

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

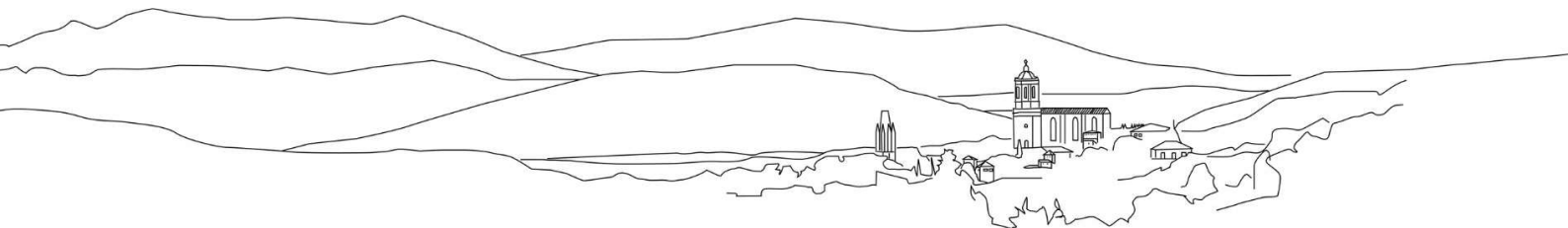

UNIVERSITAT
ROVIRA i VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I
ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA
FUNDACIÓ FINS A MITJAN SEGLE XI

JORDI OLIVER VERT

TESI DOCTORAL / TESIS DOCTORAL / DOCTORAL THESIS

2022

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

Jordi Oliver Vert

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I
ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA
FUNDACIÓ FINS A MITJAN SEGLE XI

TESI DOCTORAL

Dirigida per: la Dra. Anna Gutiérrez Garcia-Moreno

Institut Català d'Arqueologia Clàssica – Grup de recerca ArPA

Universitat Rovira i Virgili – Departament d'Història i Història de l'art

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona 2022

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat "L'aprovisionament i ús de roques constructives i ornamentals a la ciutat de Girona des de la seva fundació fins a mitjan segle XI" ,que presenta **Jordi Oliver Vert** per a l'obtenció del títol de Doctor, ha estat realitzat sota la meua tutoria al Departament d'Història i Història de l'Art d'aquesta Universitat.

HAGO CONSTAR que el presente trabajo, titulado "L'aprovisionament i ús de roques constructives i ornamentals a la ciutat de Girona des de la seva fundació fins a mitjan segle XI", que presenta **Jordi Oliver Vert** para la obtenció del título de Doctor, ha sido realizado bajo mi tutoría en el Departamento d'Historia i Historia de l'Art de esta Universidad.

I STATE that the present study, entitled "L'aprovisionament i ús de roques constructives i ornamentals a la ciutat de Girona des de la seva fundació fins a mitjan segle XI", presented by **Jordi Oliver Vert** for the award of the degree of Doctor, has been carried out under my supervision at the Department d'Historia i Historia de l'Art of this University.

Joaquín Ruiz
De Arbulo
Bayona - DNI
36963567Z
(AUT)

Firmado digitalmente por Joaquín Ruiz De
Arbulo Bayona - DNI 36963567Z (AUT)
Nombre de reconocimiento (DN): c=ES,
ou=Universitat Rovira i Virgili,
2.5.4.97.VA255-0625-0003A,
ou=Trabalador públic de nivell alt
d'autenticació, sn=Ruiz De Arbulo Bayona -
DNI 36963567Z, givenName=Joaquín,
serialNumber=XXXX-36963567Z,
cn=Joaquín Ruiz De Arbulo Bayona - DNI
36963567Z (AUT)
Fecha: 2022.02.14 12:20:27 +01'00'

Tutora de la tesis doctoral
Tutora de la tesi doctoral
Doctoral Thesis Supervisor/s

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

Aquesta tesi compta amb la següent concessió:

Ajuts a futurs investigadors de la URV 2018-2021

Foto portada: dibuix de vista de Girona des de Montilivi; (esquerra) detall d'un *opus sectile* de la vil·la del Pla de l'Horta; (dreta) detall d'un relleu escultòric del claustre de la catedral de Girona.

Totes les fotografies i dibuixos són de l'autor, excepte les indicades en els crèdits.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

RESUM / RESUMEN / ABSTRACT

Aquesta tesi doctoral, titulada “L’aprovisionament i ús de roques constructives i ornamentals a la ciutat de Girona des de la seva fundació fins a mitjan segle XI”, es centra en l’estudi de totes les produccions lítiques (roques constructives i ornamentals) a la ciutat i rodalia immediata de Girona. El marc cronològic d’estudi es desenvolupa des del context previ fundacional de la ciutat, a cavall dels segles II i I aC a l’època tardorepublicana romana amb el punt focal en l’*oppidum* de Sant Julià de Ramis (**kerunta*), fins a l’època comtal a mitjan segle XI. Per portar a terme la recerca s’ha procedit a la realització d’un catàleg de totes les produccions lítiques i a la identificació dels seus suports amb què foren manufacturades. En aquests sentit, un dels objectius màxims d’aquest treball és la caracterització dels recursos petrís, per tal d’intentar determinar-ne la seva procedència i reflexionar sobre la pròpia dinàmica d’aprovisionament, ús i comerç executat per la indústria lítica interna (de la pròpia ciutat) i externa (materials d’importació: regionals o mediterranis) per a cada època d’estudi específica i, finalment, a nivell diacrònic.

Esta tesis doctoral, titulada “El aprovisionamiento y uso de rocas constructivas y ornamentales a la ciudad de Girona desde su fundación hasta mediados del siglo XI”, se centra en el estudio de todas las producciones líticas (rocas constructivas y ornamentales) a la ciudad y suburbio inmediato de Girona. El marco cronológico de estudio se desarrolla desde el contexto previo fundacional de la ciudad, a caballo de los siglos II y I aC a la época tardorepublicana romana con el enfoque en el *oppidum* de Sant Julià de Ramis (**kerunta*), hasta la época condal a mediados del siglo XI. Para llevar a cabo la investigación se ha procedido a la realización de un inventario de todas las producciones líticas y a la identificación de sus soportes con los que fueron manufacturados. En este sentido, uno de los objetivos máximos de este trabajo es la caracterización de los recursos pétreos, para tratar de determinar su procedencia y reflexionar sobre la propia dinámica de aprovisionamiento, uso y comercio llevado a cabo por la industria lítica interna (de la propia ciudad) y externa (materiales de importación: regionales o mediterráneos) por cada época de estudio específica y, finalmente, a nivel diacrónico.

This doctoral thesis, called “The supply and use of constructive and ornamental stones in the city of Girona between its origins and mid-XIth century”, focuses on the study of all lithic productions (both constructive and ornamental) in the city and immediate area of Girona. The chronological framework of this research develops from the previous foundational context of *Gerunda*, between the 2nd and 1st centuries BC, in the Late Roman Republic, with the focus on the *oppidum* of Sant Julià de Ramis (**kerunta*), and the County times, during the mid-11th century. To bring about the study it has been carried out a catalogue of all lithic productions and the characterisation of its raw material. In this sense, one of the main objectives of this study is the lithic characterisation with the aim to determine its origins as well as to reflect on the dynamics of supplies, use, and trade carried out by the internal lithic industry (within the city itself) and external ones (imported stones: regional and mediterranean) for each specific period of the study and, finally, at a diachronic level.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

A la meva família

AGRAÏMENTS

En primer lloc, dono les gràcies als meus pares, germà, família i amics, tot el seu suport i paciència, indispensable per a tirar endavant aquest projecte i d'altres.

Seguidament, la pacient ajuda i assessorament ofert per part dels codirectors d'aquesta tesi doctoral: la Dr. A. Gutiérrez Garcia-M, gran responsable de la direcció i recorregut d'aquest treball; al Dr. J. M. Nolla, el seu guiatge m'ha sigut molt revelador i enriquidor, una immensa font d'ajuda constant en tota la meva etapa formativa; i al Dr. J. Ruiz de Arbulo, sempre atent i disposat.

També als consells facilitats per part d'altres doctors i doctores: C. Chourault; J. A. Domingo; L. Fernandes; A. Pizzo; M. Parada; A. M. Puig; E. Subías; M. Sureda; J. Vivo. Mereixen una menció especial l'ajuda oferta per part dels doctors J. Sagra, R. Mar i D. Vivó; també, als membres del grup de recerca ArPA de l'ICAC, especialment, de part de les doctores I. Rodà, D. Gorostidi i B. Soler; i als arqueòlegs J. Frigola i M. Fuertes. Vull agrair, també, el suport dedicat per part del Departament de Ciències de la Terra de la UdG, especialment a càrrec dels Drs. C. Roqué i D. Brusi.

Per altra banda, també vull donar les gràcies a tot el personal de museus, monuments, edificis històrics, esglésies, monestirs, catedrals, col·leccions privades, jaciments arqueològics, etc. que he visitat i m'han ajudat a conformar el catàleg de peces: al Sr. Toni Monturiol, conservador del Museu d'Art de Girona; al Sr. J. Canet, director del Museu Cúria-Presó de Castelló d'Empúries; al Sr. J. Nogués responsable del SAM-Girona; a tot el personal del MAC-Empúries, en especial a la Sra. M. Santos, al Dr. P. Castanyer, al Dr. J. Tremoleda, a la Sra. E. Hernández, al Sr. E. Martí, i a la Sra. S. Llobet; al MAC-Girona, en especial, el Dr. R. Buxó, la Sra. L. Lara i el Sr. J. M. Llorens; al MAC- Ullastret, a càrrec del seu director, G. de Prado; a la Sra. A. Homs, responsable de l'equip de documentació del Museu Episcopal de Vic; al personal de Sant Pere de Rodes, en especial, a cura de la Sra. S. Masmartí i el Sr. D. Pulí; a la Família Llosas per obrir-me les portes de la Pabordia de Girona; i a la Família Vicens per facilitar-me l'estudi d'una peça custodiada en el seu immoble.

Més personalment, vull agrair al Sr. J. Piña, director del Tresor del Museu de la Catedral de Girona, i al Sr. G. A. Torres, coordinador del Capítol de la Catedral, l'ajuda i els moments compartits inventariant les pedres de la catedral.

A totes aquelles persones que m'han ofert les seves fotografies: Dra. A. Costa; Sr. A. Guevara, Dr. J. Sagra, G. Sr. A. Torres, Sra. L. Trias, Dr. L. Palahí.

Finalment, vull recordar l'estimat Dr. A. Peña, amb qui vaig tenir la sort de compartir una inspiradora visita a la ciutat.

ACRÒNIMS

ArPA – Arqueometria i Produccions Artístiques

CRP2A - Centre de Recherche en Physique
appliquée à l'Archéologie

Centre GEOCAMB (UdG) – Centre de Geologia i
Cartografia Ambiental (Universitat de Girona)

ICAC - Institut Català d'Arqueologia Clàssica

ICGC - Institut Cartogràfic i Geològic de
Catalunya

IRAMAT - Institut de Recherches sur les
Archéomatériaux

LAP-UdG – Laboratori d'Arqueologia i
Prehistòria de la Universitat de Girona

LEMLA (UAB) - Laboratori d'Estudis de Materials

Lapidis de l'Antiguitat (Universitat Autònoma de
Barcelona)

MAC-Girona - Museu d'Arqueologia de
Catalunya- seu Girona

MdA-Girona – Museu d'Art de Girona

MEV – Museu Episcopal de Vic

UEA – Unitat d'Estudis Arqueomètrics

UNED – Universidad Nacional de Educación a
Distancia

UniZar – Universidad de Zaragoza

SAM-Girona – Servei d'Atenció als Museus de
Girona

ABREVIATURES

M = major

m= menor

* = peça fragmentada

( ) = mesura restituïda

n. m. = no mesurable.

núm. d'inv. = número d'inventari

ca. = circa

cd. = cosiddetto

Taula de Continguts

1	INTRODUCCIÓ	7
1.1	PRESENTACIÓ	7
1.2	OBJECTIUS.....	8
1.3	PLANTEJAMENT I METODOLOGIA	8
- PRIMERA PART		
2	ELS PRECEDENTS DE LA FUNDACIÓ DE GERUNDA: L'OPPIDUM DE SANT JULIÀ DE RAMIS	13
2.1	EL CONTEXT FUNDACIONAL DE GERUNDA.....	13
2.2	LA IMPLANTACIÓ D'UNA NOVA REALITAT CONSTRUCTIVA A LA EDILÍCIA PÚBLICA DE *KERUNTA	16
2.3	ELS BLOCS DE GRES ADSCRITS AL TEMPLE BAIXREPUBLICÀ I EL SEU CONTEXT ARQUITECTÒNIC.....	25
	I. Tècniques i traces constructives	27
	II. Decoració arquitectònica	29
2.3.1	<i>Catàleg dels blocs</i>	35
3	LA CIUTAT ROMANA.....	45
3.1	MARC GEOGRÀFIC, URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC: ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ	45
3.2	CATÀLEG IMMOBLE	53
	3.2.1 <i>El recinte emmurallat fundacional i tetràrquic</i>	53
	3.2.2 <i>El fòrum</i>	56
	3.2.3 <i>La vil·la del Pla de l'Horta</i>	61
3.3	CATÀLEG MOBLE	62
	3.3.1 <i>L'arc honorífic</i>	62
	3.3.2 <i>Epigrafia</i>	68
	I. Pedestals	68
	II. Plaques epigràfiques	72
	III. Mil·liaris	73
	IV. Notae lapidinarum.....	77
	3.3.3 <i>Fragments escultòrics</i>	78
	3.3.4 <i>Fragments de decoració arquitectònica</i>	80
	I. Blocs arquitectònics	80
	II. Revestiments de marmora.....	86
	III. Marxapeus	90
	3.3.5 <i>Sarcòfags</i>	94
	3.3.6 <i>Altres</i>	95
4	LA CIUTAT PALEOCRISTIANA I VISIGÒTICA.....	98
4.1	MARC HISTÒRIC, URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC: ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ.....	98
4.2	CATÀLEG IMMOBLE	104

4.2.1	<i>El recinte emmurallat</i>	104
4.2.2	<i>El palau del comes civitatis</i>	105
4.2.3	<i>El castellum de Sant Julià de Ramis</i>	106
4.3	CATÀLEG MOBLE	107
4.3.1	<i>Mobiliari litúrgic</i>	107
I.	Vestigis de Gerunda	107
II.	Vestigis de Sant Julià de Ramis	109
4.3.2	<i>Decoració arquitectònica</i>	111
I.	Vestigis de Gerunda	111
II.	Vestigis de Sant Julià de Ramis	114
4.3.3	<i>Epigrafia</i>	116
4.3.4	<i>Sarcòfags</i>	117
5	LA CIUTAT CAROLINGIA I COMTAL	120
5.1	MARC HISTÒRIC, URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC: ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ	120
5.2	CATÀLEG IMMOBLE	126
5.2.1	<i>La fortificació carolíngia</i>	126
5.2.2	<i>Catedral de Santa Maria de Girona</i>	128
5.2.3	<i>Monestir de Sant Daniel de Girona</i>	131
5.2.4	<i>Església parroquial de Sant Julià de Ramis</i>	132
5.3	CATÀLEG MOBLE	133
5.3.1	<i>Els fragments arquitectònics de la Catedral de Santa Maria</i>	133
I.	Impostes / cornises	133
II.	Bases i columnes	151
III.	Capitells	153
IV.	Mobiliari litúrgic	156
V.	Altres	161
5.3.2	<i>Els fragments arquitectònics del monestir de Sant Daniel</i>	163
5.3.3	<i>Epigrafia</i>	165
5.3.4	<i>Sarcòfags</i>	168
- SEGONA PART		
6	ELS MATERIALS LAPIDIS DOCUMENTATS A LA CIUTAT I SUBURBI DE GIRONA	170
6.1	MARC GEOLÒGIC DE GIRONA I ENTORN	170
6.2	ROQUES CONSTRUCTIVES LOCALS-REGIONALS	172
6.2.1	<i>Gres Fm. Folgueroles</i>	172
6.2.2	<i>Calcària nummulítica</i>	185
6.2.3	<i>Calcària de Campdorà</i>	189
6.2.4	<i>Escòria volcànica</i>	190

6.2.5	<i>Toves calcàries de Can Garriga</i>	193
6.2.6	<i>Gres de Sant Daniel</i>	194
6.2.7	<i>Marbre de les Gavarres (Congost del Ter)</i>	196
6.2.8	<i>Traquita de Vilacolum</i>	197
6.3	ROQUES CONSTRUCTIVES IMPORTADES.....	199
6.3.1	<i>Calcària oolítica (Bois-des-Lens, Gard?)</i>	199
6.3.2	<i>Marbre (arc honorífic)</i>	200
6.4	ROQUES ORNAMENTALS: MARMORA CLÀSSICS.....	201
6.4.1	<i>Lunense / Luni-Carrara</i>	201
6.4.2	<i>Lacedemonium / Serpentino</i>	202
6.4.3	<i>Phrygium / Pavonazzetto</i>	203
6.4.4	<i>Numidicum / Giallo antico</i>	204
6.4.5	<i>Lucullaeum / Africano</i>	205
6.4.6	<i>Chalcidicum / Fior di pesco</i>	206
6.4.7	<i>Taenarium / Rosso antico</i>	207
6.5	ROQUES ORNAMENTALS: MARMORA HISPÀNICS.....	208
6.5.1	<i>Calcària d'Empúries</i>	208
6.5.2	<i>Calcària de Santa Tecla</i>	209
6.5.3	<i>Broccatello / Jaspi de la Cinta</i>	211
6.6	ROQUES ORNAMENTALS: MARMORA PIRINENCS.....	213
6.6.1	<i>Marbre de Saint-Béat</i>	213
6.6.2	<i>Campan</i>	214
6.6.3	<i>Calcària de Lez</i>	215
6.7	ROQUES ORNAMENTALS INDETERMINADES.....	216
6.7.1	<i>Calcària lacustre</i>	216
6.7.2	<i>Calcària bretxoide</i>	217
7	CONCLUSIONS	218
7.1	CONCLUSIONS D'ÈPOCA ROMANA.....	218
7.2	CONCLUSIONS D'ÈPOCA PALEOCRISTIANA I VISIGÒTICA.....	223
7.3	CONCLUSIONS D'ÈPOCA CAROLÍNGIA I COMTAL.....	227
7.4	EVOLUCIÓ DE LES DINÀMIQUES A NIVELL DIACRÒNIC.....	235
7.5	ADDENDA.....	240
8	BIBLIOGRÀFIA	241
9	TAULA DE FIGURES	264
10	LÀMINES (I)	269
11	LÀMINES (II)	398

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

1 INTRODUCCIÓ

1.1 PRESENTACIÓ

En el present estudi hem volgut reunir totes les produccions lítiques -tant les roques constructives com ornamentals- documentades a la ciutat de Girona i rodalia immediata, dins d'un marc cronològic establert entre el context previ a la fundació de la ciutat, a cavall dels segles II i I aC de l'època tardorepublicana romana, fins a mitjans del segle XI de l'època comtal.

L'acotació cronològica de l'estudi en aquest marc, rau en el fet de la diversitat de materials lapidis emprats a la ciutat a diferència d'èpoques més avançades. En efecte, a partir del segle XII en endavant podem dir que la calcària nummulítica de Girona és gairebé protagonista absoluta de totes les produccions de la ciutat (FUMANAL 2019). Per altra banda, el fet d'iniciar amb els avatars previs a la fundació de la ciutat de *Gerunda*, ens ha servit per copsar el que va suposar l'evolució de la indústria lítica amb la romanització del territori.

La recerca pretén ser molt curosa en la identificació dels materials lapidis amb que foren manufacturades les produccions, al ser una font d'informació capital a fi i efecte d'intentar determinar-ne la seva procedència i reflexionar sobre la pròpia dinàmica d'aprovisionament, ús i comerç executat per la indústria lítica interna (de la pròpia ciutat) i externa (materials d'importació: regionals o mediterranis) per a cada època d'estudi específica i, finalment, a nivell diacrònic. L'inventari catalogat tant de les produccions com dels materials lapidis caracteritzats engloba un total de de 188 peces i 25 materials lítics identificats.

Conceptualment, el treball s'emmarca en diverses línies de recerca com l'arqueologia de l'arquitectura o els estudis arqueomètrics dels materials lapidis. Aquests últims entesos des d'una perspectiva global que aborda no només la caracterització de les roques sinó també, aspectes suscitats de l'explotació, l'ús i el comerç d'aquests.

El marc d'estudi d'aquest treball s'integra en les línies de recerca desenvolupades des de la UEA-ArPA de l'ICAC, equips dirigits per les doctores A. Gutiérrez Garcia-M i D. Gorostidi¹.

---

¹ <http://icac.cat/recerca/equips-de-recerca/arqueometria-i-produccions-artistiques-arpa/>

Cal observar que aquesta és una línia d'investigació en general poc explorada dins l'àmbit acadèmic, a causa d'un sovintejat enfoc històric-artístic dels conjunts patrimonials a estudiar.

1.2 OBJECTIUS

El propòsit d'aquest estudi és analitzar els canvis o continuïtats seguits per la ciutat i rodalia a fi de tirar endavant les demandes lapídies que requerien els seus diferents projectes constructius i ornamentals. Pretenem analitzar les raons que portaren a la tria d'ús d'una roca o altra segons les seves característiques i possibilitats d'obtenció. També, un cop determinat el seu lloc d'extracció, reflexionar sobre el seu transport fins a la ciutat a partir de l'anàlisi de les rutes més factibles.

En aquest sentit, el treball vol copsar com es comporta i reacciona la indústria lítica en determinats moments històrics per complir amb la demanda constructora-ornamental. En aquest sentit, el seu estudi pot resultar un fantàstic indicador socioeconòmic del moment en que viu la ciutat i les relacions que s'estableixen amb l'entorn immediat i llunyà.

En resum, el nostre propòsit és mirar d'establir models de comportament en la gestió de les dinàmiques de construcció, comerç i producció de la indústria lítica al llarg de les èpoques d'estudi proposades i treure conclusions a nivell diacrònic. Per altra banda, l'estudi no pretén només omplir el buit científic existent en aquest àmbit de la investigació local de Girona, sinó també enriquir el panorama d'estudi d'altres realitats urbanes i buscar establir models de comportament en el camp del coneixement dels patrons constructius, comercials i productius de la indústria lítica al llarg de diferents èpoques històriques.

1.3 PLANTEJAMENT I METODOLOGIA

El marc de l'estudi és la ciutat de Girona i el seu entorn més immediat. Acotem els límits a Vilablareix a ponent; Sarrià de Ter i Saint Julià de Ramis a tramuntana i llevant; i Palau Sacosta a migdia. A nivell cronològic, s'articula a partir de 4 èpoques històriques. Una primera que s'inicia amb el context previ a la fundació de *Gerunda*, a l'entorn de la segona meitat del segle II aC i el primer terç de la següent centúria amb l'*oppidum* de **Kerunta* com a protagonista; una segona amb la fundació romana de la ciutat vers el primer terç del segle I aC; una tercera que s'inicia

amb la fi del món clàssic, a l'entorn del segle IV dC, i el desenvolupament del domini visigot a la ciutat; per últim, la ocupació carolíngia de la ciutat, vers la segona meitat del VIII, i la successiva formació dels comtats catalans, finalitzant dins la primera meitat del segle XI, o un xic més, si tenim en compte que l'última obra que analitzem es tracta del sarcòfag de la comtessa Ermessenda de Carcassona morta el 1057: autèntica factòtum de la monumentalització de la Girona d'aquell moment.

El treball es vertebrava a partir de dos apartats: un primer catàleg de les produccions lítiques i un segon focalitzat en els materials lapidis.

El primer catàleg recull totes les produccions lítiques documentades en el marc geogràfic i cronològic referenciat. L'inventari és classificat segons la tipologia de les peces en: catàleg immoble, format per estructures edilícies *in situ* (muralls, casals, porticats, etc.); i catàleg moble, format per peces descontextualitzades (ara bé, els elements decoratius o de mobiliari *in situ* també s'inclouen en aquest apartat). A cada època s'inclou un marc teòric, previ al catàleg, on es descriu el context històric, urbanístic i arquitectònic de la ciutat en aquella època.

Les tasques de catalogació de les peces arqueològiques s'han efectuat tant a través d'estructures conservades a l'aire lliure, descontextualitzades o *in situ*, com a partir de la consulta a centres museístics (sales expositives i magatzems). En aquest punt, cal reflectir la pròpia tasca de catalogació de l'estens fons lapidi de la catedral de Girona subvencionada per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural (2020-2021). Ajuda que ens ha servit per desenvolupar la pròpia tasca de catalogació del nostre estudi.

El segon inventari recopila tots els materials lítics amb que foren manufacturades les produccions del primer catàleg. L'inventari s'organitza a partir d'una classificació entre roques constructives i ornamentals (*marmora*), i sistematitzades segons la seva procedència: locals-regionals o d'importació. En el cas de les roques ornamentals s'ha optat per una classificació que preveu: *marmora* clàssics, pirenaics i hispànics. Previ al catàleg lapidi, s'inclou una breu descripció del marc geològic de l'entorn de Girona. En última instància, s'inclou un apartat de conclusions per a cada època històrica estudiada i unes conclusions a nivell diacrònic.

El catàleg realitzat per a les produccions lítiques és bastit amb una fitxa tècnica enumerada per a cada peça, especificant: el número de registre del museu o institució que la conserva (en cas que formi part d'una col·lecció), el material lític, la ubicació actual i/o any de la

descoberta, les mesures principals en centímetres (longitud, amplada i altura)², la cronologia, una breu descripció i bibliografia. Cada peça s'acompanya d'una o més il·lustració (fotografia o dibuix) adjunta en l'apartat de làmines.

Pel que fa a l'estudi de les roques, a nivell metodològic aquest s'ha realitzat amb una primera fase d'identificació i caracterització macroscòpica de les roques (mida de gra qualitatiu, color/tonalitat, uniformitat litològica, transparència, fracturació, composició mineralògica, etc.) i, seguidament, per aquells materials de dubtosa procedència (cas, per exemple, d'alguns marbres blancs documentats en l'estudi), s'ha prosseguit a la realització d'estudis arqueomètrics. Aquests s'han realitzat mitjançant un protocol analític multimètode de solvència contrastada gràcies a la seva aplicació en el marc de les col·laboracions entre la UEA de l'ICAC, el LEMLA de la UAB, la UniZar i l'IRAMAT-CRP2A de Bourdeaux-Montaigne. Tots ells, equips amb una llarga trajectòria investigadora i de referència en l'estudi dels materials lítics emprats en l'Antiguitat. També, per aquells materials de l'àmbit de Girona ens hem avalat de l'ajuda oferta per part de l'equip del centre de GEOCAMB de la UdG, especialment a càrrec del Dr. Carles Roqué, el Dr. David Brusi i la doctoranda Anna Anglisano³.

Seguidament, un cop conegudes les característiques de les roques i determinades si aquestes poden procedir de l'àmbit local-regional o són d'importació (fora de les comarques de Girona), s'ha procedit a una segona fase de recerca i documentació del seus llocs d'extracció (pedreres). Aquesta tasca ha consistit en recórrer a la documentació geològica disponible per a determinar les zones amb afloraments amb característiques anàlogues a les nostres roques, a fi i efecte de comprovar directament sobre el terreny la existència -o absència- d'evidències d'extracció en dits afloraments (GUTIÉRREZ GARCIA-M 2020: 16).

De gran ajuda, a part dels mapes geològics, ha estat l'anàlisi de fotografies aèries i/o històriques facilitades en el portal web de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). Sobretot, a partir de l'opció dels mapes interactius amb relleu i ombra⁴ que ajuden a evidenciar les perforacions naturals o artificials del terreny.

---

² Les mesures dels blocs són expressades en relació a la seva col·locació dins del monument, la qual ens queda establerta a partir de la decoració i les traces constructives presents en aquests.

³ Recalquem que totes les preses de mostres han sigut executades sota prèvia autorització o dins del marc d'un conveni.

⁴ <http://betaserver.icgc.cat/relleuiombra/#15/41.8376/1.7439>

Les tasques de documentació de les pedreres has sigut: 1) cartografiar-les, tot indicant la forma, el diàmetre màxim i l'altura vertical màxima de les seves parets; 2) proposar una estimació del volum cúbic de pedra extreta; 3) localitzar marques i indicis de la feina d'extracció de la pedra; 4) documentar el funcionament i els passadissos interns d'aquestes, a més de la seva relació amb una via de comunicació (terrestre o hídrica) per al seu transport a *Gerunda*; 4) cercar indicis de continuïtat o abandonament de les explotacions més enllà de l'època romana a partir de la revisió de les peces del catàleg.

**I. PIMERA PART: INVENTARI DE LES PRODUCCIONS
LÍTIQUES DE LA CIUTAT DE GIRONA I ENTORN
IMMEDIAT**

2 ELS PRECEDENTS DE LA FUNDACIÓ DE *GERUNDA*: L'*OPPIDUM* DE SANT JULIÀ DE RAMIS

2.1 EL CONTEXT FUNDACIONAL DE *GERUNDA*

La ciutat romana de *Gerunda* fou una fundació *ex novo*⁵ relacionada amb el marc general geoestratègic de les guerres sertorianes (82-72 aC): un dels nombrosos conflictes de la convulsa Baixa República romana en el qual s'enfrontaren les forces senatorials (*optimates*) i les sertorianes (*populares*).

Les forces senatorials, dirigides per Gneu Pompeu, s'adreçaren a Hispània per via terrestre en les operacions de sotmetiment contra la facció de Sertori. Per tenir controlats els principals accessos a la Península foren fundades, sota el seu impuls, tot un seguit de ciutats-fortaleses en llocs estratègics; tot assegurant, al mateix temps, l'aprovisionament de tropes i queviures durant l'ofensiva. Algunes d'aquestes fundacions constituïdes foren *Gerunda*, *Pompaelo* (Pamplona) o *Lugdunum Convenarum* (Saint-Bertrand-de-Comminges). En el cas de *Gerunda*, la seva missió era la salvaguarda del principal pas pirenaic oriental de penetració a la Península Ibèrica, el camí d'Hèracles: una antiquíssima via que travessava, de nord a sud, el litoral peninsular i que unes dècades més tard les autoritats romanes sistematitzarien i ordenarien posant-li el nom nou de Via Augusta.

Tanmateix, un precedent en el control dels principals camins del territori abans de la fundació de *Gerunda*, fou l'exercit per l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis. Aquest, pertanyent a la tribu dels *Indiketes* (capitalitzats pels *oppida* d'Ullastret de l'Illa d'en Reixach i el Puig de Sant Andreu), és l'assentament ibèric més extens conegut del Pla de Girona. La seva òptima situació topogràfica explicaria la seva importància. Encimbellat, controlava a banda i banda els principals accessos del territori: per la seva vessant oriental, el pas natural del congost

---

⁵ Versemblantment, fou a partir de la primavera del 76 aC per disposició del general Gneu Pompeu. La datació és avalada per les troballes arqueològiques procedents de la Cuina de Casa Pastors (actual subsol de l'Audiència Provincial). Els treballs originals són desplegats a NOLLA 1977: 1004-1111, amb una darrera revisió a NOLLA 1999.

del Ter (camí vell d'Empúries) i, per la seva vessant occidental, el camí d'Hèracles/Via Augusta (fig. 1 i 2)⁶.

A partir de la paulatina implantació romana del poblat al llarg del segle II aC. - aparentment pactada, sense registre de violència-, emmarcada dins la pacificació catoniana i reestructuració del NE de la *Citerior*, *Kerunta jugarà un nou rol geopolític, assumint la capitalitat de l'antic territori *Indiketa* en detriment dels esmentats *oppida* d'Ullastret⁷.

Amb consonància amb aquests canvis el seu nucli urbà fou objecte d'una sèrie d'importants remodelacions, promogudes dins d'un marc comú d'actuació de la administració romana en el territori⁸. Primerament, al darrer terç del segle II aC, va tenir lloc una notable refacció de les muralles (BURCH *et alii.* 2011)⁹. Obres de fortificació que s'han de relacionar amb l'articulada xarxa d'assentaments itàlics, de marcat caràcter militar i defensiu, nascuts de nova planta o aprofitant estructures d'antics *oppida* (cas de *Kerunta), situats en els principals eixos viaris del territori amb l'objectiu de controlar les rutes per on segurament transitaven periòdicament les legions i tropes auxiliars del nord-est hispà (RODRIGO *et alii.* 2014; PERA *et alii.* 2016).

En segon lloc, la construcció *ex novo* d'un temple de tipus itàlic a la part central del poblat, entre el 130-110 aC (BURCH *et alii.* 2001). Construcció que s'enquadra amb la voluntat de monumentalitzar antics o nous espais de culte en ambients urbans o extra urbans, introduint en ells nous models templaris d'ascendència itàlica i/o hel·lenística (NOLLA *et alii.* 2010: 39-47; BURCH *et alii.* 2014: 167-168; PRINCIPAL 2017: 28-29, 32-35)¹⁰.

---

⁶ El control d'aquesta zona ha estat sempre essencial al llarg de la història per qualsevol poder amb la intenció de dominar el nord-est peninsular. En l'actualitat, la seva importància es reflexa en la carregada xarxa de comunicacions que transcorren al seu voltant: pel Congost hi passa la carretera N-II i la via fèrria, mentre que per l'altra banda hi passa un ramal de la N-II i de l'AP-7 (PALAHÍ 2013: 49).

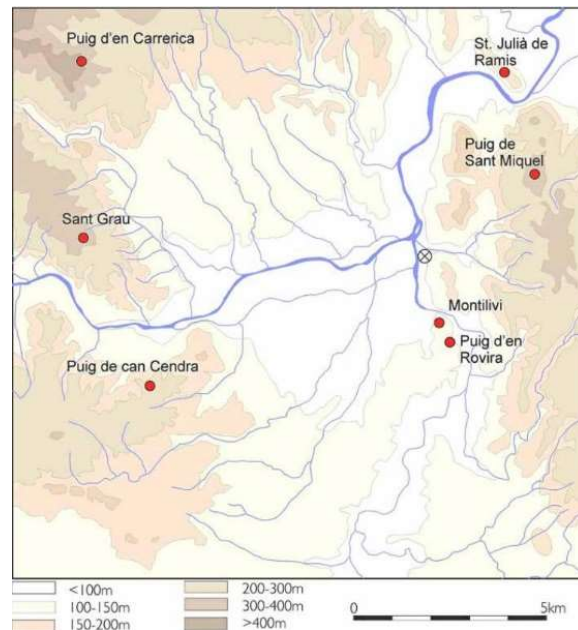
⁷ Una recent treball sobre la evolució de les dinàmiques dels assentaments ibèrics al NE de la *Hispania Citerior* durant els primers anys d'ocupació romana (218-133 aC) a VIVO 2016. També els treballs de BURCH *et alii.* 2010: 89-108 o PRINCIPAL 2017: 27-43.

⁸ Les continuades excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià han pogut constatar un gran canvi al llarg d'aquest segle, reflectit, principalment, en un increment del material ceràmic d'importació i en l'alt nombre de sitges operatives, cf. BURCH 1996; BURCH & SAGRERA 1996 i 2009.

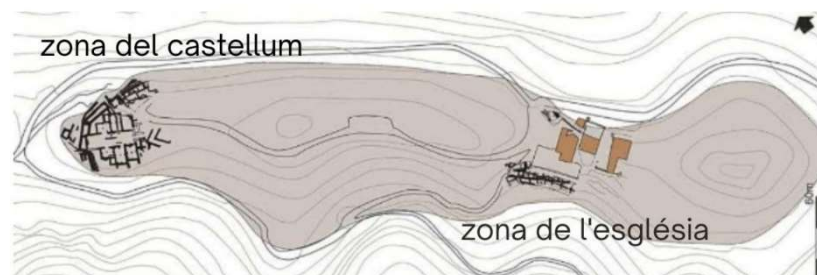
⁹ Les excavacions d'aquestes estructures defensives a BURCH *et alii.* 2011.

¹⁰ En aquesta fase de romanització del poblat al llarg del segle II aC, també es detecten reformes en els habitatges relacionats amb la incorporació de materials constructius de clara tradició romana: *tegulae* i *imbrices*; a més de paviments en *opus signinum* (BURCH *et alii.* 2001: 63-72 i 108-112).

No obstant això, tot aquest procés de creixement de *Kerunta fou truncat de manera sobtada, sense previ avís de decadència, en el primer terç del segle I aC, coincidint amb la fundació *ex novo* de *Gerunda*. Des d'aquesta òptica de causalitat, s'ha d'interpretar la teoria filològica proposada pel Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona d'anomenar el poblat com a *Kerunta, iberització de *Gerunda* (NOLLA *et alii*. 2010: 179, 321-328)¹¹. La causa i efecte d'aquesta sincronia pot quedar palès analitzant els conjunts ceràmics dels contextos inicials de la ciutat en comparació amb els que amortitzen les estructures de l'*oppidum* de Sant Julià i en els grafitis ibèrics localitzats en diversos fragments de ceràmica campaniana dels estrats fundacionals de *Gerunda*¹².

Figura. 1. Mapa de la zona de Girona en el qual s'han ubicat els poblats ibèrics documentats (extret de SAGRERA 2014: 90, fig. 30).

Figura. 2. Planta arqueològica de la muntanya de Sant Julià de Ramis (extret de SAGRERA 2014: 99, fig. 35).

¹¹ Ha de quedar clar que per aquesta teoria no hi ha cap vestigi epigràfic o numismàtic que la pugui avalar (raó de l'ús de l'asterisc).

¹² NOLLA 1999: 183-184 i 191-192, figs. 4 i 5. Per les excavacions de Sant Julià de Ramis, BURCH *et alii*. 2001: 108-112 i 140-143.

2.2 LA IMPLANTACIÓ D'UNA NOVA REALITAT CONSTRUCTIVA A LA EDILÍCIA PÚBLICA DE *KERUNTA

Tal com hem dit, a inicis del segle II aC, les autoritats romanes, nous prohoms d'aquestes terres, decidiren potenciar l'*oppidum* de Sant Julià, convertint-lo en un dels principals centres de poder de l'antic territori de la Indigècia. Aquest nou rol va provocar la revitalització del seu nucli urbà amb la promoció de tot un seguit de construccions que buscaven establir una imatge arquitectònica clarificadora del nou poder romà establert en el territori. En efecte, a nivell social i tecnològic, la construcció d'un temple de tipus itàlic, encimbellat a la vessant oest de la muntanya, en el punt més alt (sobre el pas del Congost del Ter), exemplificava a la perfecció aquest fet de *status symbol* arquitectònic. La tecnologia, el mòdul mètric¹³ i el model arquitectònic emprat, obliga a pensar que l'obra fou promoguda per la administració romana i realitzada per tallers itàlics (NOLLA *et alii*. 2010: 39-47) (veure *infra*).

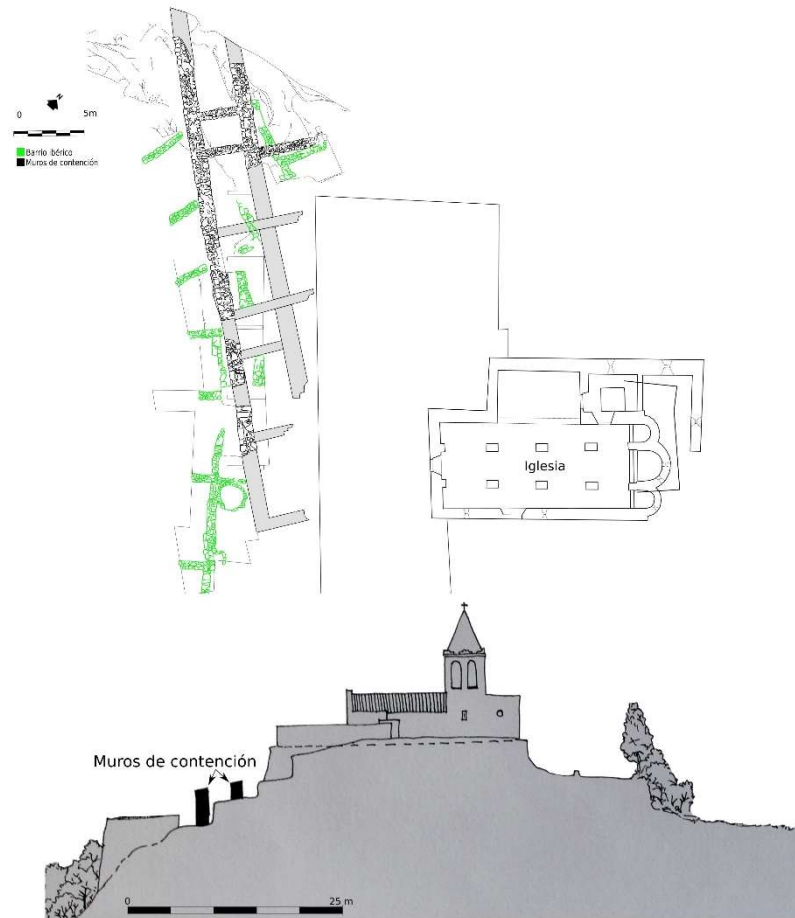
Per altra banda, si bé la seva obra va comportar un gran esforç tècnic i físic, a raó dels requeriments de la seva fonamentació en una zona d'orografia irregular i de fàcils despreniments d'esquist, el projecte va aprofitar, en alguns punts, els treballs de regularització topogràfica del precedent barri ibèric per a obrar els murs de sosteniment on erigir la plataforma de sobrelevació del temple. Tanmateix, la obra romana no va seguir la mateixa orientació dels habitatges ibèrics (fig. 3 i 4)¹⁴.

En aquest sentit, els murs de contenció no representaven únicament una solució purament estructural, sinó també contribuïen, de manera determinant, a la conformació escènica del monument. Tant és així que podem apreciar un treball cuidat en l'aparell poligonal obrat en el seu parament, amb tendència al *quadratum* (fig. 5).

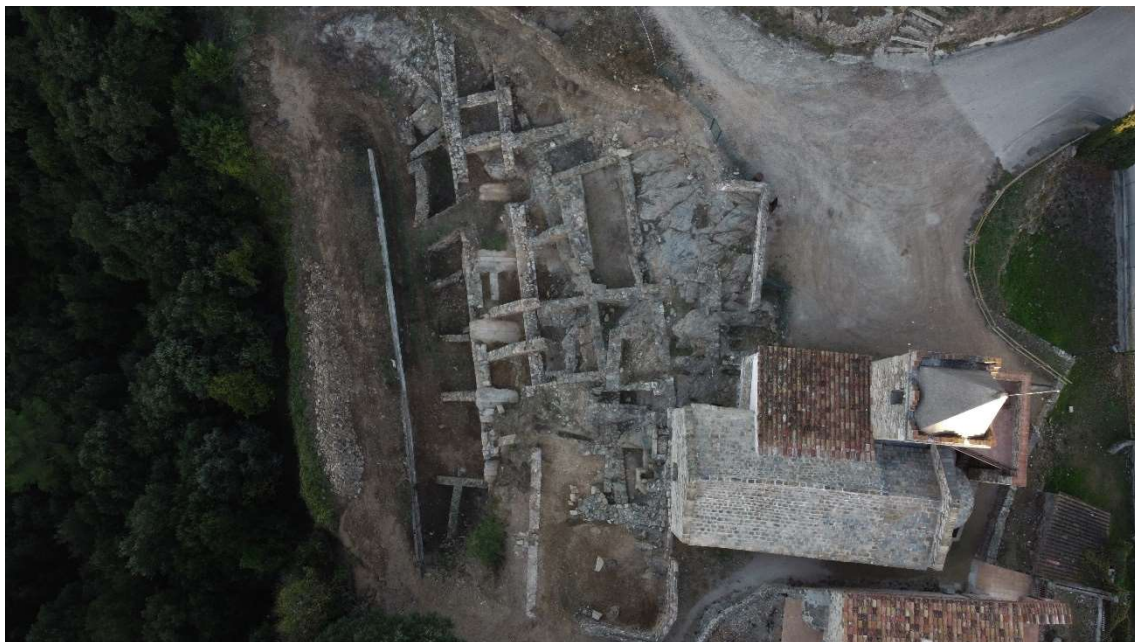
---

¹³ Les mesures dels blocs oscil·len entre 125-86 cm de longitud, 71-40,5 cm d'ample i 34,5-24,5 cm d'altura. Solament amb aquesta informació no podem precisar el mòdul mètric utilitzat: peu itàlic (27,5 cm) o romà (29,6 cm). Tanmateix, sembla clar que sí podem excloure una unitat modular basada en el colze hel·lenístic (50/52 cm). En efecte, a la Hispània de la Baixa República, abans de la adopció generalitzada del peu romà a inicis del Principat, coexistien diverses unitats mètriques (JODIN 1975). A Empúries, per exemple, s'han realitzat diversos estudis metrològics tant a la ciutat romana regular (MAR & RUIZ DE ARBULO 1984: 372) com a l'urbanisme grec i romà de la Neàpolis (SANMARTÍ *et alii*. 1990; OLMOS 2009-2011), que ho reflecteixen.

¹⁴ Es tracten de dos murs paral·lels, orientats NO-SO, de 1,10 m de gruix i d'una longitud màxima documentada de 40 m, lligats entre sí per una sèrie de tirants en punts equidistants. L'espai deixat entre cada tirant fou omplert de terra i runa (BURCH *et alii*. 2001: 72-81, 98-108). Actualment, la planta arqueològica dels murs de contenció està sent actualitzada a tenor de les noves excavacions (agraïm la informació a Jordi Vivo).

Figura 3. Planta arqueològica i perfil topogràfic de l'excavació de la zona de l'església amb la documentació de les estructures ibèriques i baixrepublicanes (modificat a partir de BURCH *et alii*, 2001: figs. 20 i 46).

Figura 4. Fotografia àrea de la zona de l'excavació (Foto LAP-UdG / cortesia de J. Vivo).

L'adopció de models arquitectònics en terrasses, destinades a realçar l'entitat dels edificis, fou una solució urbanística de tradició hel·lenística importada per Roma i posada en pràctica, sobretot durant l'època tardorepublicana, en algunes de les més notòries ciutats de la seva rodalia, amb paradigmàtics exemples com: *Tibur*, *Terracina* o *Praeneste* (COARELLI 1987: 85-140; MONTERROSO 2010: 339-347). La seva introducció a *Hispania* la podem documentar en els extrems orientals de la *Citerior* (RUIZ DE ARBULO 2009: 253-297), per exemple: en el complex salutífer del Asklepieion d'*Emporion* (L'Escala), a l'entorn del segle II aC (SANMARTÍ *et alii.* 1990); o en el santuari itàlic del Cerro del Molinete a *Cartagho Nova*, datat en l'últim terç del segle II o inicis del segle I aC (NOGUERA CELDRÁN y MADRID BALANZA 2014: 30-32)¹⁵.

Dècades més tard, el fundat nucli urbà de *Gerunda* instauraria el seu complex foral de manera aterassada, aprofitant la escenografia que li brindava el pendent del terreny (NOLLA *et alii.* 2008: 158-173; BURCH *et alii.* 2014: 164-165).

Pel que fa al context d'implantació de l'arquitectura sacra de tipologia itàlica a l'antic territori de la Indigècia, en paral·lel al primerenc exemple de **Kerunta*, hi hem de sumar altres exemples (alguns ben evidents i d'altres a confirmar en el futur). En primer lloc, citaríem l'*aedes* erigit a l'*oppidum* de mas Castell de Porqueres (Pla de l'Estany)¹⁶, a l'entorn del 100 aC, a tenor de l'estil de la seva decoració arquitectònica (en particular, els seus capitells) (OLIVER 2022, en premsa). D'aquest edifici en tenim suficients carreus per inscriure'l dins de la mateixa tendència arquitectònica que el de Sant Julià, sumat a més de l'ús dels mateixos materials lítics per obrar-lo, els gresos Fm. Folgueroles, almenys pels seus elements de la columnata: bases, tambors i capitells (fig. 7, 8, 9 i 10). Els altres carreus del temple, com un bloc del pòdium, hem identificat

---

¹⁵ En aquest sentit, és en territori murcià on documentem els exemples més precoços conservats de la introducció d'arquitectura templària itàlica a Hispania. Ens referim als santuaris extra urbans erigits al Cerro de los Santos i a la Encarnación de Caravaca de la Cruz (BROTONS & RAMALLO 2017). La importància dels ports de *Cartagho Nova* i *Emporion* (per al nostre cas) al llarg del segle II aC, explicarien la precocitat en la difusió d'aquests models en els seus territoris.

¹⁶ Erigit en algun punt determinat del lleu turó que s'aixeca a l'extrem sud-oest de l'estany de Banyoles ocupat avui per l'església parroquial de Santa Maria de Porqueres i pel gran casal de mas Castell. És un lloc ocupat des d'èpoques remotes. La continuïtat del seu oppidum ibèric sens fa present amb la construcció d'un temple romà de datació més tardana que el de Sant Julià (potser de la primera meitat o mitjan del segle I aC), a propòsit dels seus elements arquitectònics conservats, com una base àtica i un capitell toscà d'estil un xic més evolucionat que el de Sant Julià. Aquests i altres vestigis arquitectònics d'aquest *aedes* es troben reaprofitats en diverses estructures de l'entorn com a la reformada vil·la baix imperial de Vilauba de Camós o a la construcció de la basílica paleocristiana en el mateix jaciment de mas Castell. Aquests actes de rapinya realitzats a partir de la segona meitat del segle IV dC ens indicarien el moment del desmantellament sistemàtic de l'edifici sacre, en funcionament fins la primera meitat del segle III dC (CASTANYER *et alii.* 2011: 18). Posteriorment, en època romànica, l'actual església parroquial de Santa Maria, emplaçada a poca distància del primigeni lloc de culte, també reutilitzaria alguns tambors de columna de l'antic *aedes* en la zona de l'arc presbiteral (BURCH *et alii.* 1999: 36). També, es documenta l'ús de travertí local utilitzat en forma de mitjans blocs poligonals (*opus siliceum* de la III o IV manera) en l'obra d'un mur de funció indeterminada en relació a l'obra de l'*aedes* (*idem et alii.* 1999: 22).

que són tallats amb un altre tipus de gres -Fm. Bracons- aflorada a l'entorn de Camós (Pla de l'Estany).

Amb tota seguretat, aquest nou model arquitectònic fou estès pel territori gràcies a l'arribada d'*officinae lapidariae* d'origen centroeuropeu o pel mateix exèrcit present en el territori (BURCH *et alii.* 2010: 42-43).

Altres casos de possibles temples de tipus itàlic erigits en el sí d'*oppida* o en ambients extra urbans en el present territori d'estudi són: l'*oppidum* del Puig de Can Cendra (Besanó) i el cas del petit *sacellum* identificat a Sant Aniol de Finestres (Garrotxa), emplaçat en un àmbit rural¹⁷. En el cas de l'*oppidum* de Besanó, la troballa d'alguns carreus i tambors de columna de gres Fm. Folgueroles, són bastant suggeridors al respecte. Tanmateix, moltes d'aquestes peces documentades en els diaris de l'excavació s'han perdut o no les sabem trobar. Tampoc, la tipologia de les peces -carreus i tambors de columna- són concloents per assumir la presència d'un edifici cultual (fig. 11)¹⁸.

Per altra banda, la introducció de les noves fàbriques edilícies itàliques, l'*opus siliceum* i *quadratum*, van provocar l'alteració de la pròpia indústria lítica del territori autòcton. En el cas de **Kerunta*, els recursos lítics habituals resultaven del tot inadequats. Majoritàriament, l'esquist aflorat en el mateix subsol de la muntanya (BURCH *et alii.* 2006: 44) (fig. 12)¹⁹. D'aquesta forma, a partir d'aquest moment foren utilitzades roques més convenientes per a la l'ús d'aquestes fàbriques, com: les calcàries de Campdorà i els gresos de la Fm. Folgueroles de Sarrià de Dalt (ambdós materials a menys de 1 i 2 km del poblat, respectivament) (ROQUÉ 2010). Ambdós materials lapidis podrien haver utilitzat el curs del riu Ter per a ser transports al poblat.

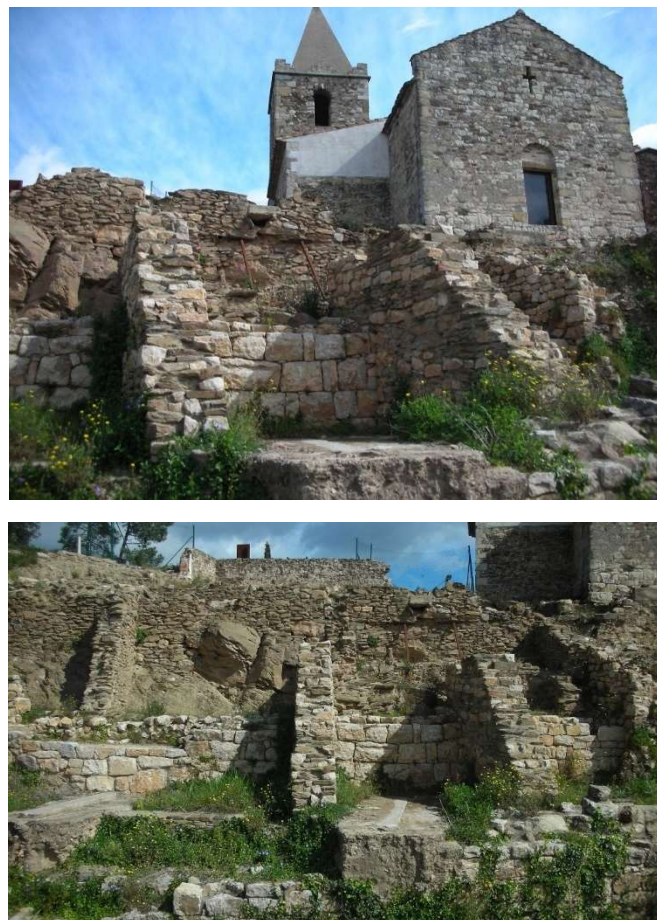
17 Arrel d'unes obres de remodelació de l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (Garrotxa) es descobrí un paviment d' *opus tessellatum* en la zona del presbiteri, datat a cavall entre mitjan segles II i I aC (ESTEBA 1998). Pels excavadors era factible interpretar la troballa com a part d'un modest conjunt sagrat o com la pavimentació de la cambra de la *pars urbana* d'una vila baixrepublicana. Tanmateix, per la cronologia que ens moguem només podia ser considerat com al paviment de la cella d'un petit sacellum, erigit possiblement en un lloc de culte preromà vinculat a la sacralitat de les aigües i/o naturalesa, donada la presència d'un llac subterrani i un riu a les immediacions (ESTEBA & DEHESA 2005; COSTA 2016; COSTA 2017: 168-181).

18 De l'*oppidum* del Puig de Can Cendra, prové la notícia de la descoberta de diversos tambors de columna i un carreu de gres (longitud = 50; amplada = 28; altura = 20cm), arran de la intervenció de l'antic Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona (encapçalat per M. Oliva) l'any 1964. Aquests elements consisteixen en un fust de columna format per tambors d'una altura total de 5,04 m i 42 cm de diàmetre. Encara que no s'especifica el material, creiem que aquests elements foren tallats amb el gres de la Fm. Folgueroles ja que n'hem identificat altres elements al jaciment i entorn. També és documenta l'ús de carreuat en escòria volcànica (PUJOL PUIGVEHÍ 1989:124-125).

19 Aquesta maçoneria descrita difereix en gran mesura de la practicada amb anterioritat en el poblat amb murs bastits a partir d'un d'aparell irregular -majoritàriament llesques d'esquist- que no requerien d'un costós treball de producció ni d'una posada en obra cuidada i gaire planificada.

Amb les dades que posseïm, parcials però ben significatives, sobretot en l'obra del temple, podem establir diferents patrons d'ús d'una roca tenint en compte les característiques de l'obra a construir. D'aquesta manera, mentre que l'*aedes* fou bastit amb grans blocs paral·lelepípedics de gres Fm. Folgueroles units a sec, els murs de contenció foren construïts amb mitjans blocs poligonals de roca calcària de Campdorà en *opus siliceum*, majoritàriament disposats a la *IV manera* descrita per Lugli (LUGLI 1968). En alguns trams d'aquests s'hi inclou algun bloc mitjà del gres usat per a la construcció de l'*aedes*: probablement material sobrer o descartat de la talla dels seus blocs (BURCH *et alii*. 2001: 107) (fig. 6). Afegim que els tirants, els quals unien perpendicularment aquests murs, van ser obrats amb l'esquist del subsol.

Les obres de refacció de les muralles també empraren, almenys en el basament, grans carreus poligonals de calcàries de Campdorà. En alguns d'ells, com en el basament sud-occidental de la gran torre poligonal del recinte fortificat, hi documentem la presència d'almenys un bloc amb encoixinat perimetral d'escàs relleu (5-8 cm) (fig. 13).

Figura. 5. Detall dels murs de contenció amb els tirants.

Figura. 6. Detall del parament en aparell poligonal dels murs de contenció. Es pot observar com el material general és calcari però també s'inclou algun bloc de gres amb el que es va obrar l'*aedes* (Foto LAP-UdG).

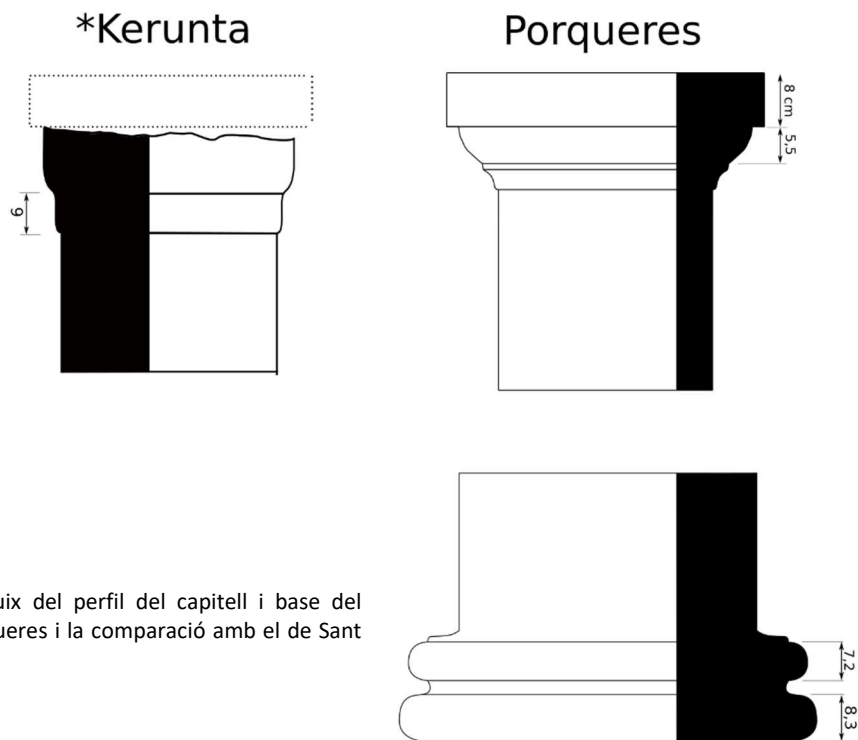
Figura. 7. Capitell toscà de l'*aedes* de mas Castell de Porqueres reutilitzat en la basílica paleocristiana.

Figura. 8. Base àtica de l'*aedes* de mas Castell de Porqueres reutilitzada en la basílica paleocristiana (extret de BURCH *et alii*. 1999: 28, fig. 12).

Figura. 9. Tambors de columna de l'aedes de mas Castell (Porqueres) reutilitzats en l'arc triomfal del presbiteri de l'església de Santa Maria de Porqueres.

Figura. 10. Dibuix del perfil del capitell i base del temple de Porqueres i la comparació amb el de Sant Julià de Ramis.

Figura. 11. Tambor de columna. Església parroquial de Sant Andreu d'Estanyol, cementiri.

Figura. 12. Detall d'un dels afloraments d'esquist de la muntanya de Sant Julià de Ramis amb intercalacions horitzontals de vetes de quars.

Figura. 13. Bloc de calcària amb encoixinat del basament de la torre de guaita baixrepublicana.

2.3 ELS BLOCS DE GRES ADSCRITS AL TEMPLE BAIXREPUBLICÀ I EL SEU CONTEXT

ARQUITECTÒNIC

Històricament s'intuïa la existència d'un gran edifici cultural en alguna part de l'*oppidum*, a raó dels grans blocs quadrats de gres reutilitzats en diverses estructures de la muntanya de Sant Julià²⁰; concentrant-se la major part d'ells en el *castellum* (tardoantic i visigòtic) i en l'edifici cultural cristià (dedicat actualment als Sants Metges) (RODÀ 1972: 53 i 1973: 505). No obstant això, no fou fins les excavacions del *castellum* i, sobretot, del sector de la església -dirigides per la Universitat de Girona a partir de l'any 1993, fins a dia d'avui-, quan es va poder interpretar amb solvència la seva ubicació. El descobriment dels esmentats murs de sosteniment a l'oest de l'església van ajudar a confirmar-ne la seva presència i ubicació dins de l'*oppidum*; aportant, a més, la datació de la seva construcció: entre el 130-110 aC. La seva obra va comportar la expropiació i obliteració d'un antic barri ibèric instal·lat en aquesta zona (BURCH *et alii*. 2001: 81-84).

A partir d'aquí, queda només l'estudi del seus blocs conservats per a intentar aportar més llum al respecte. Un primer intent de restitució del seu alçat va ser possible gràcies a la identificació d'una part de la seva decoració arquitectònica (*idem*: 89, 98-108). No obstant això, no es van poder tenir en consideració aquells carreus depositats a l'antiga casa rectoral, al no ser viable accedir al seu interior per perill d'enderroc fins el 2004.

Per altra banda, d'igual manera que podem documentar el moment inicial de la seva construcció, també podem aproximar-nos vers el seu procés de desmantellament: vers els inicis del segle III dC, a raó de l'aprofitament de bona part dels seus blocs per a la construcció del *castellum* baix imperial (BURCH *et alii*. 2005: 46-53; BURCH *et alii*. 2006: 33-39). Almenys fins

---

²⁰ A continuació intentem ressenyar una llista -el més exhaustiva possible- dels espais on documentem el reciclatge dels seus blocs: les cantonades, contraforts i fonamentacions de les diverses fases del *castellum* baix imperial i visigòtic; a l'església alt-medieval i romànica dels Sants Metges (antigament advocada a Sant Julià); a les estructures habitacionals d'època alt-medieval bastides a redós de la mateixa església (façana occidental); al portal i murs de can Bota (costat església) i els conservats, a mode de lapidari, en la cambra d'entrada de l'antiga casa rectoral; per últim, els blocs rapinyats en diversos casals, masies i edificis religiosos com a can Sant Vicenç (antiga església i priorat de Sant Vicenç de Roquetes). Fora de l'entorn de la muntanya, la construcció més llunyana que sospitem que reutilitza blocs d'aquest monument és la façana de l'església de Sant Andreu de Terri amb diversos blocs de gres Fm. Folgueroles, alguns amb encaix de grípià.

aleshores, l'edifici hauria restat dempeus amb un més o menys estat ruïnós, sense patir cap acte evergètic que en renovés el seu estil (*decorum*) baixrepublicà.

D'ençà d'aquest primer acte de rapinya, totes les altres construccions també s'aprofitaren dels seus carreus que encara quedaven *in situ* o emmagatzemats en estoc per a futures eventualitats edilícies.

I. *Tècniques i traces constructives*

Els carreus paral·lelepípedics, foren disposats a sec en *opus quadratum*, molt probablement en aparell isòdom. Els blocs ben escairats, són obrats amb les parets llises i sense cap mena d'encoixinat extern.

Podem imaginar que l'alçat del temple, a partir del pòdium, fora realitzat amb una disposició d'una o dues fileres de carreus conformant el gruix de les parets de la *cella*. Per contra, l'obra de la seva fonamentació i del podi és molt més complicat esbrinar-ne la seva estructura, ja que no n'ha quedat cap rastre físic. En aquest sentit, desconeixem si els carreus revestien un encofrat de *caementa*, com és el cas del temple principal del fòrum d'Empúries o, era una obra totalment massissada de pedra. Tampoc podem excloure, per altra banda, que fos el cas d'una estructura mixta que combinés hàbilment aquestes dues opcions, com succeeix en el *cd. Serapeion* de la Neàpolis emporitana.

Tanmateix, creiem que si els murs del temple haguessin emprat un reble intern d'*opus caementicium* aquest per força hauria estat identificat. Per contra, els diversos sondejors realitzats a l'entorn i interior de l'església dels Sant Metges, no han pogut aportar cap evidència al respecte (MONTALBÁN 1996-1997: 1321-1330). En aquest sentit, ens preguntem si la gran abundància de blocs de gres documentats ens permetrien suposar que bona part o totalment de l'*aedes* fou bastit amb carreus?

D'altra banda, diverses són les traces constructives que documentem en els blocs, en concret, n'identifiquem un total de set tipologies diferents. Aquestes tant ens serveixen per evidenciar la col·locació i unió dels carreus dins del monument com per esbrinar-ne la maquinària i la tècnica constructiva usada per a erigir-lo.

Documentem:

a) encaixos de grípià (GINOUVÈS & MARTIN 1985: 119, làm. 33; ADAM 1989: 50-52, fig. 102 i 110). Documentem el seu ús en gran part dels carreus, presentant, gairebé sempre un encaix rectangular en la cara superior central del bloc.

La conservació d'aquest tipus d'encaix també ens aporta informació relativa a la orientació dels blocs en l'obra i en la restitució de les seves mesures. Tal com succeeix, per exemple, amb el bloc núm. 12 del catàleg interpretat com a semi tambor de columna, però que,

tanmateix, la orientació del seu encaix de grípia ens ho desmenteix (BURCH *et alii.* 2001: 98-101). Aquest és tractaria d'un carreu paral·lelepèdic.

b) grapes (*idem* 1985: 108-109, làm. 28): documentem el seu ús en gran part dels carreus, presentant sempre un encaix en forma de "cua d'oreneta". Aquesta cavitat sempre és preparada pel picapedrer en la cara superior del bloc a les seves juntes de contacte horitzontal amb d'altres carreus per a fixar-los entre sí. No tots els blocs en disposaven sinó que era una disposició repartida. No sabem si aquestes grapes eren de fusta o metall. Tanmateix, podem constatar que no ha quedat cap rastre verdós o rovellat indicatiu de l'ús de metalls.

c) perns o anclatges verticals (*idem* 1985: 112-113, làm. 29): en documentem el seu ús en el bloc del capitell (núm. catàleg: 3) en la part inferior llisa del sumoscap, a fi i efecte de travar aquest amb el subsegüent tambor de columna. Aquesta cavitat sempre és preparada pel picapedrer en la cara superior o inferior del bloc per a travar de manera vertical aquests.

d) palanques de desplaçament o «mise en crochet» (*idem* 1985: 123, làm. 28 i 29; FINCKER 1986: 331-336; ADAM 1989: 55, fig. 119): documentem el seu ús en gran part dels carreus. Les cavitats indicadores del seu ús presenten una secció en forma de "L", i es troben ubicades a la zona central inferior dels costats laterals dels blocs, a fi de travar lateralment els carreus durant la seva posada en obra.

A propòsit d'aquest sistema també hem de relacionar uns solcs poc profunds de forma rectangular allargada ubicats a la cara superior dels blocs, utilitzats com a punts de recolzament de les palanques.

e) anathirosi (*idem* 1985: 105, làm. 27): en documentem el seu ús en els blocs núm. 25 i 26. El seu acabat superficial dibuixa un rebaix superficial d'aquest en forma d'«U». Aquest es troba emplaçat tant a les juntes de contacte lateral com vertical.

f) engatillaments: possiblement documentem el seu ús en el bloc núm. 27. Aquest és un element habitual en l'arquitectura antiga utilitzat per a reforçar la correlació de forces entre els blocs.

II. *Decoració arquitectònica*

Entre els carreus conservats documentem alguns amb traces decoratives que formaven part de la decoració arquitectònica del temple i ens permeten formular una proposta raonada del seu alçat (almenys fins al fris) (OLIVER 2022, en premsa). Val a dir, però, que a falta d'altres vestigis basem la nostra interpretació en dades empíriques i en actuals punts d'acord de l'arquitectura republicana del món romà. Per altra banda, els preceptes vitruvians, sovint seguits per tothom aquell que pretén restituir l'arquitectura romana de la Baixa República i inicis del Principat, s'han demostrat no sempre eficaços. En realitat, aquest manual d'arquitectura no s'ha d'entendre com una recopilació fidel d'uns usos constructius universals, sinó més aviat com a l'obra subjectiva d'un autor particular, enmig de la gran varietat de corrents imperants dins l'arquitectura de finals de la República (JIMÉNEZ 1975: 262; ASENSIO ESTEBAN 2003: 111).

Passem a comentar, de baix a dalt, els principals elements del monument. Començaríem, molt probablement, per una filera de carreus depositats a la pròpia rasa de fonamentació visibles només una quarta part d'aquests a mode d'*euthynteria*, igual com succeeix al temple foral emporità i en tants d'altres d'aquesta època.

Seguidament, damunt d'aquest element s'assentaria el pòdium del temple. D'aquest en podem identificar 2 blocs (núm. catàleg: 1 i 2) gràcies a presentar l'habitual motllura en *kyma reversa* o *gola rovesciata* que sovint decora tant el basament com el coronament d'aquest (JIMÉNEZ 1975: 266-267; SHOE 1965). Això fa impossible poder discernir quin o quines motllures correspondrien al seu coronament o basament, ja que també l'altura, en molts casos, resulta idèntica (per bé que a vegades el carreu inferior motllurat pot arribar a ser un xic més gran).

Tenint, així, les altures de les seves motllures inferiors i superiors ens queda restituir l'alçat del seu estereòbat o dau. Aquest element normalment té una altura equivalent a la suma dels blocs motllurats que l'emmarquen, seguint una proporció 1-2-1 (motllura basament-estereòbat o dau- motllura coronament).

D'aquesta manera, si l'altura del bloc motllurat del podi és de 24,5 cm, calculem un dau o estereòbat de 49 cm d'altura (format potser per una filada de carreus)²¹. La nostra hipòtesi és

---

²¹ En el nostre territori immediat conservem nombrosos exemplars d'aquesta tipologia decorativa a les motllures del podi, les quals, a més, també seguirien aquesta mateixa modulació (1-2-1) en les alçades. D'aquesta manera, podem arribar a restituir les del temple foral republicà d'*Emporiae* (AQUILUÉ *et alii*. 1984: 49-54), les de mas Castell de Porqueres (NOLLA *et alii*. 2010: 40) o les del *cd. Serapeion* emporità (SANMARTÍ *et alii*. 1990: 127, 131).

la d'un pòdium de 98 cm d'altura total, sense comptar amb la primera filera de carreus on probablement reposaria aquest a mode d'*euthynteria*.

Pel que fa a la decoració de la seva columnata, sabem que els seus fusts eren de tipus llis i formats per tambors. D'aquests en conservem dos, ambdós reutilitzats en estructures alt medievals conservades a l'oest de la zona de l'església (núm. catàleg: 5); un altre, actualment perdut, s'emplaçava en el portal d'accés a can Bota (núm. catàleg: 4).

Les columnes anaven coronades per capitells d'ordre toscà. D'aquests en preservem un exemplar, fracturat a nivell de l'àbac (al ser la peça reciclada com a pila baptismal). La seva decoració es compon, de dalt a baix, per un equí i un collarí, ambdós llisos, donant pas, finalment, al sumoscap (núm. catàleg: 3).

Sense els basaments conservats, els proposem restituir d'estil àtic, a mode similar al trobat a mas Castell de Porqueres (BURCH *et alii*. 1999: fig. 9 i 12): amb dos tors d'altura similar (sent l'inferior de major diàmetre i altura) separats per una escòcia de secció parabòlica poc desenvolupada i sense incorpora el plint²². En canvi, sí incorporaria l'imoscap del fust, prèvia una probable motllura llisa en el seu apòfige²³.

També, gràcies al paral·lel de Porqueres, podem suggerir una èntasi de 15 cm de diferència entre el diàmetre del sumoscap (40 cm) i l'imoscap (55 cm) (*idem* 1999: 35)²⁴. Pel que fa a l'altura de les columnes, les proposem restituir -ja que no disposem de cap altre evidència- seguint els preceptes vitruvians a partir de calcular set vegades el diàmetre del seu imoscap (*De architectura*, IV, 7). El resultat és el d'un fust a l'entorn de 3,85 m²⁵.

---

²² La introducció del plint en l'arquitectura romana té lloc a finals de la República, no obstant això el seu ús no es generalitza fins pràcticament el final del període augustal (SHOE 1965). A territori hispà aquest element s'introdueix a partir de Tiberi, tot i que el seu ús no es generalitzarà fins pràcticament època flàvia (ESCRIVÀ CHOVER 2005).

²³ Igualment, també en relació amb el capitell d'estil toscà que conservem dels blocs que formaven l'*aedes* del Pla de l'Estany, podem establir criteris cronològicostilístics que apunten a una cronologia més avançada d'aquest edifici en relació amb el de Sant Julià, on el capitell toscà és menys evolucionat. D'aquesta manera, si datem el temple de Sant Julià al darrer terç del segle II aC, el de Porqueres, sense context estratigràfic, s'hauria de datar estilísticament vers els inicis de les primeres dècades de la següent centúria.

²⁴ Normalment l'èntasi observable en aquesta cronologia i territori és el d'una diferència d'uns 14-15 cm. Citem els casos del porticat augustal del fòrum d'Empúries amb un imoscap de 60 cm i un sumoscap de 75 cm (AQUILUÉ *et alii*. 1984: 84-85) o de les columnes del temple de mas Castell de Porqueres amb un imoscap de 55 cm i un sumoscap de 40 cm (BURCH *et alii*. 1999: 35). Afegim també que totes les peces d'imoscap i sumoscap són esculpides en el mateix bloc de base i capitell respectivament.

²⁵ Seguint els preceptes vitruvians: *De architectura*, IV, 7.

Per altra banda, l'anterior restitució proposava que la decoració aplicada en l'exterior de la cella del temple aniria formada per un ordre de semi columnes. Tanmateix, hem pogut observar que el carreu aportat per a tal afirmació (núm. catàleg: 12) es tracta en realitat d'un bloc paral·lelepípedic. La nostra inspecció al dipòsit lapidari (antiga rectoria dels Sants Metges) ens a permès identificar un bloc complet decorat amb una lesena llisa que suggerim relacionar amb la decoració anteriorment esmentada. D'aquesta manera, ens trobaríem davant d'un probable temple pròstil, amb quatre columnes llises en la seva façana i, pseudoperípter decorat amb lesenes llises en la seva *cella*; ambdós elements coronats per capitells toscans i bases àtiques.

Pel que fa a l'entaulament del temple, és parcial el que en sabem. De fet, del cert només en coneixem la decoració del seu arquitrau, amb nombrosos fragments d'aquest (5 blocs) reaprofitats en el *castellum* (núms. catàleg: 6-10). De baix a dalt, l'arquitrau presenta dues *fasciae* de diferent altura, seguides per un quart de bocell que dona pas a una motllura en *Kyma reversa* coronada per un llistell, avui dia desaparegut en tots els fragments conservats. L'altura total de l'arquitrau és de 55 cm.

Tot seguit, iniciaria el fris. D'aquesta part de l'entaulament en disposem un carreu (núm. catàleg: 11), a més de les parts inicials del fris esculpides en les parts superiors dels blocs d'arquitrau. De l'esmentat bloc de fris podem precisar que es tractava d'un carreu en posició angular, amb decoració present a les seves dues cares externes a partir d'una superfície llisa on en la seva part més superior hi havia esculpida una motllura molt repicada en *Kyma reversa* (BURCH *et alii*. 2001: 99, núm. 39). D'aquesta manera, si la part del fris esculpit en els blocs d'arquitrau és la seva part inicial, l'esmentat carreu es correspondria al seu tram final coronat per una motllura en *Kyma reversa*, donant entrada a l'element de la cornisa. Al mig un tercer carreu acabaria de configurar l'altura total del fris: uns 50 o 60 cm (prenent com a referència l'arquitrau).

Pel que fa a l'element de la cornisa, no disposem de cap evidència de com era. La seva altura ha de ser considerada en proporció als altres elements de l'entaulament analitzats.

En definitiva, aquests són els elements restituïbles del temple de Sant Julià (fig. 14). En comparació amb els alçats dels altres temples baix republicans o d'inici del Principat de l'antic territori de la Indigècia que hem pogut restituir (*Emporiae*, mas Castell de Porqueres i *cd. Serapeion* de la Neàpolis emporitana), podem afirmar que el de **kerunta* tenia unes dimensions

molt menors, si més no pel que fa a la altura del seu pòdium (fig. 15)²⁶. ¿Ens preguntem si aquesta poca alçada del pòdium podria ser deguda a la posició encimbellada del temple, amb un sistema de murs de contenció i plataforma que ja complien amb aquesta funció d'elevant-lo i emfatitzar-ne la seva imatge?

Sigui com sigui, l'adopció d'una solució d'aquest tipus respon, sens dubte, a models arquitectònics desenvolupats en època republicana a la zona del Laci en indrets com: *Tibur* (Tívoli), *Terracina* o *Praeneste* (Palestrina) (COARELLI 1987: 85-140). La utilització d'aquests models a Sant Julià es deriva tant de criteris arquitectònics escenogràfics (potenciadors de la majestuositat de l'obra) com de la estabilitat de l'obra en un terreny esquistós de fàcil esllavissar (BURCH *et alii*. 2001: 106). En aquest sentit, cal avançar que en la fundació de *Gerunda* també s'optarà per una disposició escenogràfica aterassada amb un fòrum a dues altures amb el temple principal encimbellat dominant l'espai.

Per últim, per la ubicació dels murs de sosteniment de la plataforma, pensem que la façana del temple es projectaria vers el vessant occidental de la muntanya, vers el pla de Campdorà i el pas del Congost. En aquest sentit, tot i tenir un camp de visió més reduït que el de l'altre vessant de la carena -l'oriental dominava un camp visual més extens: el de la plana empordanesa- aquest costat oferia un desnivell més pronunciat, amb un major efecte dramàtic.

---

²⁶ No obstant això, cal especificar que el temple de Sant Julià comparteix un mateix patró mètric amb el diàmetre de les columnes del temple de Porqueres: 40 i 55 cm en el sumoscap i imoscap, respectivament.

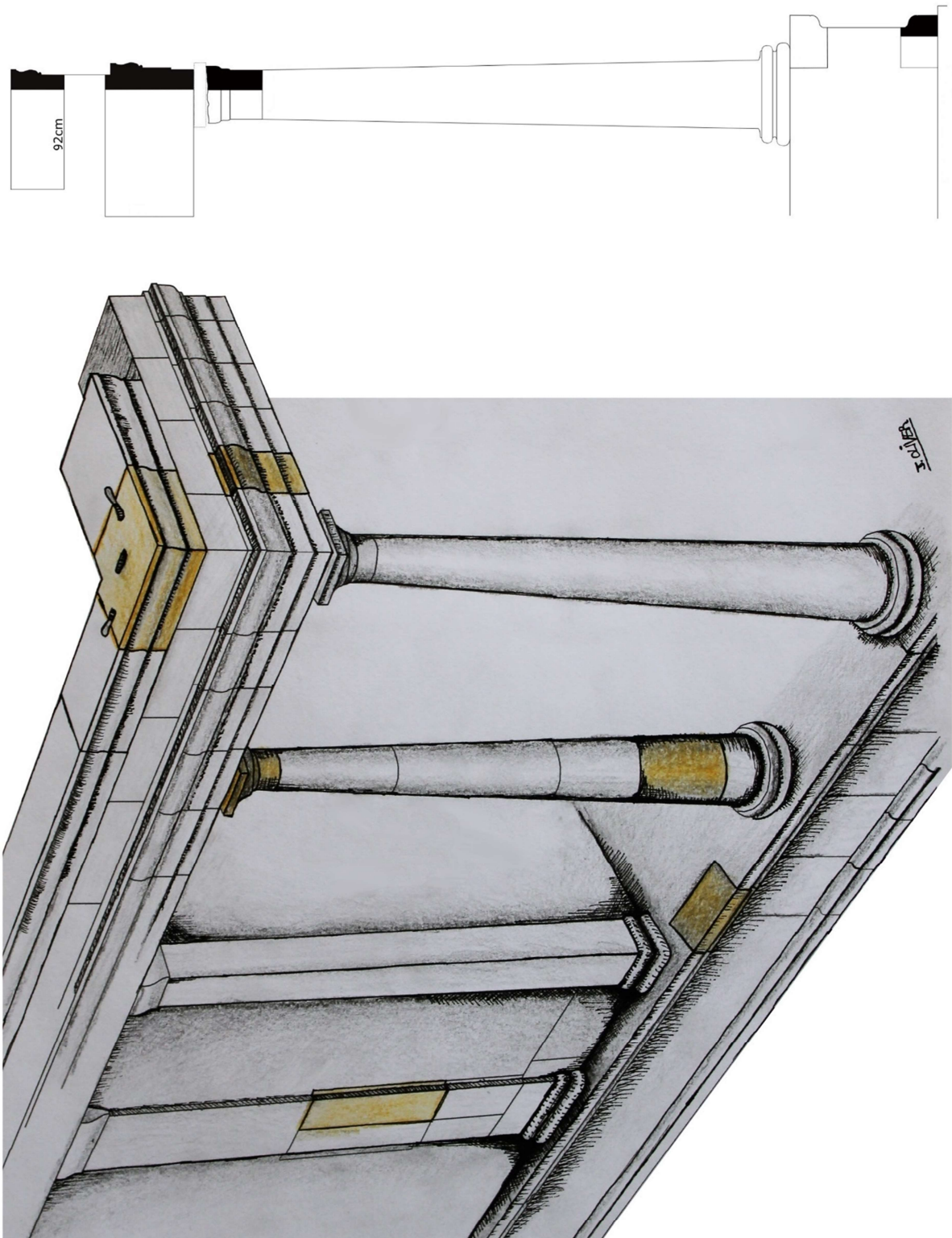
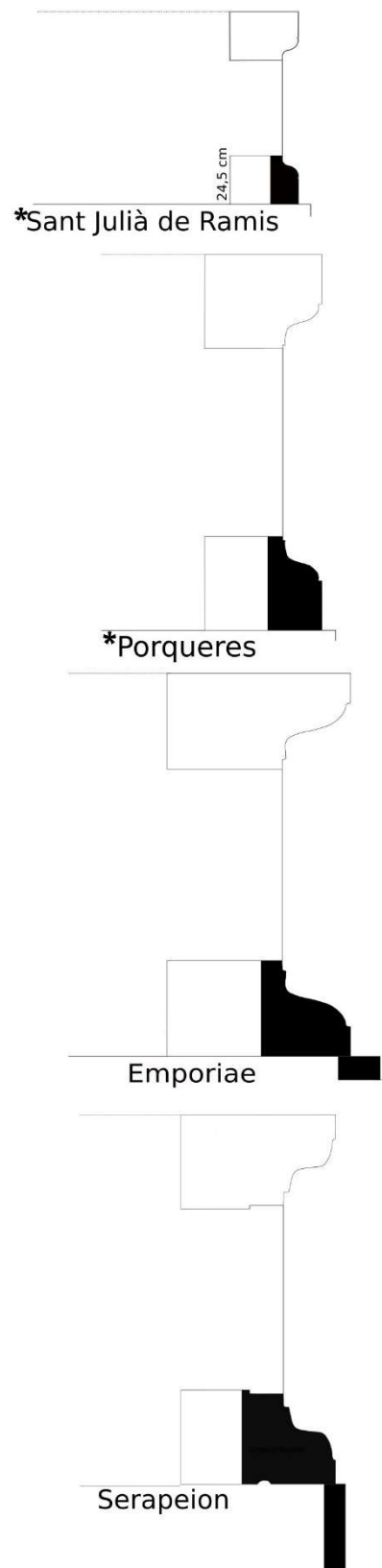

Figura. 14. Restitució del temple: vista tridimensional i de perfil.

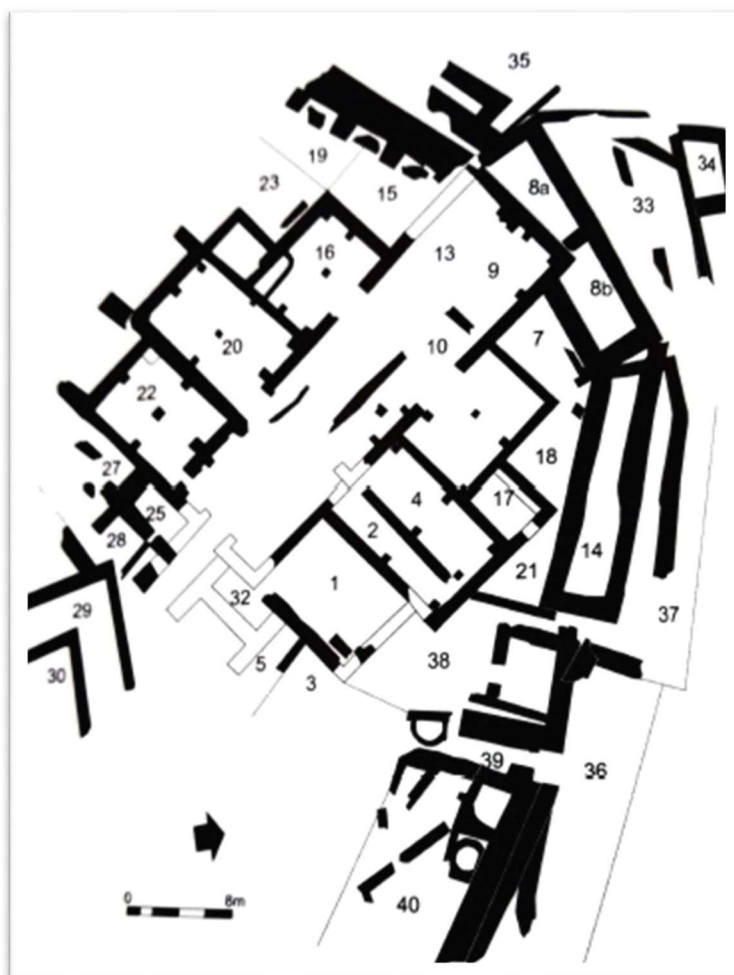
Figura. 15. Perfils dels podis conservats en l'antic territori dels indigets (en asterisc els no conservats *in situ* i amb part del seu alçat).

2.3.1 Catàleg dels blocs

A continuació oferim un inventari d'aquells blocs més significatius, que ens ajuden a comprendre la realitat arquitectònica i constructiva del monument. Aquests són els blocs que presenten tant decoració arquitectònica com traces constructives.

Cal especificar que alguns d'ells seran catalogats en l'inventari dedicat al mobiliari litúrgic i als relleus escultòrics d'època paleocristiana i visigòtica, a causa de la notorietat específica de la seva reutilització.

La numeració dels àmbits del sector del *castellum* és la referenciada per les excavacions arqueològiques endegades per l'equip de la Universitat de Girona (BURCH *et alii*. 2011) (fig. 16).

Figura. 16. Planta del *castellum* amb enumeració dels àmbits (extret de BURCH *et alii*. 2011: 20).

A) DECORACIÓ ARQUITECTÒNICA:

1-2.

Motllura pòdium (coronament o basament). Gres Fm. Folgueroles. Procedeixen d'un enderroc indeterminat del sector de la porta republicana. Depositats actualment a l'antiga rectoria. Longitud = 62; amplada = 34,5; altura = 24,5.

DESCRIPCIÓ: blocs pertanyents a la decoració motllurada del pòdium en *kyma reversa* o *gola rovesciata* coronada per un llistell (altures = 11,5 i 13, respectivament). No podem saber si es tracta del seu coronament o basament.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 72-73; AICART *et alii*. 2008: 185.

3.

Capitell toscà. Gres Fm. Folgueroles. Sense context arqueològic, depositat actualment a l'antiga rectoria. Amplada = 46,2* (51'4); altura = 37* (45).

DESCRIPCIÓ: capitell d'ordre toscà amb sumoscap, mutilat per la seva part superior a nivell de l'equí, on fou buidat per a ser reutilitzat, en època alt-medieval, com a pica baptismal de l'església parroquial. La decoració que presenta, de baix a dalt, és la següent: el sumoscap llis de la columna (altura = 21; diàmetre = 40) seguit per les motlures pròpies del capitell, el collarí (altura = 6) i l'equí (altura = 10; diàmetre = 46). És en aquest punt on el capitell es troba fracturat, mancant-li el seu coronament: un àbac quadrangular (probablement d'una altura = 8).

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 72-73; AICART *et alii*. 2008: 185.

4.

Tambor de columna. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en el xamfrà dret del portal de can Bota (actualment perdut, a raó de les reformes de can Bota durant la tardor-hivern del 2019-2020). Diàmetre = 45.

DESCRIPCIÓ: tambor de columna de l'antic *aedes* baixrepublicà. No presenta cap element d'encaix o d'*anathirosi* visible. Possiblement fou afaitat per a adaptar-se a les dimensions del xamfrà del portal.

BIBLIOGRAFIA: RODÀ 1972: 52.

5.

Tambor de columna. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en les estructures habitacionals relacionades amb el *castellum* visigòtic (sector oest de la església). Diàmetre = 44.

DESCRIPCIÓ: tambor de columna de diàmetre similar a l'anterior. La variació en el diàmetre es deguda a la èntasis.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

6.

Arquitrav. Gres Fm. Folgueroles. Sense context arqueològic, emplaçat al sector occidental del *castellum* (A23). Longitud = 115; amplada = 30; altura = 62,8.

DESCRIPCIÓ: bloc d'arquitrav complet. Presenta una decoració, de baix a dalt, a partir de: dues *fasciae* de diferent altura (15 i 19 respectivament), seguides per un quart de bocell (altura = 1,8 cm) que dona pas a una motllura en *Kyma reversa* (altura = 18,5 cm) coronada per un llistell (altura = 4,5), avui dia desaparegut en tots els fragments d'arquitrav conservats. Per últim, s'ha observat que tots els blocs d'arquitrav presenten un rebaix en la seva part superior (longitud = 8 i altura = 4), interpretat com l'inici del fris.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

7.

Arquitrav. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en la fonamentació d'una cantonada del sector meridional del *castellum* (actualment oculta, A29-30?).

DESCRIPCIÓ: bloc d'arquitrav complet. Presenta les mateixes mesures i decoració que l'anterior (núm. catàleg: 6).

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2001: 98-108, núm. 16.

8.

Arquitrav. Gres Fm. Folgueroles. Sense context arqueològic, no coneixem el seu emplaçament actual.

DESCRIPCIÓ: bloc d'arquitrav fracturat per la seva part inferior a nivell de la segona *fascia*. Presenta les mateixes mesures i decoració que els anteriors.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

9.

Arquitrav (2 peces). Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzats en la fonamentació d'una cantonada de l'edifici del sector central del *castellum* (A2-38).

1. Ample = 24*; altura = 52* (59)

2. Longitud = 99,5; ample = 34*; altura = 54,5* (59)

DESCRIPCIÓ: dos blocs d'arquitrav reaprofitats en la cantonada d'un mur (AS-38): un fracturat a nivell de la segona *fascia* (núm. 1), i l'altre complet (núm. 2). Presenten les mateixes mesures i decoració que els anteriors.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

10.

Fris. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat com a fonamentació d'un pilar del pati central del sector oest del *castellum* (A20). Longitud = 92; amplada = 71; altura = 35,5.

DESCRIPCIÓ: el carreu presenta una planta en forma de «L». Sabem què és un bloc de decoració angular perquè presenta decorades dues cares adjacents. Les diverses traces constructives que presenta corroboren també la seva col·locació dins del monument. Aquestes són un encaix central de grípià i dues grapes de cua d'oreneta en els costats sense decoració. Tot i que els elements esculpits es troben repicats, podem restituir una motllura en *Kyma reversa* (altura = 16,3) coronada per un llistell (altura = 4,2). Tanmateix, no sabem si la motllura en *Kyma reversa* aniria precedida per un quart de bocell com succeeix en l'arquitrav. La resta de la part inferior del bloc presenta una superfície llisa (altura = 15). Pensem que es tractaria d'un bloc angular pertanyent a l'ordre del fris.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2001: 98-108, núm. 39.

11.

Lesena llisa. Gres Fm. Folgueroles. Sense context arqueològic, depositat a l'antiga rectoria.
Longitud = 35; amplada = 29,5; altura = 95.

DESCRIPCIÓ: carreu esculpit amb una meitat de lesena llisa. Formaria part de la decoració exterior de la *cella* de l'*aedes*. La decoració de la lesena sobresurt 5,5 i té una amplada de 24. L'amplada total d'aquestes lesenes tenint en compte el diàmetre de les columnes hauria de ser entre 45-55.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

B) TRACES CONSTRUCTIVES

12.

Bloc paral·lelepipèdic amb encaix de grípia. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en el pilar central del campanar, costat nord. Longitud = 60*; amplada = 70.

DESCRIPCIÓ: fragmentat per la meitat, el perfil arrodonit d'un dels seus costats fa que en un anterior treball s'hagi considerat aquest com a semi tambor de columna. No obstant això, la situació de l'encaix de grípia ho desmenteix.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2001: 98-101.

13.

Bloc paral·lelepipèdic amb encaix de grípia. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en el mur de la façana oest de Can Vicenç. Longitud = 40,5; amplada = 28*.

BIBLIOGRAFIA: RODÀ 1972: 47.

14.

Bloc paral·lelepipèdic amb encaix de grípia. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en la façana de l'església de Sant Andreu de Terri. A causa de la seva altura no hem pogut prendre les mesures.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

15.

Bloc paral·lelepipèdic amb encaix de grapa de cua d'oreneta. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat com a fonamentació d'un contrafort del sector sud-occidental del *castellum* (A27). Longitud = 50; ample = 42*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

16.

Bloc paral·lelepípedic amb encaix de grapa de cua d'oreneta. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat com a fonamentació d'un contrafort del sector septentrional del *castellum* (A9-8b). Longitud = 100; amplada = 50; altura = 40.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

17.

Bloc paral·lelepípedic amb grapa de cua d'oreneta. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en l'escalinata d'accés a l'absidiola sud del presbiteri de l'església dels Sants Metges. Longitud = 108; amplada = 42; altura = 16*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

18.

Bloc paral·lelepípedic amb encaix de grapa de cua d'oreneta i incisió de recolzament de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Sense context arqueològic, es troba exempt al voral d'entrada meridional a la zona del *castellum*. Longitud = 115; amplada = 60*; altura = 65.

DESCRIPCIÓ: a la mateixa cara de la grapa presenta un solc poc profund rectangular utilitzat com a punt de recolzament del sistema de palanca emprat per a desplaçar els carreus a l'obra. També, en un dels seus extrems de la mateixa cara incorpora una cavitat allargassada de funció indeterminada.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2001: 98, núm. 1.

19.

Bloc paral·lelepípedic amb encaix de grapa de cua d'oreneta i incisió de recolzament de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Sense context arqueològic, es troba exempt al voral d'entrada meridional a la zona del *castellum*. Longitud = 85; amplada = 71; altura = 46.

DESCRIPCIÓ: en una de les seves arestes inferiors presenta un particular rebaix cúbic (altura = 22,5 i longitud = 30). A la mateixa cara incorpora una cavitat allargassada de funció indeterminada.

BIBLIOGRAFIA: BURCH 2001 *et alii.*: 98-99, núm. 2.

20.

Bloc paral·lelepídic amb grapa de cua d'oreneta i incisions de recolzament de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en el mur de la façana oest de Can Vicenç (a sota del carreu núm. 13). Longitud = 80; amplada = 40,5.

BIBLIOGRAFIA: RODÀ 1972: 47.

21.

Bloc paral·lelepídic amb encaix de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en un mur del sector oriental del *castellum* (A21). Longitud = 86; amplada = 31.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

22.

Blocs (2) paral·lelepíedics amb encaix de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzats en la cantonada del mateix mur del carreu núm. 22 (A21-18).

1. Longitud = 90; amplada = 64,5; altura = 25.

2. Longitud = 57*; amplada = 52; altura = 29.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

23.

Bloc paral·lelepídic amb encaix de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en la fonamentació d'un mur del sector central del *castellum* (A10). Longitud = 74*; altura = 35*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

24.

Bloc paral·lelepídic amb encaix de palanca «mise en crochet». Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en la fonamentació d'un mur del sector sud-oriental del *castellum* (A40). Longitud = 55; altura = 55*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

25.

Bloc paral·lelepídic amb *anathirosi*. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en la cantonada d'un mur del sector nord-occidental del *castellum* (habitació A16). Longitud = 102; amplada = 60; altura = 42.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

26.

Bloc paral·lelepídic amb *anathirosi*. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat com a fonamentació d'un pilar del pati central del *castellum* (A10). Longitud = 73,2*; amplada = 70.

DESCRIPCIÓ: es troba fracturat per un dels seus extrems. L'*anathirosi* que presenta en forma d' "U", sembla ser que es troba situat en la seva cara de contacte superior. Per altra banda, en el seu extrem mutilat hi ha present un rebaix cúbic similar al del bloc núm. 19 (longitud = 24). Podria ser aquest un encaix de la polleguera de la porta?

BIBLIOGRAFIA: BURCH 2001 *et alii.*: 99, núm. 14.

27.

Bloc paral·lelepídic amb engatillament (?). Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en fonamentació de la cantonada nord de la capçalera de l'edifici cultural alt-medieval. Longitud = 123,5; amplada = 26*; altura = 60.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepídic allargassat que presenta un rebaix originari (altura = 8 i longitud = 45), el qual, l'interpretem com un possible element d'engatillament.

BIBLIOGRAFIA: BURCH 2001 *et alii.*: 99, núm. 36; BURCH *et alii.* 2009: 64.

28.

Bloc paral·lelepèdic. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat en una porta interna de l'església per la banda de migdia. Longitud = 125; amplada = s/n; altura = s/n.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

3 LA CIUTAT ROMANA

3.1 MARC GEOGRÀFIC, URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC: ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ

L'indret triat per planificar la ciutat de *Gerunda* fou una de les primeres elevacions de les Gavarres situada a ponent del riu Onyar i a pocs metres del seu aiguabarreig amb el riu Ter. Al nord, l'elevació era delimitada per una forta fondalada travessada per la vall del riu Galligants. En canvi, a migdia, la pendent era molt més suau.

Aquest indret reunia les condicions topogràfiques òptimes per tal d'assegurar el control del camí d'Hèracles i ser el centre estructurador d'un ampli territori, tal com requeria la present situació sociopolítica que va precipitar l'abandonament de *Kerunta (BURCH *et alii*. 2001: 131-146; NOLLA 2007a: 190-191 i 194-197). Calia un lloc on la via fos de pas obligat i no permetés passar per camins alternatius. Sota aquests paràmetres, l'emplaçament només podia ser el de l'actual ciutat de Girona (Força Vella), escollit a consciència per les autoritats romanes. En aquest punt topogràfic, la xarxa de camins es veien obligats a unificar-se en un únic vial, tot travessant estrangulat per l'Onyar a ponent, i pels primers contraforts de les Gavarres a orient²⁷. D'aquesta manera, el singular indret on s'emplaçava la ciutat aprofitava de manera més que òptima l'orografia i el recorregut dels rius, per imposar-se com un punt estratègic de primer ordre (fig. 17, 17a, 17b).

La fundació de *Gerunda* també va implicar la reorganització de tot el *territorium* que se li associava i del qual n'era administrativa i fiscalment responsable (SANTAPAU 2011: 454-456). Els agrimensors s'encarregarien d'establir les centuriacions del territori²⁸.

Urbanísticament, *Gerunda* s'assentava sobre una pendent d'est a oest dins d'un recinte emmurallat de forma trapezoidal, falsament triangular, amb unes dimensions reduïdes (només 4,6 hectàrees), dissenyat de tal manera que hom treies el màxim profit dels desnivells, barrancs i fondalades (BURCH *et alii*. 2000: 15). La base de la ciutat delimitava damunt mateix dels cingles occidentals del riu Onyar, i el vèrtex superior es situava a mitja muntanya, vers el Puig Aguilar,

---

²⁷ Concretament, era en l'actual Pont Major on l'existència d'un gual permetia al Camí d'Hèracles/Via Augusta creuar el Ter i unificar-se amb l'antic Camí d'Empúries.

²⁸ Un estudi focalitzat en la identificació de centuriacions en aquest *territorium* a PLANA 1993.

on les defenses eren reforçades amb una poderosa torre quadrangular (perpetuada al llarg dels segles per la que s'anomenà torre Gironella, torre núm. 1, fig. 18), l'única documentada del recinte fundacional. Des del punt més baix, a ponent, fins el sector més enlairat, a llevant, existia un desnivell d'uns 60 m dins d'un traçat lineal de 320 m, cosa que determina un desnivell mitjà del 20% (BURCH *et alii*. 2000: 14). En canvi, en direcció nord-sud la pendent era molt més suau, sobretot, a la part més baixa de la ciutat per on transcorria el camí d'Hèracles/Via Augusta. Per contra, un gran eix viari en direcció est-oest, el *decumanus maximus*, sembla ser inexistent degut a la pendent del terreny. De fet, la circulació en aquest sentit cardinal s'articulava, molt probablement, com a dia d'avui, a través de carrerons costeruts i escales o rampes (VIVÓ *et alii*. 2012: 73).

El camí d'Hèracles/Via Augusta entrava a la ciutat per una gran portalada, *Sobreportes* o porta de les Gàl·lies. Immediatament després, *intramuros*, la via esdevenia el principal carrer nord-sud²⁹, el *cardo maximus*, travessant primer el recinte foral, per a continuació iniciar una lleu davallada fins a sortir del recinte murat per la principal porta meridional del recinte, a l'actual placeta del Correu Vell, coneguda des d'època carolíngia com a *Porta Onnaris* (porta de l'Onyar).

Un altre dels accessos importants al nucli urbà venint des de migdia, s'efectuava a uns 200 m a llevant de la porta de l'Onyar. Ens referim al portal *Rufí*, l'únic accés que permetia l'entrada amb tràfic rodat a la part alta de la ciutat, defensat amb baioneta. Tampoc *Sobreportes* era l'únic accés existent en el tram septentrional del recinte. A uns 50 m a llevant d'aquest, al punt on s'erigeix la torre Cornèlia, es va dissenyar una portella, anomenada del *Fòrum* pels investigadors o fossilitzada en l'actual porta *de la Canònica*, que permetia l'entrada a la ciutat de tots aquells que hi arribaven des de la zona de la vall de Sant Daniel i Gavarres (PALAHÍ 2012: 74). Un últim accés urbà fundacional s'ubicava en el punt més enlairat de la ciutat, en l'extrem oriental, defensat per l'única torre del recinte fundacional, la torre Gironella (VIVÓ & PALAHÍ 2011) (fig. 19).

De totes aquestes portes, reformades al llarg dels anys amb les successives refaccions de les defenses, avui dia només en conservem dues: el portal de *Sobreportes* i, amagat en les edificacions, el portal *Rufí*. Un exemple ben datat arqueològicament d'aquestes reformes als accessos, el documentem a la portella del *Fòrum*. Aquí, les excavacions desenvolupades en el

---

²⁹ Aquest vial encara existeix intacte fossilitzat en el carrer de la Força.

sector del soterranis de la Catedral han pogut constatar que aquest accés fou intensament reformat vers el 400 dC (NOLLA *et alii*. 2008: 176-179), així com, copsar l'ús funerari generat a redós de la via d'aquest accés. Tanmateix, encara que les necròpolis més importants es generarien als accessos principals nord i sud per on transcorria el camí d'Hèracles/Via Augusta, possiblement les tombes constructives més prestigioses cercarien els espais més elevats al voltant dels anteriors accessos comentats, portal *Rufi* i portella del *Fòrum*, per imposar-se tant en la llunyania com en la immediatesa del paisatge (fig. 20).

Per altra banda, tot i la peculiar planta urbana i l'accidentada orografia, els urbanistes que van dissenyar l'entramat urbà no van renunciar a una estructuració ortogonal. Gràcies al creuament de diverses dades, tant arqueològiques com arxivístiques i a la pervivència actual, emmascarada, de l'entramat urbà antic, s'ha pogut establir, amb prou claredat, la seva modulació urbana i constatar com el traçat del camí d'Hèracles/Via Augusta en va ser-ne el seu punt de partida (BURCH *et alii*. 2000).

Curiosament, han estat els estudis de reconstrucció de la topografia i l'urbanisme medievals de la ciutat els que han permès refer l'entramat urbà fundacional. Aquests treballs, endegats pel Grup de Recerques d'Història Urbana de Girona (HUG)³⁰, han aconseguit posar de manifest que en època medieval encara es conservava, amb algunes addicions i modificacions, la major part dels carrers originals, molts dels quals han arribat pràcticament fins al moment actual. Al mateix temps, la informació aportada per algunes excavacions arqueològiques al barri antic (Força Vella), ha fet possible valorar en la justa mesura les dades aportades per aquestes³¹. Tot plegat ha permès reconstruir una modulació en què cada illa de cases mesurava 71 x 36 peus (aprox. 21 x 11 m) amb carrers de 9 peus (aprox. 2,70 m), disposades per *scamma*, és a dir, amb l'eix llarg segons el sentit dels *decumani* (BURCH *et alii*. 2000: 14-19). Això no vol dir que no existissin altres configuracions d'illes de més gran format (en sectors com el fòrum) o de traç irregular adaptant-se al perímetre (NOLLA *et alii*. 2008: 158-160; PALAHÍ 2012: 75-76).

---

³⁰ Cal valorar que són poques les ciutats que tenen un tant precís treball de restitució física i topogràfica del seu urbanisme històric, com el que s'ha aconseguit aportar a *Gerunda*/Girona. Bàsicament, aquest fructífer coneixement es deu a la voluntat col·laborativa d'un grup d'investigació neix a principis dels anys noranta, Grup de Recerques d'Història Urbana de Girona (HUG), format per: Josep Canal, Eduard Canal, Josep Maria Nolla i Jordi Sagrera. Les seves aportacions foren recollides en una col·lecció d'una dotzena de volums titulada "Història Urbana de Girona. Reconstrucció Cartogràfica".

³¹ En aquest sentit, les excavacions arqueològiques han estat rellevants a la Pia Almoina i a la seu de l'actual Museu d'Història de la Ciutat (Institut Vell) on s'ha aconseguit aportar informació valuosa al respecte. En el primer d'aquests llocs es va poder documentar la cruïlla de dos carrers perpendiculars i, en el segon, en els espais inferiors del Museu d'Història, es descobrí un tram de carrer nord-sud paral·lel a la muralla de ponent corresponent al seu *intervallum*.

Dels conjunts arquitectònics que s'erigien a la ciutat romana, únicament preservem *in situ* i en vertical, alguns trams del seu perímetre fortificat (fase fundacional i tetràrquica, núm. catàleg: 29 i 30, respectivament) i alguns vestigis de l'àrea foral (núm. catàleg: 31 i 32), a més d'algunes estructures habitacionals molt deteriorades trobades en excavacions urbanes. A dia d'avui, de la resta dels conjunts monumentals que s'hi alçaven, només podem intentar reconstruir-los a partir de l'anàlisi dels *disiecta membra* arquitectònics, escultòrics i epigràfics conservats en museus o a la pròpia ciutat.

Un exemple reeixit de restitució d'un monument romà a partir de l'anàlisi del material d'aprofitament, és el cas de l'estudi d'un conjunt de blocs de marbre que pertanyien a un arc honorífic que monumentalitzava l'accés a un espai o edifici de la ciutat (NOLLA & SAGRERA 1990; NOLLA & SAGRERA 1991; OLIVER 2019). Comentarem en detall aquest i altres casos en el catàleg (fig. 21, núm. catàleg: 34).

Pel que fa a l'estatut jurídic concedit a la fundació de *Gerunda*, tant les dades textuais com epigràfiques no ens en donen pistes. Tanmateix, podem pensar que no fou una ciutat estipendiària, ja que no sembla lligar massa bé amb el lloc estratègic on s'implantà i amb les seves poderoses muralles. D'aquesta manera, creiem que aquesta tingué un estatut de ciutat indígena federada (BURCH *et alii*. 2000: 19).

Serà en època d'August quan pertoca situar la promoció de la ciutat a dret llatí (*ius latii*), molt probablement, durant les campanyes de reorganització de la *Hispania Citerior* promoguda pel mateix *princeps* durant els anys 16-15 aC³². Més tard, en època flàvia, la ciutat assoliria el dret romà.

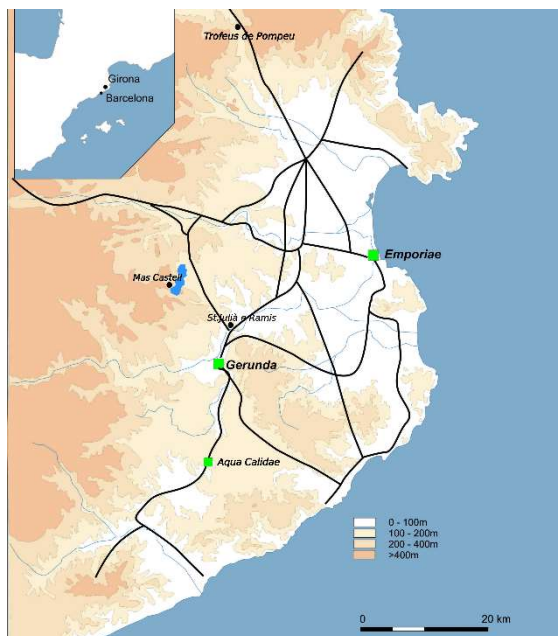
Per altra banda, el parc conjunt epigràfic conservat ens informa tant de l'existència de famílies riquíssimes, capaces d'assolir càrrecs d'enorme prestigi, com de l'adhesió de la ciutat als preceptes imperials.

Per últim, convé reflexionar sobre la concepció del seu nucli urbà. La manca d'espai *intramuros* i el seu singular emplaçament, ens porten a considerar aquest com a centre administratiu i escenogràfic de poder, més que no pas com un espai funcionalment residencial. En aquest sentit, les elits locals bastirien les seves residències dins l'espai suburbial de *Gerunda* (PALAHÍ 2013). La documentació arqueològica aplegada de bona part d'aquestes vil·les ens

---

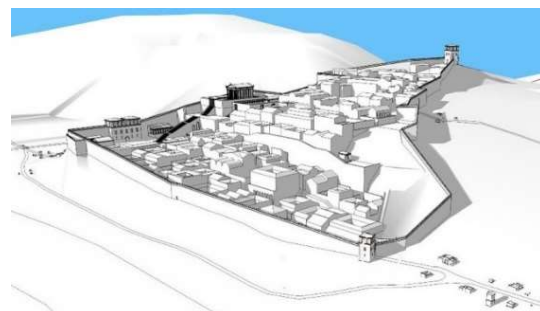
³² PLINI, EL VELL, *Nat.Hist.* III, 23. Qüestions tractades a NOLLA 1988: 74-75, 77 i 92.

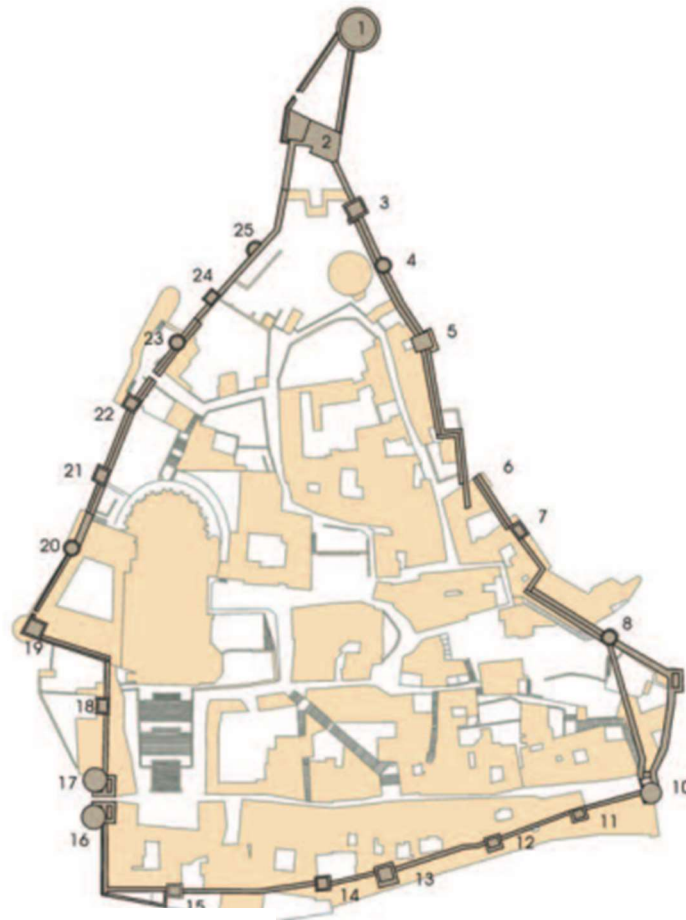
permet establir que aquestes s'implantaren de manera coetània, o poc abans, de la fundació de la pròpia ciutat. D'aquesta manera l'estudi d'aquestes ens pot permetre arribar a copsar el nivell de vida social i econòmic dels seus conciutadans. Per sobre de tot destaquen les vil·les senyorials del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i del Bell-lloch del Pla. En relació amb aquests vil·les suburbanes disposem d'alguns *monumenta funeraria* que s'hi relacionaven. Aquest és el cas de la vil·la de Montfullà i el monument funerari de la torratxa de Vilablareix (fig. 22) o el de Can Temple a Aiguaviva (fig. 23) amb alguna vil·la de l'entorn. Ambdós són monuments funeraris de tipologia turriforme, i conservats en altura parcialment. Aquests no els incloguem en el nostre catàleg al no ser bastits amb pedra. En aquest sentit, els dos foren erigits amb *opus caementicium*, tot emprant un morter de calç de gra gruixut d'origen volcànic i en el cas del de Vilablareix amb 5 fileres d'*opus testaceum* que intercalaven l'obra de *caementa* (NOLLA *et alii.* 2005; BUSCATÓ *et alii.* 2013; PALAHÍ 2019b: 437-440). Tanmateix, gràcies a una descripció d'un informe anònim, però redactat per J. de Chía l'any 1857, sabem de la presència al d'Aiguaviva d'un seguit de carreus de gres daurat (probablement Fm. Folgueroles) que s'intercalava a l'obra de *caementa*, talment, potser com les 5 fileres de rajols a Vilablareix (NOLLA *et alii.* 2005: 228; NOLLA & PALAHÍ 2019b: 457-458).

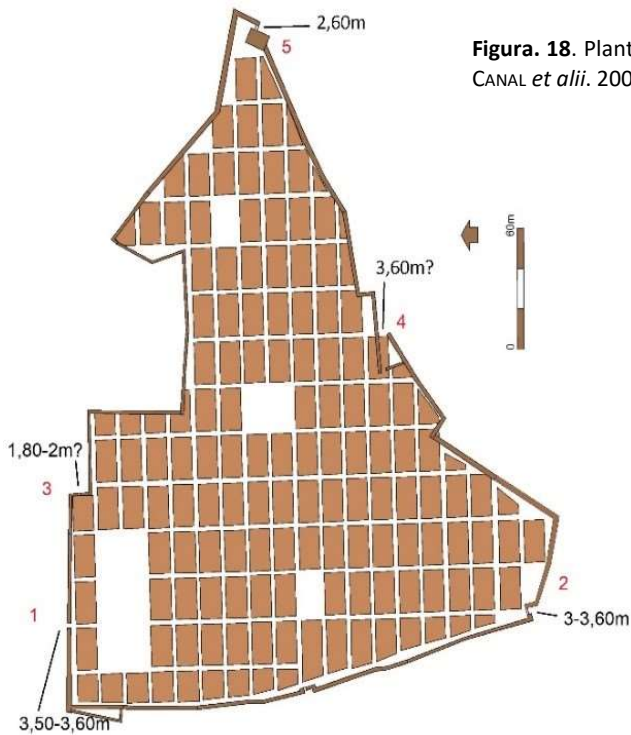
Figura. 17. Situació geogràfica de Gerunda. (17a) Recinte urbà fundacional (extret de BURCH 2000: 18, fig. 8).

(17b) Vista de la implantació de la ciutat en una orografia accidentada (dibuix D. Vivó).

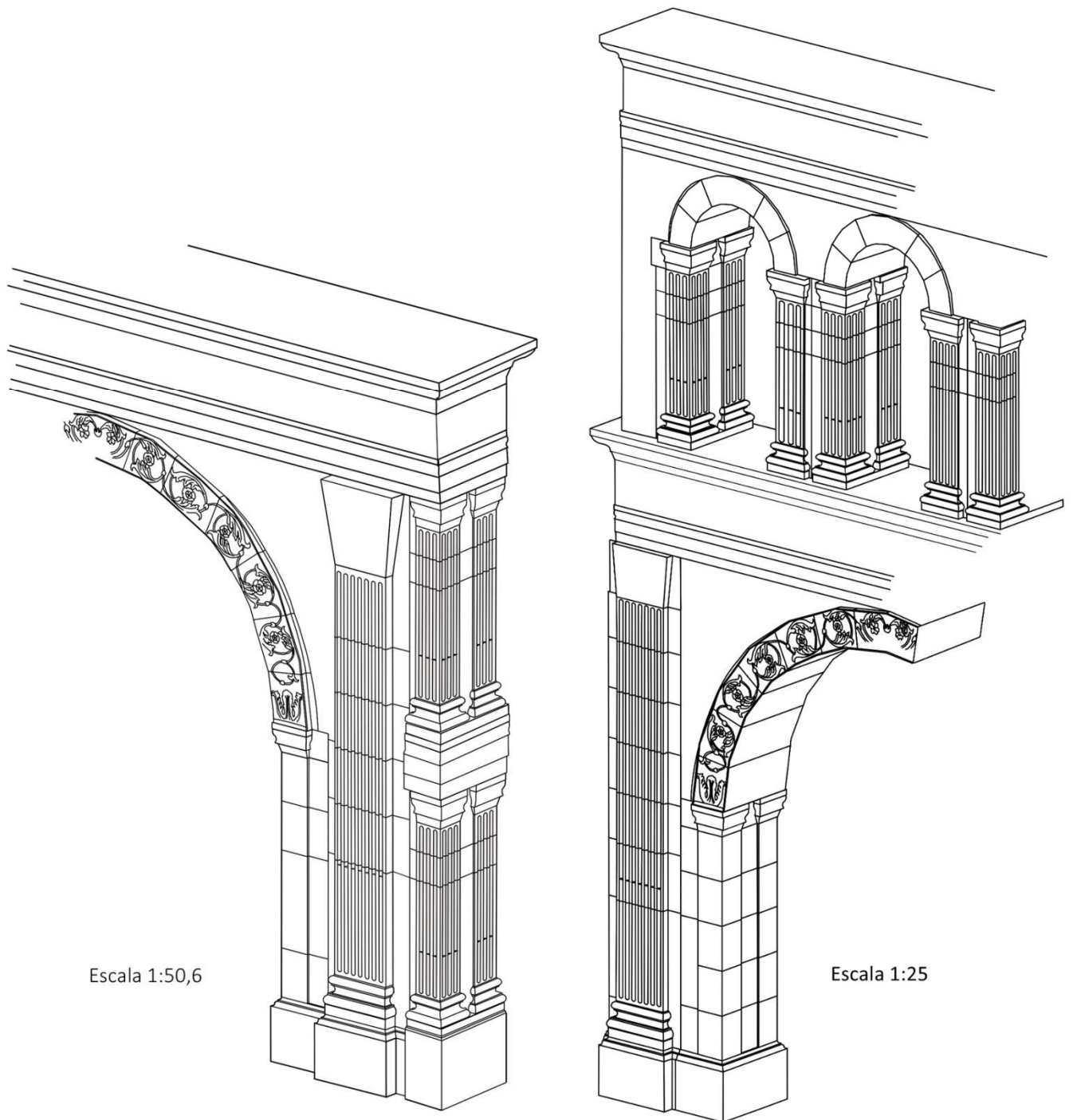
Figura. 18. Planta de la Força Vella amb enumeració de les torres (extret de CANAL *et alii*. 2003).

Figura. 19. Planta amb indicació de les portes urbanes, amb la seva mesura de llum (modificat a partir de NOLLA & VIVÓ 2012: 51).

Figura. 20. Reconstrucció ideal de l'accés nord de *Sobrepotes*. Observi's l'ús funerari generat a redós de la via (dibuix D. Vivó).

Figura. 21. Propostes de restitució del monument arcuat.

Figura. 22. Torratxa de Vilablareix. Foto A. Guevara.

Figura. 23. Monument funerari de Cal Temple d'Aiguaviva. Foto A. Guevara.

3.2 CATÀLEG IMMOBLE

3.2.1 El recinte emmurallat fundacional i tetràrquic

Com a conseqüència de les excavacions a la Cuina de Casa Pastors³³ (1970) (NOLLA & CASAS 2009 amb tota la informació aplegada i la bibliografia anterior) i a la Torre Gironella³⁴ (1987) (NOLLA *et alii.* 1989a), podem datar amb notable precisió les diverses fases constructives del recinte emmurallat romà. En concret, aquestes es materialitzen en dues fases: les muralles fundacionals (*ca.* 76 aC) i les tetràrquiques (*ca.* 300 dC). Cal apuntar que l'obra de la segona fase es sobreposa al traçat fundacional al no ser aquest modificat³⁵.

29.

La muralla fundacional. Calcària nummulítica local. Preservada en diversos trams de la Força Vella (especialment ben conservada al Pati de les Àligues i a Torre Gironella).

DESCRIPCIÓ: aquesta va ser elaborada a partir d'un tram inferior (3-4 m) de mitjans i grans (i, de vegades, molt grans) blocs irregulars de pedra calcària nummulítica, units en sec, a vegades amb l'ajuda de petits tascons del mateix material, formant una obra de maçoneria en *opus siliceum* o parament poligonal d'uns 2 m de gruix, amb un reble intern de pedruscall i terra. Sobre del poderós sòcol descrit, més o menys alt (entre 3 -5 m en alguns punts) és possible imaginar que l'obra continués en tova, tal com succeeix, per altra banda, a les muralles fundacionals d'*Emporiae*. El parament en aparell poligonal el podem englobar dins de la classificació establerta per Lugli com de la *I o II manera* (LUGLI 1968), tot i que, en alguns trams percebem un aparell més sofisticat que tendeix en aparença a l'*opus quadratum* (IV manera). Aquesta heterogeneïtat és sens dubte sinònim de la participació de diverses colles d'obrers (NOLLA *et alii.* 2010: 64).

---

³³ Treballs arqueològics efectuats en el farciment intern de la torre núm. 16.

³⁴ Treballs arqueològics efectuats a la torre quadrangular de la Gironella (núm. 2).

³⁵ El perímetre fundacional tan sols fou eixamplat en alguns sectors puntuals, vers llevant i nord, durant les obres de fortificació carolíngies (*ca.* 800 dC.).

És dins de pati de l'edifici de les Àligues, on trobem el tram en longitud més ben conservat, amb blocs de dimensions *ciclòpies*, alguns de gairebé 3 m de longitud. I, és en el sector de la Torre Gironella on trobem el treball de la pedra més acurat, amb blocs tendents a formes paral·lelepípedes i amb la presència d'encoixinat perimetral. Interessa fer notar que, seguint amb una manera de fer pròpia de la Roma baixrepublicana, quasi no es feren servir torres, deixant de banda la que protegia tot el sector oriental de la ciutat, a l'indret de Gironella, un punt conflictiu perquè quedava sempre dominat per les altures immediates. En aquest punt, hom hi bastí una torre quadrangular de gairebé 100 m² (CANAL *et alii*. 2010: 26), de dimensions similars a la única torre baixrepublicana de Sant Julià que dominava el recinte.

BIBLIOGRAFIA: un treball aprofundit sobre aquesta fase de la muralla a NOLLA & VIVÓ 2012: 50-60.

30.

La muralla tetràrquica. Gres de la Fm. Folgueroles. Preservada en diversos trams de la Força Vella (especialment ben conservada a la Plaça de Sant Domènec i a la Torre Gironella). Longitud = 119-90; amplada = 65-60; altura = 50-45.

DESCRIPCIÓ: la fortificació tetràrquica, millorada i adaptada a la nova poliorcètica de l'època, va suposar la dotació d'uns murs més alts i potents (altura = 7/9 m; amplada = m). Com a novetat destaca la construcció de noves torres, cilíndriques, per a protegir les portes principals de la ciutat (torres núm. 10, 16 i 17). És probable que també hi haguem de sumar una pseudotorre, avui dia molt emmascarada, en l'accés del portal *Rufí* (torre núm. 6) (VIVÓ & PALAHÍ 2011). Per altra banda, la única torre existent en el recinte fundacional, la torre Gironella (núm. 2), es va refer gairebé *a fundamentis*.

La nova muralla es va manufacturar -servint-se de fonamentació la fundacional- a partir d'un massissat intern de *caementicium* folrat externament per carreus paral·lelepípedics de gresos Fm. Folgueroles, disposats en *opus quadratum* isòdom. Com és habitual en aquest tipus d'obres, s'alternava la col·locació dels blocs del llarg i del través, significat aquests últims la penetració dels carreus dins l'argamassa per donar més fermesa a l'obra (NOLLA 2007b: 635-637).

Pel que fa a la construcció de les torres, només tenim informació de la torre núm. 16. Aquesta fou construïda a partir d'un farciment intern de terra i pedruscall fins a nivells de combat (NOLLA & VIVÓ 2012: 67).

Per altra banda, cal mencionar que no detectem cap bloc d'aprofitament. Si bé és cert que durant el desmuntatge de la torre núm. 10 l'any 1857³⁶ foren documentats nombrosos blocs escultòrics-arquitectònics de cronologia alt imperial, aprofitats en l'obra. Tanmateix, al no saber del cert el context i disposició d'aquests dins de la torre (farciment o façana), no podem concretar si es tracta de material d'aprofitament reutilitzat en època baix imperial o en fases posteriors com, per exemple, durant la notable refacció de les muralles vers el 800 dC (època carolíngia), on sí podem documentar a bastament aquesta pràctica. No obstant això, tot i que no tenim una evidència arqueològica determinant, nosaltres som de la opinió que durant aquesta fase constructiva de la muralla sí es produïren desmantellaments d'antics edificis en desús (sovint procedents de *monumenta funeraria*) que proporcionaren material constructiu a aquesta, al mateix temps que també es manufacturaven carreus extrets directament de la pedrera. En aquest sentit, ens recolzem amb les dinàmiques constructives observables en dues ciutats geogràficament properes com *Narbo Martius* (Narbona) (GAYRAUD 1981) o *Barcino* (Barcelona) (BALIL 1961: 83-103; RAVOTTO 2017: 328 i 442), on aquesta pràctica és ben documentada.

BIBLIOGRAFIA: un treball aprofundit sobre aquesta fase de la muralla a NOLLA & VIVÓ 2012: 60-69.

---

³⁶ Aquesta acció va permetre, a més de comprovar la superposició de les diverses fases constructives, constatar la presència de nombrosos blocs romans decorats, sobretot arquitectònics de cronologia alt imperial (NOLLA & SUREDA 1999: 36-39; LAMUÀ 2012: 200-204). Molts d'aquest blocs romans recuperats de la torre meridional ara s'exposen al Museu Arqueològic de Catalunya de Girona (amb seu a l'actual cenobi de Sant Pere de Galligants). D'altres van ser perduts.

3.2.2 El fòrum

Gràcies a la interrelació i interpretació de diverses dades arqueològiques i documentals, podem realitzar una aproximació de l'aspecte que tingué el fòrum de *Gerunda*, emplaçat en l'actual àrea de la Catedral de Santa Maria de Girona. De fet, aquesta és la zona urbana de la qual disposem de més informació per restituir-ne la seva evolució històrica (fig. 24)³⁷.

Primer de tot, hem de dir que la seva peculiar ubicació, disposat just a l'entrada de la porta nord principal, respon a criteris escenogràfics. Només l'orografia d'aquest sector permetia establir-hi un òptim marc arquitectònic capaç d'aprofitar el terreny en pendent per erigir-hi, a través d'un sistema de voltes, criptopòrtics i murs de contenció, una plaça foral a dues altures amb el temple cívica a la plataforma superior dominant visualment l'espai. A grans trets, aquesta és la imatge barroca que avui dia contemplem amb el conjunt catedralici³⁸. Anteriorment, ja hem avançat que aquest és un model arquitectònic recurrent en els temples republicans bastits en el Laci i que, dins del nostre territori, fou emprat en la construcció del temple baixrepublicà de Sant Julià de Ramis.

En comparació amb el recinte urbà, les dimensions del fòrum eren desmesurades. Ocupava una quarta part de la superfície urbana i el seu temple era visible des de tots els seus racons, com també, des de la llunyania a través dels camins que s'aproximaven al nucli urbà (NOLLA & PALAHÍ 2010: 18-19).

A la plaça inferior, s'hi situaria l'àrea cívica-administrativa, amb el *cardo maximus* que la travessava de nord a sud, a través de l'immediat portal de Sobreportes que se li obria al flanc nord. En la plaça baixa s'hi trobaria la basílica, probablement ocupant l'extrem occidental del recinte, fent *pendant* visual amb el temple cívica ubicat a l'extrem oriental de la plaça superior. La plaça superior, accessible a través d'una escalinata, desenvoluparia funcions de caire més religiós. Tot el recinte foral (superior i inferior) estaria perimetrat per una sèrie d'espais

---

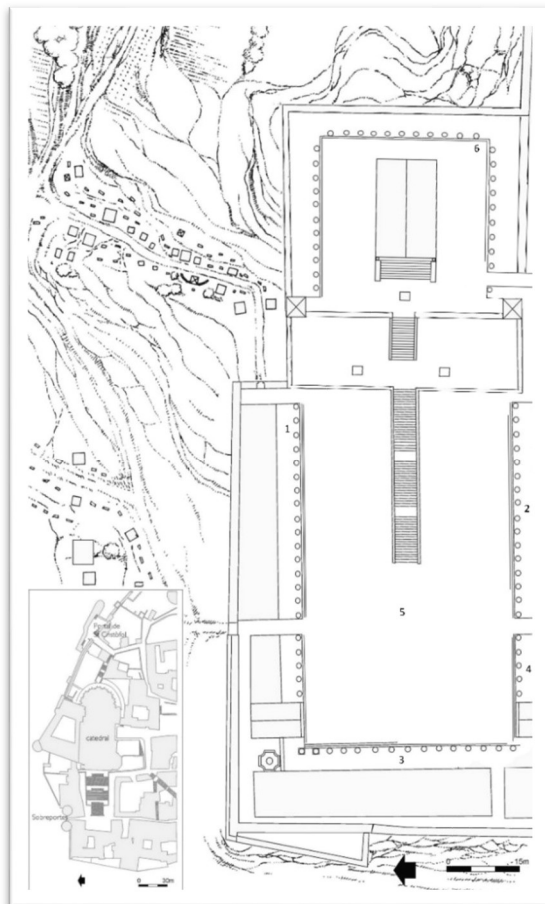
³⁷ Citem els estudis més significatius al respecte: FREIXES *et alii*. 2000; CANAL *et alii*. 2003; NOLLA *et alii*. 2008; SUREDA 2008; CANAL *et alii*. 2010; CANAL *et alii*. 2015.

³⁸ Les exploracions arqueològiques lligades al projecte *Progress* (subvencionat per la Unió Europea: 1998-1999) van poder documentar un seguit de murs que configuraven una estructura en forma de "T" que foren interpretats com a murs de sosteniment de la citada plataforma. Aquests foren parcialment aprofitats com a fonamentació del temple romànic (FREIXES *et alii*. 2000: 89-91; NOLLA *et alii*. 2008: 169-170).

porticats, dels quals, en tenim testimonis tant de la documentació medieval conservada com a partir de les d'excavacions arqueològiques.

També, durant les exploracions arqueològiques desenvolupades a la catedral de Santa Maria en el marc del projecte Progress (1998-1999), es va poder documentar una sòlida estructura de formigó interpretada, molt possiblement, com l'escalinata romana, oculta dins del rebliment de base de les actuals barroques. Versemblantment, la mateixa estructura romana seria aprofitada en la construcció de la catedral consagrada el 1038.

Per últim, cal concretar que no conservem cap element físic de l'alçat del temple. Els nombrosos blocs d'imposta i cornisa decorats amb motius antiguitzants conservats al lapidari de la Catedral els hem d'adscriure tots a la decoració arquitectònica de la nau de la fàbrica episcopal impulsada per Pere Roger i Ermessenda de Carcassona. Aquesta és una afirmació que volem remarcar al existir certa controvèrsia a l'entorn de la filiació romana d'algunes peces d'aquest conjunt. Aquesta informació la desenvoluparem més endavant en el capítol dedicat a l'època comtal.

Figura. 24. Planta ideal del fòrum romà de Gerunda on s'hi han ubicat les referències documentals citades en el text: 1) pòrtic de Pere Blidguer (1067); 2) pòrtic de la casa de Guillem de Vilafreser (1276); 3) escalinata del sector occidental de la plaça foral; 4) pòrtic; 5) *Forell*; 6) escalinata documentada a la Pl. dels Apòstols. (modificat de CANAL *et alii*. 2015: 66, fig. 1).

31.

Escalinata. Gres Fm. Folgueroles. Sota l'actual escalinata barroca (no visible).

DESCRIPCIÓ: estructura de formigó (*opus caementicium*) amb les impromtes dels carreus que el folraven externament, ja que molts d'ells foren espoliats (aquests eren, molt probablement, de gresos Fm. Folgueroles). Constructivament, la escalinata s'assentava sobre galeries cobertes amb volta que permetien elevar el nivell de circulació sense la necessitat de grans rebliments. Un document de l'any 1238 assenyala indirectament les característiques físiques d'aquesta obra. En aquest escrit, el bisbe i el capítol concedeixen permís a Cervià, canonge i prevere, per cloure de nit la volta i carrer que es trobava "*subtus scalam ecclesie Beate Marie*", atesos els actes indecents i lamentables que s'hi produïen (MARQUÈS 1993: 462-463, doc. núm. 462). Els murs comentats en forma de "T" a la nota núm. 39 formarien part d'aquestes estructures de sosteniment.

BIBLIOGRAFIA: síntesis a CANAL *et alii*. 2015: 71.

32.

Graons del porticat del fòrum. Gres Fm. Folgueroles. *In situ* sota les estructures de la capella catedralícia de Santa Helena i del Palau Episcopal (Plaça dels Apòstols).

DESCRIPCIÓ: arrel d'unes obres de pavimentació de la Plaça dels Apòstols (1968) es va poder documentar a la cantonada N-E d'aquesta (sota les estructures de la capella catedralícia de Santa Helena i del Palau Episcopal) tres fileres de carreus superposats formant una graderia (MARQUÈS 1968b). L'esglaonada, d'uns 10 m de longitud, es perdia sota les estructures dels edificis adjacents³⁹. La historiografia sempre ha reservat certs dubtes sobre la consideració de si es tractaven de blocs d'aprofitament per a la fonamentació de la capella catedralícia i/o palau episcopal o si, per el contrari, es tracten de blocs *in situ*, és a dir, d'una obra genuïna romana. Som de l'opinió que, molt probablement, ens trobem davant d'una estructura *in situ* romana que hauria de formar part de les habituals esglaonades (normalment de tres graons) que

---

³⁹ Durant els treballs es van posar de manifest restes estructurals d'antigues construccions que no van ser documentades ni topografiades, sinó de manera molt precària. Gràcies al canonge i arxiver Jaume Marquès es va tenir cura d'aplegar la informació de les descobertes i publicar-la en un petit article (*idem*.1968). Tanmateix, es va perdre una gran oportunitat per poder explorar i documentar convenientment un dels espais centrals de la ciutat antiga.

donaven accés als espais porticats de les places públiques romanes⁴⁰. En el cas que ens ocupa la graonada identificada es correspondria amb el porticat que per llevant clausurava l'*area sacra*; segurament, aprofitant el pany de muralla que transcorria per aquest sector de nord a sud (resseguint la petita fondalada existent: zona del fossat de l'absis gòtic de la catedral), per a recolzar-hi l'embigat del porxo⁴¹. La ubicació i orientació dels blocs, la seva homogeneïtat de mides i disposició isòdoma, així com, l'absència de traces constructives visibles en aquests (marques que sovint s'observen quan aquests són d'aprofitament), ens serveixen per avalar la nostra teoria. Per acabar de reblar el clau, disposem de varies fonts documentals medievals que ens informen de la pervivència dels espais porticats que envoltaven el fòrum i de les corresponents esglaonades per accedir-hi⁴². D'aquesta manera, podem afirmar que la ciutat de *Gerunda* va disposar d'una plaça foral a dues altures, fortament diferenciades (uns 10 m de desnivell), connectades a través d'una monumental escalinata central sustentada mitjançant un sistema de voltes de canó i murs de contenció farcits per potentíssims nivells de reble⁴³. A la plataforma superior i en eix de simetria amb les escales, es disposava el temple cívic, envoltat a tres costats per porticats (nord, est i sud), alguns d'ells recolzats directament contra la muralla (nord i est). La evidència de l'esglaonada documentada a la Plaça dels Apòstols creiem que s'ha de correspondre amb aquestes estructures. La plaça foral inferior, anomenada *Forell* en la documentació medieval⁴⁴, també restaria envoltada amb espais porticats en forma d' "U", tal com ens informen les fonts documentals medievals. Els porticats dels costats llargs (nord i sud) es disposarien en pendent a través, versemblantment, d'un sistema de criptopòrtics o galeries cegues com les que trobaríem en els esmentats santuaris lacials de *Tibur*, *Praeneste* o *Terracina*.

---

⁴⁰ Al fòrum d'*Emporiae*, l'àrea central estava envoltada per espais porticats accessibles, des de la plaça, a través d'una escalinata formada per tres esglaons. Cal pensar que els porticats, a més d'oferir soplug (del sol o pluja), els seus murs conferien monumentalitat al fòrum i servien per delimitar l'espai foral de la resta de l'espai urbà. Els porticats més monumentals podien ser de dos o més pisos.

⁴¹ També al costat nord la muralla serviria de recolzament al porticat d'aquest costat, mentre que, vers el S, els porticats no disposaven d'aquest sistema de recolzament. A l'oest, els porticats donarien accés a la gran escalinata, l'entrada principal al recinte sacra. Cal apuntar que, versemblantment, un segon accés es localitzaria al porticat meridional, donant la possibilitat d'ingressar des de la terrassa superior i del portal *Rufi* obert a la mateixa altura del recinte sacra.

⁴² Totes les notícies aplegades fins avui que fan referència als vestigis físics i topònims de l'antic fòrum romà són recopilades a CANAL *et alii*. 2015.

⁴³ Durant les exploracions arqueològiques sen el marc del projecte Progress es (PALAHÍ 1998) va poder realitzar un sondeig al replà superior de l'actual escala barroca de la Seu que va permetre documentar un notable nivell de reble que formava part del terrassament de la part superior del fòrum on es disposava el temple i el qual, la catedral romànica consagrada el 1038 s'hi assentaria parcialment. Els seus excavadors apunten que aquest farciment estava format per materials constructius lítics d'aprofitament (sense especificar-ne la tipologia) per la qual, la plataforma superior del fòrum semblaria que no fou una obra fundacional (NOLLA *et alii*. 2008: 171; SUREDA 2008: 203-207).

⁴⁴ El topònim de *Forell* ens aporta un interessant cas de pervivència del record i referència erudita de l'antic fòrum (CANAL *et alii*. 2015: 70).

En aquí convé fer referència a unes quantes notícies medievals (des del segle XI fins al 1404)⁴⁵ que ens informen de la existència d'una escalinata localitzada en el sector occidental de la plaça foral inferior que hauríem d'interpretar com l'accés al porticat de ponent d'aquesta, on s'emplaçaria, molt possiblement, la basílica i, potser, la cúria (CANAL *et alii*. 2015: 70-71). A part d'assenyalar l'existència d'una escalinata per accedir als porticats del fòrum, també ens interessa destacar aquí el fet que s'indica que aquesta escalinata estava composta per un diferent número de graons depenent de la seva orientació (un graó al costat meridional i uns quants a l'extrem nord). Aquesta diferència en el nombre de graons segons l'extrem N o S de l'escalinata, és reveladora de les solucions arquitectòniques adoptades per a fer front a l'accidentada orografia, encara molt més accentuada en sentit est-oest.

BIBLIOGRAFIA: MARQUÈS 1968b: 34, fig. 9; SUREDA 2008: 140, fig. 3; NOLLA *et alii*. 2008: 170.

---

⁴⁵ Les referències de les notícies són: segle XI, llibre gran de la sagristia major; 1275, ACSG pergamins del segle XIII; 1350, ADG Pia Almoïna sub. núm. 192; 1404, ADG Pia Almoïna sub. núm. 249.

3.2.3 La vil·la del Pla de l'Horta

33.

La vil·la del Pla de l'Horta. Moltes tipologies de roques, en especial: diverses calcàries (nummulítica i oolítica de Campdorà), còdols, escòria volcànica i quars. Cronologia: fundació primer terç del segle I aC (relacionat amb la fundació de *Gerunda*); abandonament alt-medieval imprecís.

DESCRIPCIÓ: a cada època de la vil·la s'hi distingeixen maneres de fer diverses en matèria constructiva. A la fase tardorepublicana predominen els murs de pedra lligats amb fang amb gran diversitat de materials lítics, tots ells locals: quars, calcàries, còdols, etc. Seguidament, a grans trets, a la fase augustal s'implementa la construcció amb *opus caementicium* i aquesta tècnica perdura fins sempre, amb la excepció de l'ús de l'*opus testaceum* des de mitjan segle I dC fins el II en algunes estructures de la vil·la, com l'exedra A19 oberta a l'A8/15. D'aquest àmbit també destaca l'ús de mitjans blocs d'escòria volcànica -amb perfil corb- per a la fàbrica del seu sostre amb semi cúpula, a tenor del poc pes d'aquest tipus de roca (núm. catàleg: 84). Recentment, volem destacar la troballa de diversos enllosats amb pedra nummulítica de Girona format per grans blocs irregulars o poligonals.

BIBLIOGRAFIA: PALAHÍ *et alii*. 2016; COSTA & PALAHÍ 2019a: 97-110.

3.3 CATÀLEG MOBLE

3.3.1 L'arc honorífic

34.

Arc honorífic. Marbre blanc⁴⁶. 15 bloc reutilitzats en el basament de la Torre del Telègraf del Llamp (Caserna dels Alemanys, Girona). Cronologia: dinastia julioclàudia-flàvia.

DESCRIPCIÓ: L'any 1988, durant una intervenció arqueològica dirigida per J. M. Nolla (NOLLA & SAGRERA 1991) a la zona de la Torre del Telègraf Òptic o del Llamp (torre núm. 3, veure fig. 13), es va posar al descobert un conjunt de 15 carreus manufacturats amb marbre blanc, molts dels quals presentaven decoració. Aquests blocs, de clara factura romana es trobaven reaprofitats, juntament amb altres carreus romans d'aprofitament de gres de la Fm. Folgueroles, a la fonamentació de l'esmentada torre d'origen carolingi (vers el 800 dC)⁴⁷, conformant un parament en *opus pseudoquadratum*⁴⁸.

A partir de l'observació del parament és pot copsar com els constructors de la torre, tingueren en compte la naturalesa física particular de les roques aprofitades, atenent a les qüestions d'estabilitat de l'obra. En aquest sentit, donat que el marbre té una major resistència i un major pes (densitat) que el gres, els blocs marmoris foren disposats en el basament més inferior mentre que els de gres en les fileres superiors (núm. catàleg: 34). Ben aviat, el fet que aquests carreus estiguessin elaborats amb marbre va sorprendre als excavadors, donada l'absència, fins aquell moment, d'aquest tipus de roques en les restes arquitectòniques de l'antiga *Gerunda*. Convé recordar que la ciutat fou construïda, principalment, a partir de dos tipus de roques locals: els gresos de la Fm. Folgueroles de les pedreres documentades a Tialà i a Sarrià de Dalt i la

---

⁴⁶ Recentment, s'ha realitzat des de la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC un nou estudi arqueomètric d'aquest material (cf. OLIVER & GUTIÉRREZ GARCIA-M 2020c: 255-258). Sobre aquesta material consultar el catàleg lapidi.

⁴⁷ Durant molt de temps aquesta torre fou considerada com a obra de la renovació de les muralles efectuades en època tetràrquica. Tanmateix, a partir de l'observació de les característiques constructives d'altres torres del recinte urbà antic de la Força Vella, s'ha pogut determinar que la cronologia d'aquesta és carolíngia. Citem l'estudi de la torre núm. 12 del carrer Ballesteries núm. 26, determinant per establir aquesta cronologia (NOLLA *et alii*. 2004).

⁴⁸ Tots aquests carreus, tant de gres com marbres, només són visibles en aquelles cares del basament de la torre desprovistes de contraforts o revestiments murals d'època baix medieval format per blocs mitjans rectangulars cairejats de calcària nummulítica. D'aquesta manera, només podem observar el basament original de la torre parcialment pels costats nord i est: 6,50 m i 1,80 m respectivament, d'uns costats de la torre que hem de suposar entre 7 i 8 m. Pel costat nord els carreus formen sis fileres horitzontals, mentre que pel costat est, degut a la elevació del terreny, cinc.

calcària nummulítica aflorada a l'entorn proper i el subsol de la mateixa ciutat (GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009; ROQUÉ & ROCAS 2018).

La possibilitat d'identificar els blocs marmoris com a pertanyents a un mateix conjunt arquitectònic, ja que, a més del material, els carreus també presentaven unes mateixes característiques decoratives i mètriques, va portar a plantejar-ne la restitució. El resultat és que molt probablement formarien part d'un monument arcuat de tipologia honorífica erigit a l'entorn o formant part de l'àrea foral de *Gerunda* en un moment donat de mitjan segle I dC (OLIVER 2019a)⁴⁹.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA & SAGRERA 1990; NOLLA & SAGRERA 1991; OLIVER 2019a.

ELS 15 BLOCS DE MARBRE⁵⁰:

Bloc núm. 1. Indeterminat. Longitud = 37*; amplada = 45; altura = n. m.

DESCRIPCIÓ: la seva forma en "L" és deguda a una fracturació de la peça en el seu extrem dret inferior. En una de les seves cares ocultes (actual cara inferior), s'hi pot apreciar un treball esculpit difícil de precisar. Amb moltes reserves, pensem que es pugui tractar d'un fragment de capitell corinti que decorarien les lesenes de la façana de l'arc.

S'observa la seva cara de contacte superior o inferior. En aquesta el carreu presenta una cavitat quadrangular vinculada amb un element de fixació vertical metàl·lic o de fusta. L'extrem inferior dret fracturat també presentaria aquest encaix.

Bloc núm. 2. Indeterminat. Longitud = 70; amplada = 37; altura = n. m.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic que presenta en la cara visible actual una traça en forma d' "U" corresponen a un rebaix d'*anathirosi*. No sabem si aquest és de la junta de contacte horitzontal o vertical.

Bloc núm. 3. Arquitrau. Longitud M = 71,5 i m = 70; amplada = n. m.; altura = 32,6.

---

⁴⁹ Per una detallada descripció de la restitució del monument i d'altres qüestions del seu estudi, derivem a OLIVER 2019a.

⁵⁰ Numeració dels blocs seguida a OLIVER 2019a. La mateixa que a la fig. 18. del present treball.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic d'arquitrau decorat amb motlures als seus dos costats externs. Presenta una ornamentació, de baix a dalt, a partir de: dues *fasciae* de diferent altura (8 i 10 respectivament), seguides per una motllura en *Kyma reversa* (altura = 8) coronada per un llistell (altura = 6).

S'observa una de les seves cares de contacte lateral. En aquesta el carreu presenta a la vora dels extrems de la part superior dos encaixos de grapa de perfil en "L" i planta rectangular, idèntics, bé que aquests més grossos, que el bloc núm. 14.

Bloc núm. 4. Lesenes estriades. Longitud M = 36* (74) i m = (70); amplada = 38; altura = n. m.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic, fracturat per la meitat, esculpit amb dues lesenes estriades angulars de quatre canals i cinc estries.

S'observa la seva cara de contacte superior o inferior. En aquest el carreu presenta una cavitat quadrangular vinculada amb un element de fixació vertical metàl·lic o de fusta. La meitat esquerra fracturada també presentaria aquest encaix.

Bloc núm. 5. Lesenes llises. Longitud M = 74 i m = 70; amplada = 40; altura = n. m.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic esculpit amb dues lesenes llises angulars.

S'observa la seva cara de contacte superior. En aquesta el carreu presenta a la vora dels extrems del costat curt unes cavitats quadrangulars vinculades amb elements de fixació vertical metàl·lics o de fusta. També presenta un encaix de grípià al centre.

Bloc núm. 6. Imposta-capitell. Longitud M = 84 i m = 70,5; amplada = ; altura = 24,5.

DESCRIPCIÓ: bloc d'impоста-capitell esculpit amb dos capitells de lesena angulars d'estil toscà. Presenta una decoració, de baix a dalt, a partir d'una superfície llisa un xic inclinada (altura = 7) d'on neix una motllura en *kyma reversa* (altura = 12) coronada per un llistell (altura = 5).

S'observa una de les seves cares de contacte lateral.

Bloc núm. 7. Lesenes estriades. Longitud M = 87 i m = (70,5); amplada = n. m.; altura = 45.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic esculpit amb dues lesenes estriades als seus dos costats externs. Només es pot apreciar el començament de dos canals i tres estries a ambdós

costats. L'acabament arrodonit dels canals ens indica que aquest bloc pertanyia al seu tram superior.

S'observa una de les seves cares de contacte lateral amb la que aniria unida, a través dels encaixos de grapes que s'observen als extrems de la part superior, un bloc homònim.

Les grapes són de la mateixa tipologia que les documentades al bloc de l'arquitrau, bé que aquestes són de majors dimensions i podem dir que eren de metall ja que conserven el traçat del canal per a fondre-les.

Bloc núm. 8. Dovella. Longitud $M = 81$ i $m = 70$; amplada = n. m.; altura = 45.

DESCRIPCIÓ: bloc d'arquivolta esculpida en baix-relleu a les seves dues cares externes amb decoració vegetal simètrica. Difícilment, per les esclotxes laterals entre els blocs, podem copsar-hi una ornamentació basada en els clàssics roleus d'acant entrellaçant-se en sentit divergent. Aquests estan formats a partir de tres fulles trilobulades, presentant lòbuls de formes anguloses i amb zones d'ombres de forma triangular o de gota d'aigua. Imbricades a les fulles s'insereixen flors de cinc pètals (diferents a les esculpides a la dovella núm. 55) de forma cordiforme i amb botó central (pistil) decorat amb incisió cruciforme. Tota la decoració està esculpida a bisell.

Crida l'atenció la situació de l'encaix de la grípia en la part superior de la seva cara de contacte lateral. Aquesta posició ens indica el grau d'inclinació requerit per a la posada en obra d'aquesta dins de l'estructura de l'arc. La seva disposició dins d'aquest l'hem de valorar a continuació de la dovella salmer. El perfil morfològic del bloc i la seva decoració ho corroboren.

Per últim, dir que la dovella es troba esculpida amb el seu parament extradosal i sobresurt d'aquest, 5,5, a ambdós costats.

Bloc núm. 9. Fris o parament. Longitud = 71; amplada = n. m.; altura = 45.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic amb les seves dues cares externes llises i convenientment polides. És interpretat com un bloc de parament o de fris llis.

S'observa una de les seves cares de contacte lateral.

Bloc núm. 10. Dovella. Longitud $M = 81$ i $m = 70$; amplada = n. m.; altura = 45.

DESCRIPCIÓ: bloc d'arquivolta pertanyent a una de les dovelles salmer de l'arc, esculpida en baix-relleu a les seves dues cares externes amb decoració vegetal simètrica. Díficilment, per les esclotxes laterals entre els blocs, podem copsar-hi una ornamentació basada en tres tiges d'acant en forma de semipalmeta. Damunt d'aquesta es veuen els talls de roleus, sense poder percebre si aquests s'imbriquen amb la semipalmeta. Tota la decoració està esculpida a bisell.

L'adscripció com a dovella salmer ve corroborada tant per l'absència d'encaix de grípiu en la seva cara de contacte lateral, com també, el seu motiu decoratiu -la semipalmeta- típic en aquests registres decoratius de roleus en el món romà.

Per últim, dir, com l'anterior dovella, que aquesta es troba esculpida amb el seu parament extradossal i sobresurt d'aquest, 5,5, a ambdós costats.

Bloc núm. 11. Lesenes estriades. Longitud $M = (74)$ i $m = 70$; amplada = 20*; altura = n. m.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic, fracturat per la meitat, esculpit amb dues lesenes estriades angulars. Només es pot apreciar el començament de dos estries i un canal en un costat i una estria en l'altra. Tanmateix, s'han d'adscriure a la mateixa tipologia que els blocs núms. 46, 54, 56 i 57.

S'observa una de les seves cares de contacte lateral.

Bloc núm. 12. Lesenes estriades. Longitud $M = (74)$ i $m = 70$; amplada = n. m.; altura = 22.

Descripció: bloc paral·lelepípedic esculpit amb dues lesenes estriades angulars. No podem observar el nombre total de canals i estries que contenen aquestes. Tanmateix, s'han d'adscriure a la mateixa tipologia que els blocs núms. 46, 53, 56 i 57.

S'observa la seva cara de contacte superior o inferior.

Bloc núm. 13. Dovella. Longitud = 71^* (72); amplada = (81); altura = 24^* (35).

DESCRIPCIÓ: bloc d'arquivolta pertanyent a la clau de volta de l'arc. Esculpida en baix-relleu a les seves dues cares externes, la seva decoració es correspon a l'inici de la seqüència dels roleus d'acant esculpits a les anteriors dovelles núm. 50 i 52. Aquesta està formada per

dues tiges d'acant formades per tres fulles trilobulades que naixen d'un element central en sentit divergent i simètric. Imbricades a les fulles trilobulades de les tiges d'acant s'insereixen flors de cinc pètals orientats en diverses direccions a mode de *girandola*, amb botó central (pistil) convex. Tota la decoració està esculpida a bisell.

A diferència de les altres dues dovelles, aquesta no es troba esculpida amb el seu parament extradossal. D'aquesta manera, l'arquitrau de l'entaulament reposaria directament damunt seu.

Bloc núm. 14. Lesenes estriades. Longitud M= 74 i m = 70; amplada = 38; altura = 110.

BIBLIOGRAFIA: ESCRIVÀ CHOVER 2005: 44.

DESCRIPCIÓ: bloc esculpit amb dues bases àtiques amb plint (altura = 25) de lesenes estriades angulars i el seu imoscap (altura = 85). Aquestes lesenes angulars estan formades per tres canals i quatre estries. El tram inferior dels canals es troba ornamentat amb *rudenturae* o contracanal (altura = 30). Pertany al grup de lesenes núms. 46, 53, 54 i 57.

La col·locació cantonera del bloc en la torre permet una correcta visió d'aquesta que permet contemplar un dels tres costats externs del bloc i la seva cara de contacte superior. És en aquesta cara on podem observar diverses traces constructives com l'encaix de la grípia en posició centrada, dues perforacions per l'aplicació de grapes i un treball d'*anathirosi* perimetral en forma d' "U".

Bloc núm. 15. Lesenes estriades. Longitud M = 26* (74) i m = (70); amplada = (38); altura = 22.

DESCRIPCIÓ: bloc molt erosionat esculpit amb dues lesenes estriades angulars. No podem observar el nombre total de canals i estries que contenen aquestes. Tanmateix, s'han d'adscriure a la mateixa tipologia que els blocs núms. 46, 53, 54 i 56.

3.3.2 Epigrafia

I. *Pedestals*

35.

Dau epigràfic (amb basament i coronament?). Gres de la Fm. Folgueroles?. Perdut.
Cronologia: entre el 241 (casament) i 244 (mort de Gordià III).

SABIN[I]AE

TRANQUILLINAE

AUGUSTAE

RES P(ublica) GERUND(ensium)

DESCRIPCIÓ: la tipologia d'aquest pedestal honorífic dedicat per la ciutat (*res publica gerundensium*) a la esposa de l'emperador Gordià III, Sabina Tranquil·lina, anava emplaçat a la plaça foral de *Gerunda*. Segons un dibuix de J. Pujades, aquest presentava un enquadrament motllurat.

BIBLIOGRAFIA: FABRE *et alii*. 1991, núm. 1 (= IRC III); *CIL* II 4620 (p. 987).

36.

Dau epigràfic amb basament i coronament. Gres de la Fm. Folgueroles. Descobert el 1608 com a *stipites* de l'altar major de l'església de Sant Martí Sacosta (Girona). Cronologia: 244-249.

M(arco) • IVLIO

PHILIPPO

NOBILIS

SIMO • CAË

SARI

R(es) P(ublica) Ger(undensium)

DESCRIPCIÓ: la tipologia d'aquest pedestal honorífic dedicat per la ciutat (*res publica gerundensium*) a l'emperador Filip l'Àrab (244-249), anava emplaçat a la plaça foral de *Gerunda*. Posteriorment, fou reutilitzat com a *stipites* a la església de Sant Martí Sacosta.

BIBLIOGRAFIA: FABRE *et alii*. 1991, núm. 2 (= IRC III); AE 1952: 124; CIL II 4621 (p. 987).

37.

Dau epigràfic. Pedra de Santa Tecla de Tarragona. Descobert com a *stipites* d'altar a la capella antiga de Santa Helena de la Catedral de Girona. Cronologia: segle II dC?

L(ucio) • PLÓTIO • L(uci) • F(ilio) • GĀL(eria tribu)

ASPRENATI • AED(ili)

II(duo) VIRO • FLAMINI

TRIBUNO • LEG(ionis) • III(tertia)

GALLICAE

IVLIA • C(ai) • f(ILIA) MARCIA

MARITO • INDVLGENTĪSSĪMO

DESCRIPCIÓ: pedestal honorífic dedicat per la esposa, *Iulia Marcia*, al seu marit, *Lucius Plotius Asprenas*, personatge rellevant de la ciutat on va desenvolupar els càrrecs públics d'edil, duumvir i flamen del culte oficial. No queda clar si el monument fou erigit per commemorar el seu tribonat o la seva mort. El material (pedra de Santa Tecla) i la tipologia, ens indica que es tracta dels coneguts com a pedestals tripartits elaborats per les *officinae Tarraconensis*.

BIBLIOGRAFIA: FABRE *et alii*. 1991, núm. 3 (= IRC III); CIL II 4622 (p. 987); MARQUÈS 2009: 51, núm. 1.

38.

Dau epigràfic amb basament . Marbre blanc⁵¹. Longitud = 56; amplada = 59,2; altura = 75,5* (amb el coronament medieval = 86,7). Descobert a la cripta del monestir benedictí de Sant Daniel (Girona). Cronologia: alt imperial.

HIC SITVS

EST

DESCRIPCIÓ: basament i dau epigràfic motllurat. El coronament i la part superior del camp epigràfic -lloc on apareixeria el nom del difunt- fou afaitat; segurament en el moment de la reutilització del pedestal en el monestir. Actualment, la peça es conserva a la dreta del presbiteri de l'església del monestir, sota d'un gran Crucifix.

BIBLIOGRAFIA: FABRE *et alii*. 1991, núm. 5 (= IRC III); AE 1992: 1098; FABRE *et alii*. 2002: 81 (= IRC V).

39.

Pedestal anepigràfic amb basament i coronament. Gres de la Fm. Folgueroles. Descobert als peus de l'escalinata de la Seu en obres d'adequació del sector l'any 1904. Depositada al MAC-Girona (dipòsit de Pedret) amb núm. d'inventari 1705⁵². Longitud = 62; altura = 106. Cronologia: alt o baix imperial.

⁵¹ En la bibliografia citada es recull que el pedestal fou facturat en calcària nummulítica. Tanmateix, gràcies a la nostra revisió del seu material lític i amb la col·laboració per part del Prof. C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia de la Universitat de Girona) vam poder comprovar que el pedestal es troba manufacturat en un tipus de marbre blanc homogeni de gra mig-gruixut, amb algunes venes negres. Poc translúcid. Probablement marbre de Saint Béat? Agraïm les observacions dedicades per part de les Dra. A. Gutiérrez Garcia-M i I. Rodà (Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

Segurament, la confusió del material ve donat a causa de que el coronament del pedestal fou afaitat (segurament per obrar-hi un *foculus* i ser *stipites* d'una *mensa* d'altar cristiana) i en època medieval o moderna va ser col·locat un nou coronament facturat amb calcària nummulítica.

⁵² Durant la inspecció d'aquesta peça en els magatzems del MAC-Girona (Pedret) vam poder corregir la procedència d'un segon pedestal, també anepigràfic, amb número d'inventari 1.706. Es recollia en el registre de la fitxa d'entrada de la peça al Museu Arqueològic Provincial de Girona, que havia sigut trobada als voltants de la catedral de Girona (IRC III: 23). Tanmateix, gràcies a les observacions ofertes per part del Dr. C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia de la Universitat de Girona) sobre el seu material lític, un conglomerat de tonalitat grisosa, vam poder determinar com a poc viable que procedís de *Gerunda* i el seu entorn més immediat, on aquest tipus de material és inèdit. La consulta a altres fonts bibliogràfiques (Botet i Sisó 1913: 974): Provincia de Gerona, Geografia General de

DESCRIPCIÓ: es tracta d'un pedestal sense inscripció gravada, de robust basament i senzill coronament. La manca d'inscripció pot ser deguda a la seva pèrdua a causa del seu mal estat de conservació -presenta una superfície notablement erosionada. Tanmateix, el seu *titulus* podria haver estat pintat dins d'un revestiment d'estuc avui perdut.

BIBLIOGRAFIA: TORROELLA 1905: 603-606; OLIVA 1950: 78-79; FABRE *et alii*. 1991: 23 (=IRC III); NOLLA *et alii*. 2008: 21-23.

40.

Basament de pedestal epigràfic. Pedra de Santa Tecla de Tarragona⁵³. Descontextualitzat, s'emplaça en els Jardins del Passeig Arqueològic a la altura de Torre Gironella. Longitud = 71*; amplada = 37*; altura = 45. Cronologia: mitjan segle I dC– finals segle II dC.

DESCRIPCIÓ: basament motllurat de monument epigràfic. A la cara superior del bloc presenta treball d'*anathirosi* per a l'encaixar del seu dau epigràfic. El material (pedra de Santa Tecla) i la tipologia, ens indica que es tracta d'un basament dels coneguts com a pedestals tripartits elaborats en sèrie per les *officinae Tarraconensis*⁵⁴.

BIBLIOGRAFIA: OLIVER 2019a.

Catalunya, Ed. Albert Martín, Barcelona.) va poder confirmar que la peça en qüestió procedia d' *Aqua Calidae* (Caldes de Malavella), població on aflora aquest material i a on s'hi detecte un seguit d'explotacions obertes en l'actual Parc de les Molerres.

⁵³ Colonitzat per líquens, gràcies a la extracció d'una esquirla (autoritzada pels Serveis d'Arqueologia de Catalunya i l'Ajuntament de Girona) vam poder comprovar que es tractava d'una calcària recristal·litzada de tonalitat crema amb estilolits. Agraïm les observacions dedicades sobre aquest material per part de les Dra. A. Gutiérrez Garcia-M i I. Rodà (Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

⁵⁴ Sobre la producció d'aquests pedestals veure la bibliografia en l'apartat dedicat a la Pedra de Santa Tecla de Tarragona.

II. *Plaques epigràfiques*

41.

Fragment de placa epigràfica. Calcària d'Empúries. Procedeix de les excavacions a Casa Pastors, sector Cuina (1971). UE 82. 840. Depositada al MAC-Girona (dipòsit de Pedret).
Longitud = 12,7*; amplada = 7*; gruix = 3,6. Cronologia: alt imperial.

[---] ET [---]

[---] M [---]

DESCRIPCIÓ: placa informe amb restes d'inscripció amb capitals quadrades. Polida també al revers.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA 1977: 285; FABRE *et alii.* 1991: núm. 4 (= IRC III); FABRE *et alii.* 2002: 81 (IRC V); *HEp* 4, 1994: 459.

III. *Mil·liaris*

42.

Mil·liari de Palau Sacosta (A). Gres Fm. Folgueroles. Descobert el 1931. Depositat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 549. Diàmetre = 58; altura = 265. Cronologia: (primer ús) 32-33 dC

DESCRIPCIÓ: borna mil·liària complerta. Conserva 3 inscripcions superposades fruit del seu reaprofitament. Lògicament, la millor preservada és la superior, tanmateix les altres grafies més antigues també es poden arribar a llegir. La més antiga (a) està dedicada a Tiberi, la segona a Constantí II i la última a Licini el Jove.

a)

TI(berius) [CAE(ar) DIVI AVG(usti) FIL(ius)]
[D] IV[I IVULI NEP(os) AVGVSTVS]
PQ[NT(ifex) MAXIMVS IMP(erator) VIII (octavum)]
CO(n)S(ul) V (quintum) [TRIBV]NIC[IA]
[P]OTESTA[TE XXXIIII (tricesimaquarta)]
VIA AVGVSTA
XLVIII

b)

D(omino) N(ostro) CONSTANTI
NO BAETESSIMO (sic)
CAESARI

c)

[D(omino)] N(ostro)
[VAL(erio) LICINIA]NO

[LICI]NIO

NOBILISSIMO

CAES(ari)

BIBLIOGRAFIA: PLA i CARGOL 1962; CASAS 1982; FABRE *et alii*. 1991: núm. 192 (= IRC III).

43.

Mil·liari de Palau Sacosta (B). Gres Fm. Folgueroles. Descobert el 1931 en les mateixes condicions que l'anterior. Depositat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 551. Diàmetre = 57; altura = 159*. Cronologia: mitjan segle IV.

DESCRIPCIÓ: borna mil·liària incompleta. Com l'anterior, el seu suport fou reaprofitat, almenys en una ocasió.

a)

[D(omino) N(ostro) FLAVIO C]LAVDIO

[CONSTAN] T [I]NO

[AVGVS]TO

-----

o

[IMP(eratori) CAES(ari)]

[FL(AVIO) C]LAVDIO

[IVL] I [A]NO

[PIO FEL(ici) INVIC]TO

[AVG(usto) - - -]

b)

D(omino) N(ostro) FL(avio) TH

EODOSIO

P(io) F(elici) VGVS

TO BONO

R(ei) P(ublicae) NATO

BIBLIOGRAFIA: PLA i CARGOL 1962; CASAS 1982; FABRE *et alii.* 1991: núm. 193 (= IRC III).

44.

Mil·liari del Pont Major. Gres Fm. Folgueroles. Descobert el 1876 al costat del Pont Major de Sarrià de Ter. Depositat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 1704. Diàmetre = 58; altura = 152*. Cronologia: 235 -238 dC

DESCRIPCIÓ: borna mil·liària incomplerta, li manca la base.

[IMP(erator) CAE(ar) C(aius) IVL(ius) VERVS

MAXIMINVS PIVS FEL(ix) AVG(ustus)

GERMANIC(us) MAX(imus) DA]C(icus) MAX(imus)

[SARMAT(icus) MAX(imus) PONTI]F(ex) MAX(imus)

[TRIBVNIC(iae) POTESTATI]S V(quintae)

[IMP]erator) VII(septimum) P(ater)P(atriciae) C(o)N(sul) PROCO(n)]S(ul)

[ET C(aius) IVL(ius) VERVS MAXI] MVS

[NOB(ILISSIMUS) CAES(ar) G]ERMANIC(us) MAX(imus)

[DAC(ius) MAX(imus) SARMA]T(icus) MAX(imus)

[PRINCEPS IVVENTVTIS FI]LIVS

[D(omini) N(ostri) IMP(eratoris) C(ai) IVL(i) MA]XI

[MINI P(ii) F(elicis) AVG(usti) VIAS ET PON]TES

[TEMPORE VETVSTATIS CON]

[LAPSOS RESTITVREV]ŃT

[CVR(ante) Q(uinto) DECIO LEG(ato) AVGG(= duorum Augstorum)] PR(o) PR(aetore)

C(larissimo) V(iro)

BIBLIOGRAFIA: CASAS 1982; FABRE *et alii*. 1991: núm. 194 (= IRC III).

IV. *Notae lapidinarum*

45.

Bloc parament E de Torre Gironella. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 100; amplada = 48; altura = 54. Cronologia: baix imperial?

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic pertanyent, molt probablement, a la muralla. En la seva cara superior hi ha inscrit l'inici d'un número, *VI* o *VI[---]*. Aquest faria referència al llenguatge intern entre picapedrers i/o operaris encarregats de la projecció de les obres⁵⁵.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

46.

Carreu Jardins dels Alemanys. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 110; amplada = 45; altura = 60. Cronologia: baix imperial?

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic pertanyent, molt probablement, a la muralla. En la seva cara superior hi ha inscrit un número, *VIII*, el qual faria referència com l'anterior (núm. catàleg: 45).

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

47.

Carreu Jardins dels Alemanys. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 90*; amplada = 45; altura = 50. Cronologia: baix imperial?

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic pertanyent, molt probablement, a la muralla. En la seva cara superior hi ha inscrit una mena de signe erosionat de difícil comprensió. Segurament lligat a les tasques edilícies anteriorment comentades.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

---

⁵⁵ Citem aquí diversos estudis a propòsit d'aquests numerals o signes inscrits en blocs d'època romana que poden ajudar a comprendre la naturalesa dels documentats en el nostre estudi: PESADO 2010; NAVARRO *et alii*. 2014; ÚRIBE *et alii*. 2016; VINCI 2018.

3.3.3 Fragments escultòrics

48.

Togat. Marbre blanc (probablement de Luni-Carrara)⁵⁶. Descobert al Carrer de la Força entre els fonaments d'un indeterminat immoble. Exosat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 1.699. Longitud = 27; altura = 75. Cronologia: probablement dinastia julioclàudia o flàvia.

DESCRIPCIÓ: fragment escultòric de tipus exempt pertanyent a la part inferior d'un togat masculí. Sobrepassa les dimensions naturals. L'hem d'adscriure dins l'àmbit del fòrum cívic, pertanyent a un personatge públic important dins les esferes polítiques de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA: ALBERTINI 1911-1912: 458; BOTET I SISÓ 1913:216; OLIVA 1950:74-88; NOLLA 1987: 43, 56-57; LAMUÀ 2012: 196-197.

49.

Bust. Gres de la Fm. Folgueroles. Descobert durant el procés d'enderrocament del portal meridional (actual plaça del Correu Vell) del recinte fortificat de la Força Vella el març de 1857⁵⁷. Exosat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 1696. Longitud = 25; altura = 30. Cronologia: segona meitat segle I aC - principis segle I dC

DESCRIPCIÓ: bust complet d'escultura de tipus exempta de considerable proporció, un xic més gran del natural. La resta del cos segurament fou elaborat per separat. El bust presenta fortes abrasions que han deformat les restes del nas i dels llavis. Possiblement es tracta d'una peça d'àmbit funerari.

BIBLIOGRAFIA: ALBERTINI 1911-1912: 458; BOTET I SISÓ 1913: 216; OLIVA 1950: 75; NOLLA 1987: 58; LAMUÀ 2012: 198-200.

---

⁵⁶ Es tracta d'un marbre blanc de gra fi amb algunes venes fosques. Poc translúcid.

⁵⁷ La notícia més antiga d'aquest fet es recull a BLANCH 1862: 351-353.

50.

Capitell/mènula (?). Gres de la Fm. Folgueroles. Descobert durant el procés d'enderrocament del portal meridional (actual plaça del Correu Vell) del recinte fortificat de la Força Vella el març de 1857. Exposit al MAC-Girona amb núm. d'inventari 1.697. Longitud = 52; amplada = 19; altura = 28. Cronologia: segona meitat I aC - principis I dC

DESCRIPCIÓ: representació escultòrica, de tipus exempt, de dos caps imberbes masculins units per zona occipital. Presenta fortes abrasions que han deformat algunes parts dels rostres. Resta com a incògnita la funcionalitat d'aquesta peça.

BIBLIOGRAFIA: ALBERTINI 1911-1912: 459; BOTET I SISÓ 1913: 216; OLIVA 1950: 75; NOLLA 1987: 58, LAMUÀ 2012: 200-203.

51.

Fragment de cama. Marbre blanc⁵⁸. Depositada al MAC-Girona amb núm. d'inventari 42.127. Procedeix de l'àmbit 23 de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Longitud = 3,3; diàmetre = 10. Cronologia: alt imperial.

DESCRIPCIÓ: fragment d'escultura de tipus exempta.

BIBLIOGRAFIA: COSTA 2019: 207.

52.

Tors de gos. Marbre blanc. Depositada al MAC-Girona amb núm. d'inventari 40.907. Procedeix de l'àmbit 19 de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Longitud = 22; amplada = 15; gruix = 13. Cronologia: alt imperial.

DESCRIPCIÓ: fragment d'escultura de tipus exempt. Forma part del tors d'un gos.

BIBLIOGRAFIA: COSTA 2019: 207.

---

⁵⁸ Per qüestions relacionades amb la pandèmia de la COVID-19 no hem pogut inspeccionar el material (marbre) de les peces núm. 49 i 50 del nostre catàleg.

3.3.4 Fragments de decoració arquitectònica

I. *Blocs arquitectònics*

53.

Relleu escultòric bust. Gres Fm. Folgueroles. Descobert durant el procés d'enderrocament del portal meridional (actual plaça del Correu Vell) del recinte fortificat de la Força Vella el març de 1857. Exosat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 1.698. Longitud = 64; amplada = 23; altura = 60. Cronologia: finals segle I aC / primera meitat segle I dC.

DESCRIPCIÓ: fragment de relleu escultòric, força erosionat, decorat amb la imatge d'un personatge que recolzada la seva mà dreta sobre el pòmul del mateix costat. Apareix emmarcat per un registre motllurat, el qual, podem comprovar que prossegueix en sentit vertical. No tenim pistes per reconstruir la seva composició. Tanmateix, pensem, com molts dels autors que han tractat aquesta peça que es tracta d'una peça escultòrica d'àmbit funerari. La figura humana podria tractar-se bé del difunt o -tal com creiem més convenient per la postura gestual del retratat- al déu Atis.

BIBLIOGRAFIA: ALBERTINI 1911-1912: 459; BOTET I SISÓ 1913: 216; OLIVA 1950: 75; NOLLA 1987: 58; LAMUÀ 2012: 203.

54.

Relleu escultòric de lesena. Gres Fm. Folgueroles. Descobert durant el procés d'enderrocament del portal meridional (actual plaça del Correu Vell) del recinte fortificat de la Força Vella el març de 1857. Exosat al MAC-Girona amb núm. d'inventari 3.326. Longitud = 47; amplada = 46; gruix = 38. Cronologia: alt imperial o un xic anterior.

DESCRIPCIÓ: bloc esculpit amb la part inferior d'una lesena estriada (amb 4 estries i 3 canals) amb la seva base àtica. Aquesta es troba mutilada a nivell de la seva escòcia; faltant-li, per això, el tors inferior i el plint. L'imoscap de la lesena, el qual neix de l'apòfige, no presenta *rudenturae*.

Sospitem que aquest sigui la peça descrita des de sempre en els inventaris del Museu Arqueològic de Girona com a fris dòric. El mal estat de la peça en el moment en que fou trobada, faria confondre les estries de la lesena amb a un motiu de tríglif. Igualment, les sinuoses degradacions que presenta a la seva superfície podrien fer pensar amb la representació d'un bucrani. En aquest sentit, sempre les mesures donades de la peça resulten coincidents amb aquest fragment comentat. I sembla ser que quan aquest fragment "apareix", l'altre desapareix, donant-se com a perdut.

Per tant, considerem que el descrit sempre com a fragment de fris dòric en els inventaris del Museu des del 1882⁵⁹, sigui en realitat aquest fragment de la part inferior d'una lesena estriada amb la seva base àtica.

BIBLIOGRAFIA: (descrita com a fris dòric) BLANCH 1862: 351; Fons Comissió de Monuments: inv. BOTET I SISÓ 1896; Fons Comissió de Monuments: inv. BUSQUETS I MOLLERA 1929-1933; BOTET I SISÓ 1913: 216; (descrita com a lesena) LLORENS 2008; NOLLA 2014: 31-32, fig. 2.

55.

Fragment de capitell jònic o *pulvini*. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, encastat a la muralla de la Força Vella en el tram de la Pujada de Sant Feliu (esvoranc). Longitud = ca. 60*; altura = ca. 30*. Cronologia: alt imperial o un xic anterior.

⁵⁹ Gràcies a les indagacions portades a terme per J. M. Llorens (2008) podem saber que aquesta peça va ingressar a la Comissió de Monuments el 21 de juny de 1882 (quan aquesta institució la comprà al mestre d'obres Pericot per 40 pta). En els inventaris d'aquest any hi figura com a "fragmento de friso de una puerta de época romana, en piedra arenisca [...]". Tanmateix, la primera referència d'ella fou publicada per N. Blanch (1862) interpretant-la com a fris dòric "cuyas esculturas consistent en una cabeza de toro [bucrani?], los triglifos de orden dórico y una especie de estrella o jarro [que] da indicios para creer con bastante probabilidades de certitud que es fragmento de un friso". Seguint en inventaris posteriors, en els elaborats per J. Botet i Sisó el 1896, es descriu com a "fragmento de friso con un triglifo (época romana) en granito arenisca [...] Mide: 46,2 x 48". Descrit de forma diferent també apareix en la seva publicació de 1913, on es descriu com a "troços d'entablament, ab un bucrani y ab mitges canyes, que semblen haver pertenescut a una construcció d'ordre dòrich, potser porta de la ciutat". Anys més tard també apareix en l'esborrany de l'inventari elaborat per Ll. Busquets entre els anys 1929 i 1933: "fragmento de un friso de piedra arenisca con un triglifo. Mide: 45 x 45". A partir de llavors, aquesta peça, considerada sempre coma un fragment de fris dòric, no és citada en cap més inventari o treball científic, i quan apareix citada en els últims decennis es considerada com a perduda.

DESCRIPCIÓ: peça esculpida amb un voluta decorada al seu centre amb un cercle format a través de perforacions de trepà. A causa del seu estat fragmentari i erosiu és fa difícil adscriure'l amb precisió. Tant podria pertànyer a la voluta d'un capitell jònic o d'un *pulvini* de monument funerari.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: 164, fig. 24; OLIVER 2020a:

56.

Imposta (bloc 1A, núm. catàleg: 34). Gres de la Fm. Folgueroles. Basament, Torre del Telègraf del Llamp (Caserna dels Alemanys, Girona). Longitud = 125,7; altura = 26,6. Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: bloc d'imposta encastat en el parament N de la Torre del Telègraf, amb motlures visibles en un costat de llistell amb *Kyma reversa*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

57.

Semi tambors de columna (14 peces). Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzats, encastat a la muralla de la Força Vella en el tram del Pati de les Àligues. Diàmetre = 65/70. Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: 14 tambors de columna partits per la meitat. Es troben col·locats junts en filera horitzontal consecutiva de 10 m.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: 164, fig. 25; OLIVER 2020a

58.

Tambors de columna (3 peces). Gres de la Fm. Folgueroles. Reutilitzats en l'arc de triomf de l'absidiola dreta de Sant Pere de Galligants. Cronologia: alt o baix imperial.

1r tambor inferior: diàmetre =40; altura = 166.

2n tambor: diàmetre =40; altura = 158.

3r tambor: diàmetre =40; altura = 35.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA 2014: 37-38; OLIVER 2020a.

59.

Tambor de columna. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, s'emplaça en el pati de Casa Laporta. Diàmetre =70; altura = 30/35. Cronologia: alt o baix imperial.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: 164, fig. 26; OLIVER 2020a.

60.

Tambor de columna. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, s'emplaça en el jardí de davant Can Pau Birol (col·legi Bell-lloch Girona). Originari de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Diàmetre =51; altura = 109. Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: en la seva cara superior presenta un encaix central quadrangular per a la col·locació d'una espiga o pern vertical amb la finalitat d'unir el bloc amb un altre tambor.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

61.

Tambor de columna. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, s'emplaça en el jardí de davant Can Pau Birol (col·legi Bell-lloch Girona). Originari de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Diàmetre = 55; altura = 58. Cronologia: alt o baix imperial.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

62.

Basament de columna. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, s'emplaça en el jardí de davant Can Pau Birol (col·legi Bell-lloch Girona). Originari de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Longitud = 51,5; amplada = 51,5; altura = 82; diàmetre fust = 49.
Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: es tracta d'una senzilla base quadrangular sense motlures esculpida amb el seu imoscap. Pensem que es tractaria d'una columna d'atri a raó de que presenta dos encaixos centrals en dues cares contigües de la base, possiblement per a encaixar-hi una llosa/placa gruixuda que delimitaria el perímetre de l'*impluvium*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

63.

Basament de semi columna. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, s'emplaça en el jardí de davant Can Pau Birol (col·legi Bell-lloch Girona). Originari de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Longitud = 62; amplada = 50; altura = 76; diàmetre fust = 43.
Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: es tracta d'una base àtica de semi columna amb part del seu imoscap esculpit. Als laterals hi és esculpit el parament on aquesta anava adossada. De la decoració de la base àtica només es conserva (o es percep, ja que aquesta es troba enterrada) la escòcia i el tors superior.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

64.

Basaments de columnes. Gres Fm. Folgueroles. Vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). *In situ*. Cronologia: alt o baix imperial.

1. *Torcularium*. Diàmetre = 45.

DESCRIPCIÓ: fust de columnes que sostenien la sala del *torcularium*. El paviment hidràulic de l'estança s'imbricava a l'inici dels fusts de columnes a mode de mitja canal.

2. Porticat del jardí del nimfeu. Longitud = 50; diàmetre = 32-34.

DESCRIPCIÓ: basament quadrangular i imoscap de columna.

3. Porticat del jardí del nimfeu. Diàmetre = 35-36.

DESCRIPCIÓ: fust de columna molt degradat.

4. zona dels banys. Longitud = 69; amplada = 61; diàmetre = 40.

DESCRIPCIÓ: basament quadrangular i imoscap de columna molt degradat.

BIBLIOGRAFIA: sense referències.

65.

Columnes romanes. Marbre. Reutilitzades en el campanar romànic del segle XI del monestir de Sant Daniel (Girona). Cronologia: baix imperial.

1. Columna finestra est. Marbre blanc (probablement de Saint-Béat)⁶⁰. Diàmetre sumoscap = 14,5; diàmetre inferior = 19; altura = 99,5. Cronologia: romana imprecisa.

DESCRIPCIÓ: part superior de fust de columna afaitat. El sumoscap és esculpit amb una elegant motllura formada per un llistell i mitja canya (altura = 3). Presenta èntasis. Per les dimensions del fust s'adscriu a la tipologia de columnes de porticats de peristil.

2. Columna finestra nord. Marbre blau vetejat (probablement de Saint-Béat)⁶¹. Diàmetre superior = 15,5; diàmetre inferior = 24,5; altura = 95. Cronologia: romana imprecisa.

---

⁶⁰ Es tracta d'un marbre blanc heterogranular, majoritàriament de gra fi. No s'ha pogut comprovar la seva translucidesa. Presenta una textura sacaroide, a causa de la seva exposició a la intempèrie. Tot i així, presenta una estructura compacte i no es disgrega fàcilment.

⁶¹ Es tracta d'un marbre vetejat de tonalitat blavosa. Format per un seguit de vetes ondulants. La composició del gra és heterogranular, majoritàriament de gra mitjà-gruixut. No s'ha pogut comprovar la seva translucidesa. Presenta una textura sacaroide, a causa de la seva exposició a la intempèrie. Tot i així, presenta una estructura compacte i no es

DESCRIPCIÓ: fust de columna afaitat. No conserva cap perfil motllurat. Presenta èntasis.. Coincideix amb el mateix material, tanmateix aquesta és una varietat vetejada. Presenta les mateixes dimensions que l'anterior fust.

BIBLIOGRAFIA: Oliva 1959: 57⁶².

II. *Revestiments de marmora*

66.

Aplacat de lesena estriada. Marbre blanc (molt probablement de Luni-Carrara)⁶³. Núm. d'inventari Catedral 766. Longitud = 51,5; amplada = 30; altura = 10,5. Cronologia: alt imperial.

DESCRIPCIÓ: aplacat marmori de lesena estriada decorat amb contracanal (*rudenturae*)⁶⁴. El seu revers llis fou aprofitat per a gravar-hi un epitafi d'un tal Orval a l'entorn del 1250⁶⁵.

BIBLIOGRAFIA: sense referència (relleu romà). Sobre l'epitafi MARQUÈS 2009: 54, núm. 7.

67.

Crusta. Marmor Phrygium/pavonazzetto. Procedeix de les excavacions als Soterranis Catedral de Girona (2001). UE 10.191. Depositada al MAC-Girona. Longitud = 3,8*; amplada = 6,9*; gruix = 1. Cronologia: alt imperial (reutilitzament tardoantic).

---

disgrega fàcilment. Agraïm les observacions d'aquests marbres de les columnes de Sant Daniel a les Dra. A. Gutiérrez García-M i I. Rodà (Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

⁶² L'autor les cita de la següent manera: "*las columnas romans talladas en jaspe de los ventanales del cimborrio*".

⁶³ Marbre de gra finíssim, poc opac, amb algunes taques grises. Per les seves característiques pensem que es tracta del *marmor Lunense* (Carrara).

⁶⁴ Els canals i les estries mesuren 5 i 3 cm d'ample respectivament.

⁶⁵ Proposta cronològica oferta a través de criteris purament paleogràfics ja que el personatge recordat en l'epitafi no se li ha trobat cap referència documental.

DESCRIPCIÓ: fragment (amb una vora conservada) de mabre de gra fi-mig molt translúcid corresponent al *marmor Phrygium*/pavonazzetto d'Afyon (Turquia).

BIBLIOGRAFIA: NOLLA *et alii*. 2008: 87.

68.

Crusta. Marmor Lacedemonicum/ serpentino verde/ porfido verde. Procedeix de les excavacions als Soterranis Catedral de Girona (2001). UE 10.210. Depositada al MAC-Girona. Longitud = 2,8*; amplada = 4,4* ; gruix = 0,5. Cronologia: alt imperial (reutilitzament tardoantic).

DESCRIPCIÓ: fragment (informe) de pòfir.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA *et alii*. 2008: 87.

69.

Opus Sectile A4. Vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). *In situ*. Longitud = ca. 308; ample = ca. 308. Cronologia: època augustal.

Format per 6 varietats de *marmora*:

1. Saint-Béat⁶⁶: 14 *crustae*.
2. Pissarra: 11 *crustae*.
3. *Numidicum*: 3 *crustae*.
4. Calcària d'Empúries: 3 *crustae*.
5. *Phrygium*: 1 *crustae*.
6. Palombino: 1 *crustae*.

DESCRIPCIÓ: només conservem 7 *formelle*, de les 81 originals. L'*opus sectile* decora el centre de la estança a mode d'emblema. Està format per motius Q3 (29,6 cm) i una orla, amb plaques rectangulars en blanc i negre. Al seu torn, a l'entorn del *sectile*, es configura un *signinum* amb

---

⁶⁶ *Idem* nota núm. 62.

incrustacions de fragments quadrats de *marmora* disposats seguint un ordre. Esquirlles de *marmora* acaben de decorar el paviment en la seva entrega en els murs de l'estança.

A propòsit de la funcionalitat de la estança -situada en la reculada de migdia de la porxada de façana de la vil·la, concebuda dins d'un model tipològic de domus d'atri-porticat- aquesta seria de representació (COSTA & PALAHÍ 2019b: 137-144). A la paret oest hi havia una estructura rectangular adossada a la paret que bé podria tractar-se d'un element de mobiliari o d'una font (*idem* 2019b: 140-141).

BIBLIOGRAFIA: OLIVER 2019b: 122-125.

70.

Opus sectile A8/15. Vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). *In situ*. Longitud = 296 (nord-sud); amplada = 473,6 (est-oest). Cronologia: finals d'època neroniana o flàvia.

Format per 10 varietats de *marmora*:

1. Saint-Béat: 54 *crustae*⁶⁷.
2. *Phrygium*: 41 *crustae*.
3. *Numidicum*: 37 *crustae*.
4. Broccatello: 29 *crustae*.
5. *Lucullaeum*: 12 *crustae*.
6. *Taenarium*: 3 puntes de fletxa i 3 llistells trapezoidals (zona emblemar).
7. *Chalcidicum*: 4 *crustae*.
8. Campan rosat: 1 *crustae*.
9. Bretxa de Lez: 2 *crustae*.

---

⁶⁷ Basem la identificació a partir dels marbres blancs i blaus vetejats tipus *bardiglio* que presenten les característiques de mida de gra heterogranular. Aquells que presenten una mida de gra fi caldria realitzar proves microscòpiques per descartar-ne un origen pirenaic o Carrara.

10. Calcària bretxoide indeterminada (imitació *porfido rosso*): 7 *crustae* (zona emblemar).

DESCRIPCIÓ: només conservem 26 *formelle* (menys d'una quarta part del total). L'*opus sectile* s'articulava en la sala (A8/15) ocupant un xic més de la meitat d'aquesta, vers el costat que donava accés al peristil dominat pel nimfeu (l'altre part és pavimentada amb *signinum* sense decoració)⁶⁸. El paviment marmori estava format per un camp secundari decorat amb motius Q2, Q3 i Q4 (29,6 cm), a l'entorn d'una zona emblemar. D'aquesta és ben parcial el que en sabem, només un motiu de rectangle (60 x 24 cm) amb rombe inserit i, al seu costat, un motiu quadrat Q5 (60 cm) complex emmarcat per llistells trapezoidals i 8 puntes de fletxa.

El paviment destaca pel seu ric cromatisme i per la finor i precisió en la producció dels seus elements; en especial, destaquem les delicades 8 (3 conservades) puntes de fletxa i els allargassats 8 llistells (4 conservats) tallats amb una única peça de *rosso antico*.

A propòsit de la funcionalitat de la estança emplacem a la lectura de la recent monografia (Palahí 2019a: 175-187) on es discuteix entre un espai triclinar i d'*oecus*.

BIBLIOGRAFIA: OLIVER 2019b: 118-122.

---

⁶⁸ Per altra banda, desconeixem la tipologia del paviment de la exedra calefactada que presidia la sala vers el costat N.

III. *Marxapeus*

71.

Torratxa de Vilablareix. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 96; amplada = 48; altura = s/d.

Cronologia: Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: aquest marxapeu (peça completa) configurava l'obertura principal del monument funerari.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA *et alii*. 2005: 216.

72.

Pla de l'Horta A5 (2 peces). Cronologia: alt o baix imperial. De sud a nord:

1. Calcària nummulítica. Longitud = 152; amplada = 55; altura = 19.

2. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 151; amplada = 55; altura = 16.

DESCRIPCIÓ: el llinard d'aquesta estança (A5) en època augustal ocupava una obertura de 1,52 m (peça de calcària nummulítica). Posteriorment, quan la porta es va ampliar en direcció nord, s'hi va afegir un segon marxapeu (peça de gres).

BIBLIOGRAFIA: COSTA & PALAHÍ 2019a: 101.

73.

Pla de l'Horta A7 (8 peces). Cronologia: alt o baix imperial. De sud a nord:

1. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 44; amplada = 50,5; altura = 15,5.

2. Calcària recristal·litzada⁶⁹. Longitud = 27; amplada = 73; altura = 17.
3. Calcària nummulítica. Longitud = 161; amplada = 73; altura = 16.
4. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 138; amplada = 46; altura = 27.
5. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 102; amplada = 46; altura = 30.
6. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 136; amplada = 50; altura = 22.
7. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 31; amplada = 50; altura = 22.
8. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 23; amplada = 50; altura = 31.

DESCRIPCIÓ: aquest marxapeu, format per la unió 8 peces de diferent material i mides, configurava la façana de l'àmbit 7 de l'*oecus* del segle II, són totes peces fragmentades de pedaços d'anteriors marxapeus reutilitzats. L'obertura de llum de la porta ocupava, pràcticament, tota la façana amb més 7 m. Aquestes dimensions foren reduïdes en època baix-imperial, cloent part del segment nord.

BIBLIOGRAFIA: COSTA & PALAHÍ 2019a: 100-101.

74.

Pla de l'Horta A8/10. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 181; amplada = 54; altura = s/d.

DESCRIPCIÓ: aquest marxapeu (peça fragmentada) configurava l'obertura de la façana sud de l'àmbit 8/10 oberta al pati del nimfeu de mitjan segle I. Condemnada a finals del segle II.

BIBLIOGRAFIA: COSTA & PALAHÍ 2019a: 100-101.

---

⁶⁹ Agraïm la inspecció a nivell macroscòpic d'aquest material per part del Prof. C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia de la Universitat de Girona). Es tracta d'una calcària recristal·litzada de tonalitat grisa amb la presència de restes fòssils, en concret, miliòlids. És un material compatible amb les calcàries aflorades a la zona de Campdorà. Aquests materials foren explotats en època antiga, en documentem el seu ús en l'època baixrepublicana a l'*oppidum* de *Kerunta per a construir els murs de contenció del temple i de les muralles.

75.

Pla de l'Horta A15 i 8/10. Calcària nummulítica. Longitud = 177; amplada = s/d; altura = s/d.

Cronologia: alt o baix imperial.

DESCRIPCIÓ: aquest marxapeu (peça completa) configurava l'obertura entre els àmbits 15 i 8/10 d'època severa. A finals de la centúria la porta quedaria condemnada.

BIBLIOGRAFIA: COSTA & PALAHÍ 2019a: 102.

76.

Pla de l'Horta A27. Calcària lacustre⁷⁰. Longitud = 118; amplada = 29,2; altura = s/d.

Cronologia: època augustal.

DESCRIPCIÓ: aquest marxapeu (peça completa) configurava l'obertura que donava a l'atri d'època augustal des de l'estança A27.

BIBLIOGRAFIA: COSTA & PALAHÍ 2019a: 102.

77.

Pla de l'Horta A34/40 (2 peces). Cronologia: finals segle II dC.

De sud a nord:

1. Calcària nummulítica. Longitud = 124; amplada = 56; altura = s/d.

2. Calcària nummulítica. Longitud = 75*; amplada = 50; altura = s/d.

---

⁷⁰ Es tracta d'una calcària de laminació mil·limètrica formada, molt possiblement, dins d'un ambient lacustre i sotmesa -ho podem dir gràcies a la presència d'estilolits ben marcats- a fortes pressions metamòrfiques. És de composició compacta, amb una mida de gra sembla ser gruixuda (no ho podem determinar amb certesa ja que no presenta cap zona fracturada). Presenta una tonalitat blanquinosa amb algunes pigmentacions marronoses. Hi hem detectat petits fòssils d'estructura helicoidal. La seva procedència és incerta. Ara per ara, aquesta varietat no l'hem sabut detectar en cap altre jaciment de la zona. Amb les característiques observades podria encaixar amb les calcàries i marbres aflorats a la zona de Baixàs i Estagell (Rosselló) del Cretaci superior o, també, amb les bretxes de la zona de Venere de Saint Béat (Haute Garonne). Agraïm aquí les amables observacions dedicades per part del Prof. emèrit P. Giresse (Laboratoire d'Études des Géo-Environnements Marins - Université de Perpignan) com del Prof. C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia - Universitat de Girona). També agraïm l'interès suscitat per part de les Dra. A. Gutiérrez Garcia-M i I. Rodà (Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

DESCRIPCIÓ: aquest marxapeu, format per dues peces, configurava l'obertura que comunicava els àmbits 34 i 40 de finals del segle II.

BIBLIOGRAFIA: COSTA & PALAHÍ 2019a: 101-102.

3.3.5 Sarcòfags

78.

Sarcòfag: rapte de Prosèrpina. Marbre blanc de Paros⁷¹. Localitzat al mur dret del presbiteri, a la part inferior dreta. Longitud = 212; amplada = s/d; altura = 54. Cronologia: vers el 230 dC.

DESCRIPCIÓ: es tracta d'un sarcòfag de fris continuat amb la representació iconogràfica del rapte de Prosèrpina. Per una petita intervenció l'any 1934, sembla que les parets del sarcòfag no estaven decorades. D'esquerra a dreta presenta tres grans grups d'escenes, amb un total de 31 figures. Tots els estudiosos opinen que es tracta d'una peça importada d'algun taller escultòric de la ciutat de Roma.

BIBLIOGRAFIA: PRATS 1990-1991: 253-268; AMICH 2000; 28-33; CLAVERIA 2001: 12-13; AMICH 2005: 269-283; CLAVERIA 2005; LAMUÀ 2011: 113-126.

79.

Sarcòfag: cacera dels lleons. Marbre blanc. Localitzat al mur esquerra del presbiteri, a la part inferior esquerra. Longitud = 219; amplada = s/d; altura = 61. Cronologia: 315-320 dC.

DESCRIPCIÓ: es tracta d'un sarcòfag de fris continuat amb la representació iconogràfica d'un dels temes més predicats en l'art funerari clàssic: la cacera de lleons. Es troba compost en 4 escenes per 12 personatges. Com el sarcòfag anterior de Prosèrpina, es tractaria d'una peça importada de Roma. Podem plantejar, tal com afirmen alguns autors, que els dos sarcòfags siguin fruit d'un mateix taller en resposta a una mateixa comanda. Per últim, tots els personatges estan representats amb capes esteses al vol que ocupen completament el fons de la composició.

BIBLIOGRAFIA: AMICH 2000: 28-33; CLAVERIA 2001: 13-14; LAMUÀ 2012: 207-208.

---

⁷¹ CLAVERIA 2001: 12-13.

3.3.6 Altres

80.

Bloc amb perforació de cua d'oreneta. Gres de la Fm. Folgueroles. Procedeix de l'excavació al carrer Bellaire / pujada del rei Martí (2010), UE 1001. Longitud = 77; amplada = 31,5; altura = 36. Cronologia: alt imperial.

DESCRIPCIÓ: carreu amb perforació de grapa de cua de milà i encaix central de grípia. L'hem d'adscriure com un carreu constructiu d'algun conjunt monumental important. No és un carreu espoliat de la muralla romana ja que aquests no anaven units horitzontalment amb grapes.

BIBLIOGRAFIA: FUERTES 2010.

81.

Bloc amb encaix de palanca de desplaçament lateral. Gres de la Fm. Folgueroles. Descontextualitzat, s'emplaça en el pati del vestíbul del casal de la Pabordia (Girona). Longitud = 74; amplada = 40; altura = 36. Cronologia: alt imperial.

DESCRIPCIÓ: carreu paral·lelepípedic amb encaix de palanca de desplaçament lateral.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

82.

Arula. Escòria volcànica. Depositada al MAC-Girona amb núm. d'inventari 111.655. Longitud = 13,5; amplada = 14; altura = 16,2. Cronologia: principis segle I dC.

DESCRIPCIÓ: petita *ara* obrada amb escòria volcànica de forma cúbica acabada el coronament i basament amb motllura. No presenta cap inscripció.

BIBLIOGRAFIA: AGUSTÍ *et alii*. 1995: 25-27, fig. 5.21; BURCH *et alii*. 1995: 104.

83.

Element arquitectònic imprecís. Gres Fm. Folgueroles. Procedeix de les excavacions als Soterranis de la Catedral de Girona (2001), UE 10.142⁷². Longitud = 39,5; diàmetre M i m = 22 i 18. Cronologia: imprecisa (època romana o medieval?)

DESCRIPCIÓ: element de forma cilíndrica similar a un fust de columna. Presenta un collarí (altura = 5) a la meitat del fust, esculpit només a parcialment adossada del cilindre. Desconeixem la seva funcionalitat i cronologia (si bé és tallat amb els gresos Fm. Folgueroles, explotats durant l'època romana).

BIBLIOGRAFIA: GARCIA & PALAHÍ 2003.

84.

Fragments d'escòria volcànica del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Localitzats al sector E de l'A15. Gruix = 12-15. Cronologia: mitjan segle I dC.

DESCRIPCIÓ: gran quantitat de fragments de escòria volcànica tallada en forma d'un sisè de cercle, amb la peculiaritat de ser més amples a les vores exteriors que a la part central. Creiem que formaria part de material constructiu utilitzat en la coberta de l'àmbit A19 en forma de volta o quart de cúpula.

BIBLIOGRAFIA: COSTA 2019: 46-47.

85.

Lapides pedicinorum. Gres Fm. Folgueroles. *Torcularium*, vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Gres Fm. *In situ*. Longitud = 182; amplada = 78. Cronologia: baix imperial.

---

⁷² La consulta de la memòria d'excavació escrita pels seus directors (G. Garcia & L. Palahí) especifica que aquesta peça fou descoberta dins l'àmbit 2, formant part del farciment de terra solta d'un gran forat rodó perforat en el sector nord-oest el paviment UE 10.136 de morter de calç. Pels seus excavadors sembla que la cronologia d'aquest context arqueològic és anterior a la construcció de la catedral romànica de Pere Roger. Dins del mateix farcit també aparegué gran abundància de material constructiu (carreus escairats, fust de columna, motlles...).

DESCRIPCIÓ: dos grans blocs rectangulars, encastats al paviment i separats a una certa distància en paral·lel, amb dos encaixos quadrangulars cada un d'ells a la seva cara superior, per a la col·locació dels *arbores* (longitud = 26).

BIBLIOGRAFIA: COSTA 2019: 2017-219.

86.

Molera. Escòria volcànica. A42, vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). *In situ*.

Diàmetre = 45-50. Cronologia: baix imperial.

DESCRIPCIÓ: pedra de molera amb l'encaix de l'eix rotatori.

BIBLIOGRAFIA: COSTA 2019: 65.

4 LA CIUTAT PALEOCRISTIANA I VISIGÒTICA

4.1 MARC HISTÒRIC, URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC: ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ

Les ciutats són sempre entitats constructives vives, subjectes a múltiples modificacions al llarg del temps. Grans canvis com els que es van produir al llarg del baix imperi, són encara més propiciatòries d'aquestes tendències. És, precisament, en el context de la crisi espiritual del segle III dC. quan el cristianisme es comença a imposar, paulatinament, en les zones més romanitzades. Aquest fet va provocar la formació d'un nou paisatge urbà, on el model d'*urbs* clàssica va anar virant vers una topografia urbana d'ideologia cristiana.

Amb el nou *impasse* que s'obria, els tradicionals edificis que eren imprescindibles i consubstancials a una ciutat romana van anar perdent plenament el seu sentit i entraren en desús. Algunes construccions foren, més o menys, conservades tot adaptant-ne els seus espais a les noves funcionalitats de la doctrina cristiana. D'altres, en canvi, foren usades com a pedreres d'on arreplegar profitós material edilici per a les noves construccions que s'anaven emprenent⁷³.

En aquest context de fort protagonisme de l'Església, s'inicien els canvis en el teixit urbà de la ciutat de *Gerunda*. Efectivament, després de la desaparició de l'antic aparell estatal romà i amb els nous decrets estatals promoguts -la Pau de l'Església (Milà 313) i les lleis promulgades per Teodosi el Gran- el catolicisme romà s'instaurà com a religió de l'Imperi. I els alts personatges eclesiàstics, s'erigiren com els nous garants del territori, no només en matèria religiosa, sinó també, política, sovint amb la concomitància de la noblesa àulica i/o els governadors estatals/provincials del regne visigot.

Un dels espais urbans millor documentats per tal d'exposar les noves urgències i necessitats urbanes dels nous temps a *Gerunda*, és l'espai de l'antic fòrum romà. Com que aquest es trobava dividit en dos espais molt ben separats i diferenciats -àrea sacra a llevant a la terrassa superior i zona cívica-política a ponent a baix- descriurem independentment l'evolució de cada espai.

---

⁷³ Un estudi d'aquest fenomen d'aprofitament d'espais arquitectònics romans i material a *Gerunda* a NOLLA 2014 i CANAL *et ali.* 2015.

En primer lloc, descrivim els clars senyals d'aprofitament succeïts a la plaça inferior a l'entorn del 500. Una excavació arqueològica endegada l'any 2003 va posar al descobert l'estructura d'un gran edifici que ocupava pràcticament tota la plaça pel costat de ponent on, molt probablement, s'hi disposaven els antics edificis de la basílica i la cúria⁷⁴. Segurament, el graonat, porticat i part d'aquests edificis van ser, en aquests moments, desmuntats, així com també, els del seu entorn més immediat (sobretot, costat nord). Aquesta obra edilícia, el qual serà tractada en el catàleg immoble, ha sigut interpretat com el palau del *comes civitatis*: el centre del poder polític visigot a la ciutat.

Pel que fa a la plaça alta no tenim un testimoni arqueològic, clar i evident, com els aportats anteriorment. Sigui com sigui, a partir dels decrets teodosians es prohibia amb duresa la celebració dels cultes pagans en els antics temples, obligant a aquests espais a tancar portes i a abandonar o reinventar el seu ús. El cas és que es fa difícil resseguir en molts casos d'Hispania la posterior evolució dels conjunts culturals pagans degut a la ambigua, i a vegades poc fiable, informació textual i a la escassa evidència material.

Les excavacions arqueològiques, endegades sota el paraigües del projecte Progress (1998 i 1999), a l'interior de la nau gòtica i a l'escalinata, no van poder aportar cap evidència, cap estructura, d'aquesta època. Dels vestigis de l'època romana saltem directament als fonaments de la fàbrica episcopal romànica consagrada l'any 1038. Tampoc, dins de l'extens fons lapidi catedralici podem trobar cap pedra decorada adscrita a aquest marc cronològic -entre l'antiguitat tardana i el segle XI. Aquesta migradesa de dades actuals podria ser significativa, tal com pensem, del fet que l'antic temple romà no hauria sofert una acció destructiva o espoliadora, sí més no greu, per part de les autoritats cristianes; preservant, segurament, bona part de la seva integritat estructural. Amb dades fermes a la mà només podem confirmar la seva transformació en edifici de culte cristià -dedicat a la Verge Maria- a finals del segle VIII o inicis del IX, amb la ocupació carolíngia de la ciutat. En efecte, aquest és el germen i origen remot de l'actual catedral de Santa Maria. Tanmateix, el primer conjunt episcopal es va bastir a la necròpolis nord, a tocar del portal de Sobreportes, dedicat a la memòria del màrtir Feliu (o Fèlix).

En efecte, a partir dels versos del *Peristephanon* de Prudenci (escrits a finals del segle IV o inicis del V): "*Parva Felicis decus exhibebit / artubus sanctis locuples Gerunda*" (Prudenci,

---

⁷⁴ Cf. NOLLA *et alii*. 2008: 122-128, fig. 105-108 i 180-183; CANAL *et alii*. 2010: 224-234.

Peristephanon IV, 29-30)⁷⁵ podem copsar com el seu culte va arrelar amb força a la ciutat i s'organitzà una comunitat cristiana, segurament des d'inicis del segle IV⁷⁶. Una prova material de l'alt grau de cristianització de les classes aristocràtiques de la ciutat, seria la importació dels sarcòfags esculpits amb marbre per tallers romans, avui dia encastats al presbiteri gòtic de la Basílica de Sant Feliu (AMICH & NOLLA 1992: 16-17).

Per altra banda, en aquests moments les ciutats són agrupades en diòcesis, representades al capdavant amb la figura del bisbe. A *Gerunda*, si bé la informació referent als primers moments del cristianisme és quasi inexistent (segles IV-V), en canvi, és força completa i abundant durant els segles VI-VII. De fet, no és fins molt al començament del segle V que tenim la primera notícia de l'existència d'un bisbe a la ciutat de Girona. En efecte, la primera al·lusió la trobem en el text d'una carta que el papa Innocenci I envia als assistents al concili I de Toledo (a l'entorn de l'any 400) per tal d'exhortar els bisbes hispànics a depositar els prelats ordenats il·legítimament per Rufí i Minici "*in Gerundensi ecclesia*" (Innocenci I, *Epistola* 3.2) (AMICH & NOLLA 1992: 18-19).

Tot plegat ens fa concloure que al llarg del segle IV, l'*episcopium* de *Gerunda* ja s'hauria dotat de tot el que l'hi és consubstancial, això és: un conjunt episcopal dotat d'una (o més d'una) església catedral, un baptisteri immediat i un palau en el qual residien el prelat i els seus servidors i on se situaven la sala d'audiències, els arxius i els magatzems i els llocs on es practicava la caritat, els *xenodochia* (CANAL *et alii*. 2010: 40).

En aquest sentit, la ciutat i diòcesi de *Gerunda* va esdevenir la més activa, rica i puixant de tot el nord-est català, fagocitant i engolint el municipi veí, molt feble i massa pròxim, d'*Aqua Calidae* i, superant la diòcesi de la vella *Emporiae* (NOLLA 2005: 255).

Pel que fa a la planta de la ciutat, el traçat fundacional fou mantingut. L'arqueologia només detecta una reforma, en el sector de l'angle nord-est de l'àrea foral. En efecte, vers a l'entorn del 400, hom decidí protegir, amb especial cura, l'antiga porta del Fòrum i tot l'angle nord-oriental de la gran plaça urbana. La muralla fou prolongada uns quants metres, pocs, en direcció est, i s'erigí una torre quadrangular juxtaposada, d'uns 10 m. de costat, dins la qual es

---

⁷⁵ "La petita *Gerunda*, rica en cossos sants, presentarà la glòria de Fèlix" (AMICH 2012: 263).

⁷⁶ Sobre la figura de sant Feliu de Girona i el seu culte i difusió en època visigòtica Amich 2006.

disposà la porta desplaçada. Al mateix temps, això va comportar modificar el recorregut del camí que donava entrada a la porta i de la via funerària generada al seu redós⁷⁷. Actualment, no sabem si aquestes reformes van afectar altres sectors del traçat, tot i que no ho sembla (NOLLA & PALAHÍ 2011: 80).

També, gran part de la xarxa urbana es deuria mantenir intacta, si bé molts carrers es deurien reparar i tornar a pavimentar, com succeiria en els que es van localitzar en els sondejors realitats a la zona de la Pia Almoïna (NOLLA *et alii*. 2008: 183).

Per altra banda, la ciutat continuà exercint un paper importantíssim en el control del camí, la *Via Augusta* (la *strata publica* dels textos antics tardans) que unia la Gàl·lia gòtica o Septimània amb el llevant peninsular. Des del darrer terç del segle V, aquesta era la connexió més ràpida, còmoda i segura – deixant de banda els contactes per mar- entre la Septimània i els territoris hispans que formaran part del regne visigòtic fins la seva desaparició en el primers anys del segle VIII.

En aquest sentit, *Gerunda* continua exercint un paper cabdal en la vetlla i guarda de la via per a tothom aquell que volgués penetrar a Hispània per saquejar-la o conquerir-la. Les excavacions dutes a terme en diversos jaciments han pogut posar en relació tota una sèrie de fortificacions i punts de control (torres de guaita) que configuraven un entramat en sí, dins de l'expansió i consolidació del programa ideat en època de Dioclecià del concepte de defensa en profunditat.

Dins d'aquesta xarxa defensiva s'ha de relacionar el *castellum* aixecat durant la sisena dècada del segle IV, a la muntanya de Sant Julià; tot aprofitant les estructures de l'antic recinte murat baixrepublicà.

Amb l'ocupació visigòtica d'aquestes terres, el *castellum* de Sant Julià fou altre cop reformat, tot adaptant-lo a la nova poliorcètica de l'època (fig. 25, 25a). Al mateix temps, la ciutat de *Gerunda* continua exercint un paper estratègic rellevant com a fortificació de primer ordre en la part septentrional del regne visigot, el sector geogràfic més feble en trobar-se encerclat pels merovingis, els quals la van voler conquerir i incorporar als seus dominis sense èxit. Destaquem dues fonts històriques que ens informen de la rellevància política de la ciutat. Un primer és la celebració d'un concili provincial el 517 presidit pel metropolità Joan i pel bisbe

---

⁷⁷ NOLLA *et alii*. 2008: 58-64 i 174-179, fig. 39-41 i 153-155.

gironí, Frontinià, organitzador de l'esdeveniment. Una segona notícia ens relata la celebració del *concilium* del poble got en armes el 531, presidit per Teudis, dins d'un moment d'inestabilitat política dins del regne visigot després de la mort d'Alaric a la batalla de Vouillé⁷⁸.

---

⁷⁸ AMICH 2006: 70-72.

Figura. 25. Proposta de restitució del *castellum* de Sant Julià de Ramis. Fase tardoantiga i (25a) visigòtica (dibuixos J. Sagrera)

4.2 CATÀLEG IMMOBLE

4.2.1 El recinte emmurallat

87.

La reforma de la muralla: portella del fòrum. Gres Fm. Folgueroles, rierencs i calcària local.
Cronologia: a l'entorn del 400 o un xic més tard.

DESCRIPCIÓ: les excavacions dutes a terme al sector inferior de l'àrea de l'antiga canònica han permès identificar una reforma puntual de la muralla i la seva porta que se situava en el sector nord-est del fòrum romà. En aquest punt, la muralla fou desplaçada uns quants metres vers l'est i es va construir, per fora, una torre-porta juxtaposada que obligà a modificar puntualment el camí d'accés i la via funerària. Pels indicis conservats, aquesta torre seria quadrangular, d'uns 10 m de costat. Falten dades més generals de tot el perímetre per saber l'abast d'aquesta intervenció i determinar si aquesta fou una reforma puntual o global.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA *et alii*. 2008: 58-64; NOLLA & VIVÓ 2012: 69.

4.2.2 El palau del *comes civitatis*

88.

La *cd.* residència del *comes civitatis*. Gres Fm. Folgueroles, rierencs i macs de calcària. Estructures arqueològiques documentades a la Plaça de la Catedral (any 2003). Cronologia: segle VI dC.

DESCRIPCIÓ: notable edifici documentat ocupant bona part de l'antic sector occidental del fòrum romà. Fou bastit directament sobre l'argila estèril del subsol⁷⁹. L'excavació va poder documentar l'existència d'una esplanada -la plaça foral- en ús des d'època fundacional o un xic més tard, que no fou ocupada per cap edifici fins a l'entorn del 500⁸⁰. La troballa ens exemplifica com els antics espais del fòrum romà foren readaptats a altres usos, dins d'una evolució urbana típica de la majoria de ciutats romanes occidentals durant el trànsit de la ciutat clàssica a la cristiana.

La principal estructura documentada passa per un ample mur orientat d'est a oest el qual, se li obria una porta d'1,20 m de llum amb el llindar d'entrada que ha conservat l'empremta del marxapeu espoliat. Les parets d'aquesta potent estructura estava obrada en *opus incertum* de pedruscall menut aglutinat amb un bon morter de calç. Tan sols en llocs significatius es documenta l'ús de material d'aprofitament d'antics carreus romans de gres de la Fm. Folgueroles: cantonades, basaments, brancals de porta, etc.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA *et alii*. 2008: 120-140 i 180-183; CANAL *et alii*. 2010: 224-234; NOLLA *et alii*. 2016, núm. 108: 430.434.

---

⁷⁹ NOLLA *et alii*. 2008: 122.

⁸⁰ Aquesta cronologia és avalada pels materials trobats en el nivell de preparació d'un dels sòls d'*opus signinum* del casal: DSP, àmfora Keay 62A, copa de vidre de la forma Foy 23 (NOLLA *et alii*. 2008: 126-128 i 134-135, fig. 14).

4.2.3 El *castellum* de Sant Julià de Ramis

89.

La fortificació tardoantiga i visigòtica. Gres Fm. Folgueroles (reutilitzat del temple romà), tova calcària, calcària de Campdorà, esquist subsol, marbre Gavarres. Cronologia: primera reforma vers el 360 dC; segona reforma vers el 500.

DESCRIPCIÓ: les velles muralles de l'*oppidum* i l'excel·lent posició estratègica del lloc, a més de la proximitat amb *Gerunda*, portaren a les autoritats romanes a decidir tornar a sistematitzar una fortalesa (*castellum*) a la muntanya de Sant Julià de Ramis, vers la segona meitat del segle IV. El context històric obligava a tornar a fortificar ciutats, camins i nusos de comunicació importants dins d'una política global de militarització de la Via Augusta, i a on també hi jugava un paper cabdal la mobilitat de l'exèrcit. En mans dels visigots, aquesta fortificació tardoantiga va ser objecte d'importants remodelacions, fent-lo encara més segur des del punt de vista militar, vers el 500. Des de les acaballes del segle VI o ja en el VII, el *castellum* posseïa una petita capella que passat els anys acabà esdevenint l'església parroquial de Sant Julià de Ramis. Tant la fortificació tardoantiga com la visigòtica, aprofita els grans blocs de gres del temple romà tardorepublicà en punts claus de la estabilitat de l'obra: cantonades i basaments. La majoria de paraments son bastits amb fàbriques en *opus incertum* i en alguns trams, molt puntuals, amb disposició en *opus spicatum*, a través dels materials aflorats en l'entorn, majoritàriament, esquist.

BIBLIOGRAFIA: NOLLA *et alii*. 2003: 117-130; NOLLA *et alii*. 2005: 189-206; BURCH *et alii*. 2006

4.3 CATÀLEG MOBLE

4.3.1 Mobiliari litúrgic

I. *Vestigis de Gerunda*

90.

Fragment de cancell. Museu Diocesà de Girona (Museu d'Art de Girona) 050 núm. d'inventari (data d'ingrés: 7 d'abril de 1979). Calcària oolítica (pedreres: Bois-des-Lens?)⁸¹. Procedeix d'un mur del claustre romànic de l'església de de Sant Martí Sacosta (Girona)⁸². Longitud = 33*; amplada = 39*; gruix = 10. Cronologia: la tècnica emprada i els motius decoratius assenyalen una datació del segle VI o VIII.

DESCRIPCIÓ: fragment de cancell decorat per una cara. Presenta una decoració bisellada formada per una rosassa circular on hi ha una figura romboidal inscrita que delimita, exteriorment, quatre espais en forma de fusos estriats i que, en la seva part central s'hi insereix una circumferència inscrita amb una flor de sis pètals. Aquest motiu es repetia, igual o amb variants, als seus laterals on hi ha parcialment conservats, els inicis de sengles rosasses. Es tracta d'un material d'importació -una calcària oolítica de tonalitat blanquinosa- reutilitzat vers el 900 per a gravar-hi una inscripció funerària d'un personatge (*Teudus*) sebollit en el cementiri generat a redós del temple dedicat al sant bisbe de Tours (núm. catàleg: 185). Ens costa creure que aquest cancell pugui procedir de l'antic temple visigòtic de Sant Martí Sacosta o d'alguna altra església de la ciutat. Tots els vestigis escultòrics que preservem d'aquesta època són manufacturats amb antics blocs romans de gres Fm. Folgueroles; fins i tot, els del conjunt episcopal de Sant Feliu.

---

⁸¹ Fins a dia d'avui, tota la historiografia que havia descrit el material lític d'aquesta peça l'havia donat com a alabastre o, fins i tot, marbre, a causa de la seva semblança física. Tanmateix, gràcies a les observacions a nivell macroscòpic realitzades per part del Prof. C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia - Universitat de Girona) vam poder determinar que, en realitat, es tracta d'una calcària blanca d'estructura oolítica. Veure les consideracions al respecte al catàleg dels materials: calcària oolítica (Bois-des-Lens, Gard?).

⁸² Pere de Palol informa que la peça fou extreta l'any 1943, gràcies indicacions atentes del llavors director del Museu Diocesà de Girona, Lamberto Font, durant la realització d'unes reformes a l'edifici, ara seu del Seminari Conciliar (De PALOL 1950: 2).

BIBLIOGRAFIA: RIUS 1928: 345-348; De PALOL 1950; MARQUÈS 1955: 42-43; AMICH & NOLLA 1992: 68-69; *Catalunya Romànica* 1988, vol. XXIII: 52-53; NOLLA 2014-2015.

91.

Fragment de barrotera de cancell. Museu Arqueològic Provincial núm. d'inventari 27.004 (data d'ingrés: 7 d'abril de 1979). Gres Fm. Folgueroles. Procedeix del carrer del Llop o pujada del rei Martí (Girona). Longitud = 31; amplada = 61*; gruix = 12. Cronologia: entre els segles VI i IX.

DESCRIPCIÓ: fragment de brancal de cancell, mutilat per la meitat, decorat a una cara amb motius d'un entrellaçat a corda triple. Presenta una talla a bisell, elaborada amb un gran domini tècnic. Tota la decoració es troba emmarcada per una faixa llisa. Pel lloc de la seva troballa es relacionaria amb el conjunt episcopal de Sant Feliu.

BIBLIOGRAFIA: *Catàleg Museu d'Art. Girona*. 1981: 12; OLIVA 1962: 86, fig. 25; *Catalunya Romànica* 1988, vol. XXIII: 53-54.

92.

Placa de cancell (?) (format per 3 peces). Museu Arqueològic Provincial núm. d'inventari 27.001- 27002-27003. Gres Fm. Folgueroles. Procedeix del carrer del Llop o Pujada del rei Martí (Girona). Longitud = 112* (479); altura = 62* (236,6); gruix = 12. Cronologia: entre els segles VI i IX.

DESCRIPCIÓ: placa decorada simètricament, a partir d'un element central, amb motius relacionats amb la vinya (fulles de parra i raïms). Tota la decoració es troba emmarcada per una faixa llisa. És un treball escultòric d'escàs domini tècnic i compositiu. Podria tractar-se d'una placa de cancell o d'algun altre àmbit litúrgic. Tanmateix, descartem, per l'altura de la placa, la seva funció com a llinda de porta. Pel lloc de la seva troballa es relacionaria amb el conjunt episcopal de Sant Feliu.

BIBLIOGRAFIA: OLIVA 1962: ; *Catalunya Romànica* 1988, vol. XXIII: 55.

II. *Vestigis de Sant Julià de Ramis*

93.

Stipes d'altar. Gres Fm. Folgueroles. Conservat *in situ* a l'absis major romànic de l'antiga església parroquial de Sant Julià de Ramis. Longitud = 95; amplada = 55,5; altura = 38.
Cronologia: entre els segles VI-IX.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic reaprofitat de l'antic *aedes* baixrepublicà. Presenta un encaix de palanca «mise en crochet» i dues perforacions de grapes de cua d'orenetà.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 66-67; AICART *et alii*. 2008: 250.

94.

Stipes d'altar. Conservat a l'església dels Sant Metges. En origen, es disposava en una de les dues absidioles de l'església romànica). Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 52; amplada = 28,5; altura = 86. Cronologia: entre els segles VI-IX.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic de l'antic *aedes* baixrepublicà reaprofitat com a suport d'altar, possiblement d'una de les dues absidioles romàniques de l'església de Sant Julià.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 66-67, fig. 60 i 61; AICART *et alii*. 2008: 249-250, fig. 60; BURCH *et alii*. 2009: 64-65.

95.

Pica baptismal. Gres Fm. Folgueroles. Depositat a l'antiga rectoria dels Sants Metges. Longitud = 60; amplada = 50; altura = 32. Cronologia: època visigoda o comtal?

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic de l'antic *aedes* baixrepublicà reaprofitat com a pica baptismal de l'església alt-medieval (destinada segurament a oferir baptisme per immersió o aspersion als infants). El carreu fou buidat per crear-hi un receptacle de planta rectangular amb els angles arrodonits, imperfecte, d'uns 42 x 35 i 18 d'altura. El dipòsit presenta al centre una cavitat circular de 24 de diàmetre que fou recoberta amb morter de calç en un moment indeterminat. A la part inferior d'un dels costats llargs de la pica, es va obrir un petit conducte de desguàs.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 73-75, figs. 69-71; AICART *et alii*. 2008: 188-190; BURCH *et alii*. 2009: 64-65.

96.

Placa o barrotera de cancell (?). Gres Fm. Folgueroles. Depositat a l'antiga rectoria dels Sants Metges. Longitud = 28; amplada = 25; altura = 24. Cronologia: entre els segles VI- VIII.

DESCRIPCIÓ: carreu de l'antic *aedes* baixrepublicà reelaborat com a element de placa o pilastra de cancell. Presenta una decoració en baix relleu tallada a bisell amb un motiu en forma de palma.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 71-72, fig. 67 i 68; AICART *et alii*. 2008: 188.

97.

Placa o barrotera de cancell (?). Gres Fm. Folgueroles. Descobert l'any 2019 al desmuntar un mur de tanca de l'antic cementiri parroquial. Actualment, custodiat a l'antiga rectoria dels Sants Metges. Longitud = 34; amplada = 28; altura = 25. Cronologia: època visigoda o romànica?

DESCRIPCIÓ: carreu de l'antic *aedes* baixrepublicà reelaborat com a element de placa o pilastra de cancell. Presenta una decoració en baix relleu similar a l'anterior peça.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

4.3.2 Decoració arquitectònica

I. *Vestigis de Gerunda*

98.

Lipsanoteca. Museu Arqueològic Provincial núm. d'inventari 1.831. Data ingrés: 7 abril de 1979 (data d'ingrés: 7 d'abril de 1979). Gres Fm. Folgueroles. Procedència Girona (indeterminada). Longitud = 30; amplada = 27; altura = 24,5*. Cronologia: tradicionalment es considera del segle X, tanmateix podria ser anterior.

DESCRIPCIÓ: bloc de forma troncopiramidal tallat a bisell a tres de les seves quatre cares (una de les amples i a les dues estretes) amb motius de tipus vegetal: palmetes de "fulles caigudes"⁸³ centrades pels angles, i compostes de diverses fulles, les quals, des del centre, tendeixen a inclinar-se al costat. Totes les fulles són de forma allargada i punxeguda, amb el nervi central marcat amb un solc. Entre palmeta i palmeta, al mig de la cara principal, apareix un floró trifoliat, que les emmarca. La factura és notable. Els extrems laterals són emmarcats per una banda llisa. Hom ignora la procedència d'aquesta peça, si bé es creu de l'àmbit urbà de Girona. El fet d'estar tallada amb un antic bloc romà de la ciutat (gres Folgueroles) ens ho fa pensar. Tot i que es debat sobre la funcionalitat de la peça, nosaltres creiem que es tractaria, sense cap mena de dubtes, d'una lipsanoteca. La seva perforació en la part superior ens ho demostraria, ja que aquesta es correspon a un *loculus* per a guardar-hi les relíquies.

BIBLIOGRAFIA: *Catàleg Museu d'Art. Girona* 1981: 13; *Catalunya Romànica* 1988, vol. XXIII: 52-53.

99.

Fris decoratiu. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat a la nau central més propera al transsepte de l'església romànica del segle XII. Longitud = 60*; amplada = 12. Cronologia: entre els segles VI-IX.

DESCRIPCIÓ: bloc allargassat parcial decorat amb un motiu d'entrellaçat en baix relleu.

BIBLIOGRAFIA: LLORENS 2011: 16-17, fig. 2.

⁸³ Sobre aquesta terminologia: RIEGL 1980: 137, fig. 109.

100.

Fris decoratiu. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat a la nau central més propera al transepte de l'església romànica del XII. Longitud = 30*; amplada = 14. Cronologia: entre els segles VI-IX.

DESCRIPCIÓ: bloc allargassat parcial decorat amb un motiu vegetal complex en baix relleu.

BIBLIOGRAFIA: LLORENS 2011: 16-17, fig. 3.

101.

Fris decoratiu. Gres Fm. Folgueroles. Reutilitzat a la nau central més propera al transepte de l'església romànica del XII. Longitud = 30*; amplada = s/d. Cronologia: entre els segles VI-IX.

DESCRIPCIÓ: bloc allargassat parcial decorat amb un motiu vegetal complex en baix relleu.

BIBLIOGRAFIA: LLORENS 2011: 16-17.

102.

Capitell. Marbre blanc de Saint Béat⁸⁴. Monestir de Sant Daniel (Girona). Descobert sota de l'actual Santíssim de l'absidiola nord durant unes obres de remodelació efectuades, segurament, vers la dècada del 1970⁸⁵. Longitud = 29,5; amplada = 22,5; altura = 30,5; diàmetre collarí = 17,5. Cronologia: finals del segle IV o inicis del VI.

DESCRIPCIÓ: capitell exempt de columna. Presenta una decoració formada a partir de quatre fulles d'acant angulars representades amb una doble línia incisa central que marquen l'eix de la fulla -el seu nervi central- i altres incisions menys profundes a mode d'espiga a l'entorn d'aquesta. La factura d'aquesta decoració és bastant tosca, la talla està realitzada a bisell i amb un esporàdic ús del treball de trepà en les incisions de la fulla d'acant. Els folíols dibuixen un contorn arrodonit. La part central del *Kalathos* és llisa. Únicament 3 motllures horitzontals, decorades

---

⁸⁴ Caracterització realitzada de *visu*: marbre blanc de gra mig-gruixut, translúcid.

⁸⁵ Agraïm la informació a la Sra. Núria Tura.

amb tosques incisions en sentit diagonal, delimiten la part superior del *kalathos* i la separa de l'àbac. A la part superior central de l'àbac es percep una decoració molt desgastada de difícil apreciació. Per altra banda, a causa de no conservar els angles superiors de l'àbac desconeixem si les fulles d'acant angulars finalitzarien amb petites volutes . Tampoc podem precisar, a causa del desgast comentat, si l'àbac té un perfil quadrangular.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

II. *Vestigis de Sant Julià de Ramis*

103.

Fris decoratiu angular. Gres Fm. Folgueroles. Encastat a la cantonada oriental exterior de la sagristia moderna de l'església dels Sants Metges. Longitud = 60; amplada = 40; altura = 40. Cronologia: entre els segles VI-VIII.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic de l'antic *aedes* baixrepublicà reaprofitat com a fris decoratiu de l'església visigoda. Es tracta d'un bloc angular (presenta decoració a dues cares contigües) d'un fris exterior o interior de l'edifici. Presenta els mateixos motius decoratius del frisos: núm. catàleg: 104 i 105.

BIBLIOGRAFIA: RODÀ 1972: 52; BURCH *et alii*. 2001: 126-129; BURCH *et alii*. 2006: 68, figs. 62-64; AICART *et alii*. 2008: 186-187; BURCH *et alii*. 2009: 64-65.

104.

Fris decoratiu. Gres Fm. Folgueroles. Encastat al mur septentrional interior de la sagristia moderna de l'església dels Sants Metges. Longitud = 30*; altura = 15*. Cronologia: entre els segles VI-VIII.

DESCRIPCIÓ: presenta els mateixos motius decoratius del fris anterior: núm. catàleg: 103.

BIBLIOGRAFIA: AICART *et alii*. 2008: 187.

105.

Fris decoratiu. Gres Fm. Folgueroles. Depositat a l'antiga rectoria. Longitud = 58; amplada = 37; altura = 22. Cronologia: entre els segles VI-VIII.

DESCRIPCIÓ: presenta els mateixos motius decoratius del frisos anteriors: núm. catàleg: 103 i 104.

BIBLIOGRAFIA: BURCH *et alii*. 2006: 70, figs. 65-66; AICART *et alii*. 2008: 187; BURCH *et alii*. 2009: 64-65.

106.

Fragment decoratiu indeterminat. Gres Fm. Folgueroles. Depositat a l'antiga rectoria.

Longitud = 37*; amplada =30*; altura =26*. Cronologia: època visigoda o romànica?

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

4.3.3 Epigrafia

107.

Fragment de placa epigràfica. Marbre de Luni-Carrara⁸⁶. Procedeix de les excavacions als Soterranis de la Catedral de Girona (2001). UE 10. 119. Conservat al MAC-Girona. Longitud = 10,5*; amplada = 9,5*; gruix = 3,6. Cronologia: segle IV o V.

DESCRIPCIÓ: fragment de làpida funerària obrada sobre d'una reutilitzada placa de marbre de Luni-Carrara. El seu revers és repicat. Conserva a l'interior del solc de les lletres incises restes de pigment vermell.

El text conservat, d' *ordinatio* irregular, és el següent:

[---] VI (hedera) R[---]

[R]ECESSI[T---]

[VIX(it) ANN(os)?] XXXVI [---]

En funció de la fórmula emprada i paleografia, s'ha proposat una datació de la darrerria del segle IV o de l'inici del V. Confirma la continuïtat d'un espai destinat a funcions cementirials des de l'època romana.

BIBLIOGRAFIA: FABRE *et alii*. 2002: 90-91, làm. XIX (= IRC V); AMICH 2006: 193-195, fig. 19; NOLLA *et alii*. 2008: 83.

---

⁸⁶ Marbre de gra finíssim, poc opac, amb algunes taques grises. Per les seves característiques pensem que es tracta del *marmor lunense* (Itàlia).

4.3.4 Sarcòfags

108.

Frontal de sarcòfag estrigilat (I). Marbre. Mur dret del presbiteri, a la part inferior esquerra.
Longitud = 190; altura = 61. Cronologia: vers el 310 (taller romà).

DESCRIPCIÓ: frontal de sarcòfag estrigilat amb una figura doble esculpida en cadascun dels extrems representant un pastor i amb un tercer personatge de dimensions més reduïdes, en situació d'orar amb les mans alçades i els palmells de la mà oberts, emplaçat en la part central infiltrat entre la decoració estrigilada.

BIBLIOGRAFIA: AMICH 2012: 214, núm. 1.

109.

Frontal de sarcòfag estrigilat (II). Marbre. Mur dret del presbiteri, a la part superior dreta.
Longitud = 195; altura = 54. Cronologia: vers el 310 (taller romà).

DESCRIPCIÓ: frontal de sarcòfag decorat als extrems i al mig amb escenes esculpides i a les zones intermèdies amb estrigilat.

BIBLIOGRAFIA: AMICH 2012: 215, núm. 2.

110.

Frontal de sarcòfag de fris continuat (I). Marbre. Mur esquerra del presbiteri, a la part superior dreta. Longitud = 221; altura = 48. Cronologia: vers el 310 (taller romà).

DESCRIPCIÓ: frontal de sarcòfag de fris continuat amb nou escenes que se succeeixen, juxtaposades.

BIBLIOGRAFIA: AMICH 2012: 216-218, núm.1.

111.

Frontal de sarcòfag de fris continuat: Santa Susanna (II). Marbre. Mur esquerra del presbiteri, a la part superior esquerra. Longitud = 208; altura = 56. Cronologia: vers el 310 (taller romà).

DESCRIPCIÓ: frontal de sarcòfag de fris continuat amb nou escenes que se succeeixen, juxtaposades. És un dels exemplars de més qualitat escultòrica i una peça singular pel fet d'incloure fins a 5 escenes del cicle de Santa Susanna (normalment s'inclouen 2 o 3 escenes).

BIBLIOGRAFIA: RODÀ 2007; AMICH 2012: 218-219, núm. 2.

112.

Frontal de sarcòfag de fris continuat (III). Marbre. Mur esquerra del presbiteri, a la part inferior dreta⁸⁷. Longitud = 220; altura = 58. Cronologia: vers el 315 - 325 (taller romà).

DESCRIPCIÓ: frontal de sarcòfag de fris continuat amb nou escenes que se succeeixen, juxtaposades.

BIBLIOGRAFIA: AMICH 2012: 219-221, núm. 3.

113.

Frontal de sarcòfag de fris continuat (IV). Marbre. Mur dret del presbiteri, a la part superior esquerra. Longitud = 210; altura = 57. Cronologia: vers el 315 - 325 (taller romà).

DESCRIPCIÓ: frontal de sarcòfag de fris continuat amb nou escenes que se succeeixen, juxtaposades.

BIBLIOGRAFIA: AMICH 2012: 221-222, núm. 4.

---

⁸⁷ Aquest sarcòfag va estar col·locat en diversos punts de l'ex col·legiata fins al 1943; l'altar major fou el darrer lloc que va ocupar abans de ser traslladat a l'emplaçament actual. En aquella época estava completament brut de calç i de pintura, i va ser netejat juntament amb tots els altres sepulcres.

114.

Conjunt de sarcòfags del Mercadal (5 peces). Gres Fm. Folgueroles. Descoberts l'any 1890 durant unes obres a la façana occidental de l'església parroquial de Santa Susanna del Mercadal. Cronologia = entre els segles V - VII.

1. Longitud = 157,1; amplada = 57; altura = 67.

2. Longitud = 165,7; amplada = 57; altura = 67.

3. Longitud = 185,7; amplada = 62,8; altura = 67.

4. Longitud = 197; amplada = 77; altura = 67.

5. Longitud = 197; amplada = 77; altura = 67.

DESCRIPCIÓ: la planta dels cinc sarcòfags és trapezoidal, tots presenten la tapa a doble vessant excepte un que la té plana (núm. 1). També, en la coberta hi ha diferència en el número i la disposició dels motius d'acroteris, bé disposats quatre en els angles (3 sarcòfags: núms. 1-3) o bé sis distribuïts en els angles i en el centre dels costats llargs (2 sarcòfags: núm. 4 i 5). Un dels sarcòfags conservava a l'interior, al lloc que correspondria a la capçalera, un enlairament que feia la funció de coixí cervical.

El conjunt de sarcòfags es relacionen amb una necròpolis possiblement lligada amb una *cella memòria* o església funerària situada a redós d'un camí d'accés a la ciutat per la banda oest. En aquest indret, des del segle XI documentem un temple dedicat a Santa Susanna que sembla sorgir de cop, en un sector encara poc potent demogràficament parlant, i que fou sufragània de Sant Feliu, amb la qual continuà estretament lligada fins i tot després d'esdevenir parroquial entrat el segle XIII. Les últimes propostes interpretatives sobre la gènesis d'aquesta necròpolis suburbana plantegen la possibilitat de tractar-se d'un espai cementirial lligat al màrtir Feliu, l'indret just on s'hauria executat la sentència?⁸⁸

BIBLIOGRAFIA: BOTET I SISÓ 1890: 266-269 i 289-295; BOTET I SISÓ 1913: 223; CANAL *et alii*. 2013: 36-38. NOLLA & PALAHÍ 2014; NOLLA & PRAT 2019.

---

⁸⁸ Expressat per primera vegada a NOLLA 2010: 165 i NOLLA & PALAHÍ 2011: 13.

5 LA CIUTAT CAROLINGIA I COMTAL

5.1 MARC HISTÒRIC, URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC: ESTAT ACTUAL DE LA QÜESTIÓ

Poques vegades com en la segona meitat del segle VIII la ciutat acomplí la funció estratègica de control del nord-est del territori litoral hispà per a la qual cosa havia estat fundada en època romana. Primerament, fins el 785 (any d'ocupació definitiva de l'exèrcit franc a la ciutat), com a centre principal del dispositiu de defensa musulmà contra la política de l'Imperi Franc d'expansió vers el sud dels Pirineus. Posteriorment, amb la ocupació carolíngia de la ciutat, (després d'uns setanta anys d'ocupació islàmica), com a frontera militar carolíngia disposada contra els musulmans fins el 801, any que l'exèrcit franc, finalment, ocupa la ciutat de Barcelona i la primera línia defensiva és desplaçada fins la riba esquerra del riu Llobregat.

En aquest context d'ocupació carolíngia de la ciutat estable, vers el 800, és quan aquesta viurà una gran activitat constructiva. En efecte, s'aixecà una nova catedral intramurs, l'origen de l'actual centre cultural dedicat a Santa Maria, i s'ampliaren i reconstruïren les muralles, malmeses, amb tota seguretat, durant aquells conflictes bèl·lics explicats; especialment, a causa del devastador atac musulmà de l'any 793.

Amb aquesta notable refacció de les muralles, és quan documentem el primer eixamplament del perímetre urbà amb l'ampliació del sector dit *Palestrina* i a l'extrem est amb la construcció d'un *castrum* a Torre Gironella (fig. 26, 26a).

La reforma de les muralles va consistir en una obra de gran envergadura. Es van refer els murs i en alguns trams duplicar, a més d'aixecar nombroses torres, tant quadrangulars com circulars. Les portes de la muralla continuaren sent cinc (fig. 27, 27a).

Els comtes francs del segle IX mantingueren la residència al palau aixecat al sector oest de l'antic fòrum⁸⁹. Tanmateix, les seves estades es feren cada vegada més esporàdiques;

---

⁸⁹ Les excavacions d'aquest gran edifici mostren que durant els segles IX i X, una part significativa, almenys, de la planta baixa, esdevingué un sitjar notable al qual devia anar a parar el producte agrícola de les terres fiscals de l'entorn de Girona que servien per al manteniment de les autoritats i els seus servidors (CANAL *et alii*. 2010: 52). Per altra banda, a l'època dels comtes de Barcelona-Girona sabem, gràcies a la documentació conservada, que les seves residències es disposaven en diversos llocs de l'urbanisme de la ciutat. Un resum a CANAL *et alii*. 1996:14-15.

esdevenint, de retruc, una ciutat cada cop més episcopal, marcada per la existència de dos conjunts catedralicis: Sant Feliu (fundació paleocristiana) i Santa Maria (fundació carolíngia). En efecte, entre els segles VIII i X la ciutat protagonitzà un procés ben singular de cocatedralitat, resultat finalment a favor de la titulació única del temple dedicat a la Mare de Déu⁹⁰.

La gestació d'aquest edifici es va iniciar a principis de l'any 1000 amb les primeres queixes sobre l'estat lamentable del vell temple⁹¹, el qual, pensem que no deuria ser altra cosa que l'aprofitament de la *cella* de l'*aedes* romà i estructures annexes. Tanmateix, aquest era la culminació de tot un llarg procés que s'origina a mitjan segle IX amb la creació *ex novo* de l'episcopi de Santa Maria intramurs, reocupant el cor sagrat de l'antiga ciutat romana. D'aquesta manera, un cop acomplert aquest procés, calia ennoblir i monumentalitzar l'edifici cultural; fent-lo digne del paper que li corresponia (fig. 28 i 28a).

La certificació de que les obres es realitzaren amb notable diligència, ho certifica el fet de la consagració del temple el dia 21 de setembre de 1038 (pocs dies després de la del temple de Sant Pere de Vic). L'acte fou solemne; presidit per l'arquebisbe Guifré de Narbona i pel bisbe amfitrió Pere Roger, amb la presència dels de Vic, Barcelona, Urgell, Elna, Coserans, Caracassona i Magarola, a més de nombrosos abats i eclesiàstics, i amb l'assistència de la comtessa Ermessenda i el comte Ramon Berenguer.

A part de la catedral de Santa Maria, s'aixecaren altres conjunts eclesiàstics, símbols de la opulència i el prestigi de les institucions eclesiàstiques adquirides a l'entorn de l'any 1000 a la ciutat; sobretot, gràcies a l'arribada de l'or andalusí com a conseqüència de la crisi i desaparició del califat cordovès. En efecte, a partir de la segona meitat del segle IX i durant la primera meitat del segle XI els comtats catalans van viure una època d'esplendor pel que fa a la gestació d'innovadors projectes edilicis, especialment en el camp eclesiàstic amb la construcció d'espais monàstics i catedralicis, sovint impulsats pels mateixos comtes. A Girona tenim el destacat

---

⁹⁰ Ja des de començaments del segle X, en temps del bisbe Servus Dei, s'afirmà la progressiva preeminència del temple dedicat a la Verge, per bé que aquest bisbe es va fer enterrar al cementiri de Sant Feliu (CANAL *et alii*. 2010: 50). Segurament a causa de l'enorme prestigi que encara suscitava la tomba del sant màrtir Feliu.

⁹¹ El text, situat a l'any 1015, fa referència a la venda de l'església de Sant Daniel i el seus alous, en propietat de l'episcopi gironí, als comtes de Barcelona-Girona (Ramon Borrell i Ermessenda). Aquesta transacció xifrada en unes 100 unces d'or pur va servir per finançar les obres de la seu de Santa Maria "la qual és perfectament sabut de tots que es troba arruïnada i els servidors de Déu no hi poden salmodiar en temps de pluja ni, per la ruïna del sostre vellíssim, celebrar-hi els sagrats misteris...". Document conservat en la Col·lecció Diplomàtica de Sant Daniel, ap. 5. Una transcripció i edició crítica de la font a VILA 2010: 167-168.

patrocini d'Ermessenda de Carcassona, una de les principals factòtums de la monumentalització de la ciutat, junt amb el seu germà i bisbe de la Seu, Pere Roger.

Al llarg del segle XI tenim ben documentades les construccions següents: a l'entorn de la vall de Sant Daniel, els erigits monestirs benedictins de Sant Pere de Galligants (masculí) i Sant Daniel (femení); al burg de Sant Pere de Galligants l'església parroquial de Santa Eulàlia Sacosta i ben a prop del monestir benedictí masculí, l'església de Sant Nicolau; a tocar la porta sud, en una posició enlairada, l'església i claustre de Sant Martí Sacosta; i l'església sufragània de Santa Susanna del Mercadal⁹². Tanmateix, de totes aquestes construccions només tenim dades aprofitables de la catedral de Santa Maria i del monestir de Sant Daniel.

Comentat *in extenso* el primer, del monestir de Sant Daniel és prou notori el que arribem a conservar, tant arquitectònic com mobiliari, si tenim en compte el fet que el monestir va estar sempre exposat a les contínues inclemències dels temps bèl·lics involucrats a la ciutat.

La comtessa Ermessenda fou la fundadora de la comunitat benedictina, dotant-la d'importants beneficis econòmics. La comtessa Mafalda de Puglia prosseguiria la seva cuida i vetlla durant la segona meitat del segle XI i inicis de la següent centúria.

També, a la rodalia de Girona tenim dades aprofitables de la reforma romànica del segle XI de l'església parroquial de Sant Julià de Ramis, la qual comentarem en el catàleg.

---

⁹² Cal afegir, també, que a la plaça baixa de l'antic fòrum, en època carolíngia s'hi bastiren, a banda i banda de l'interpretat com a casal del *comes civitatis*, dues esglesioles: la de Santa Maria de Puellas al nord i la de Sant Genís al sud.

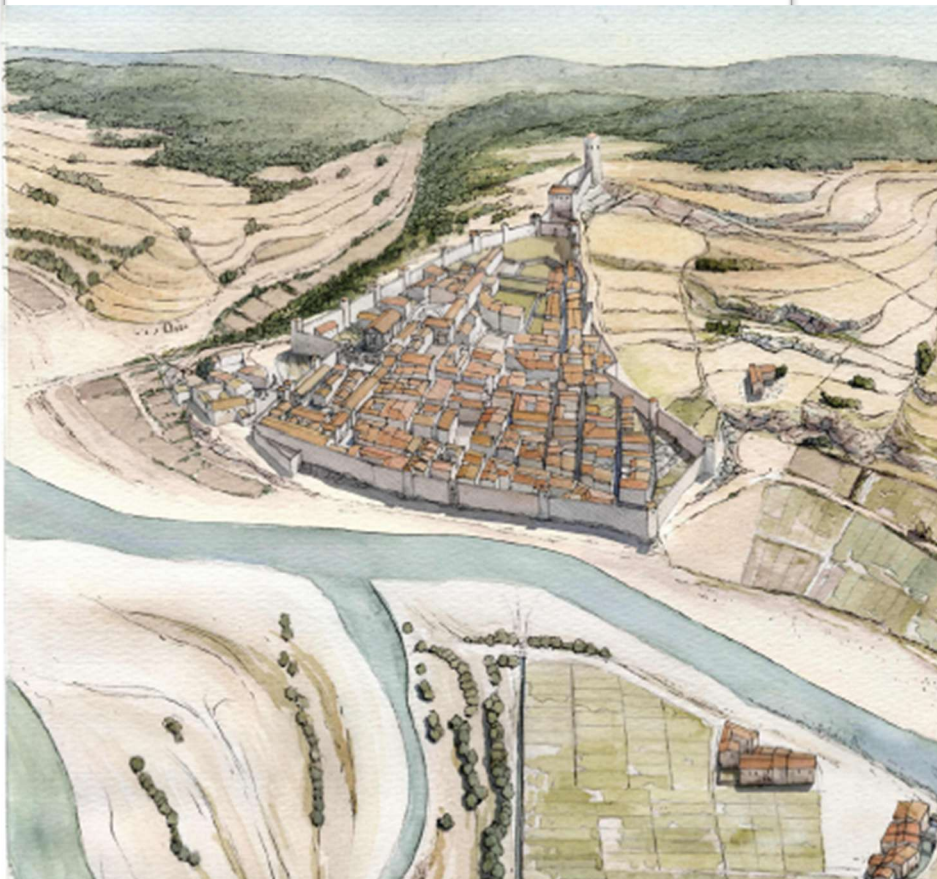
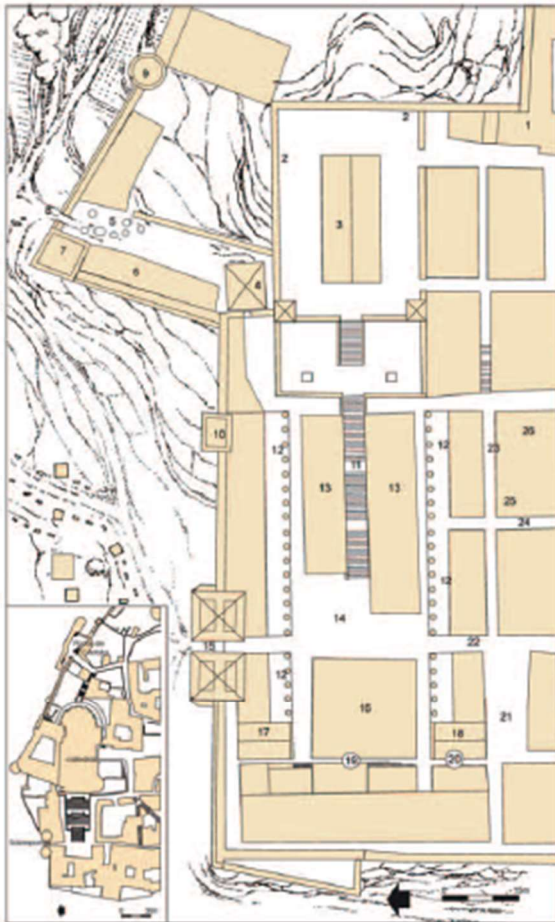

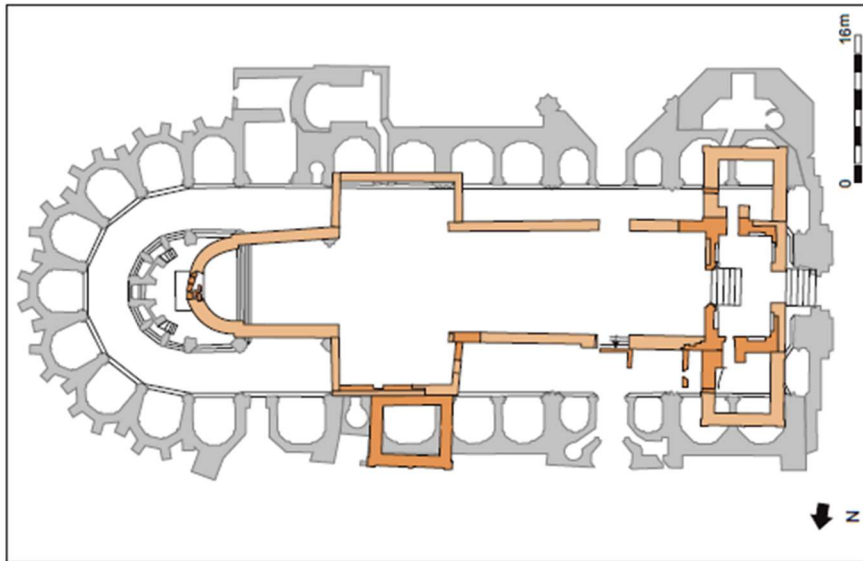
Figura. 26. Planta i vista a vol d'ocell de la ciutat vers el 800-1000 (NOLLA & SAGRERA 2018: 56 i 57).

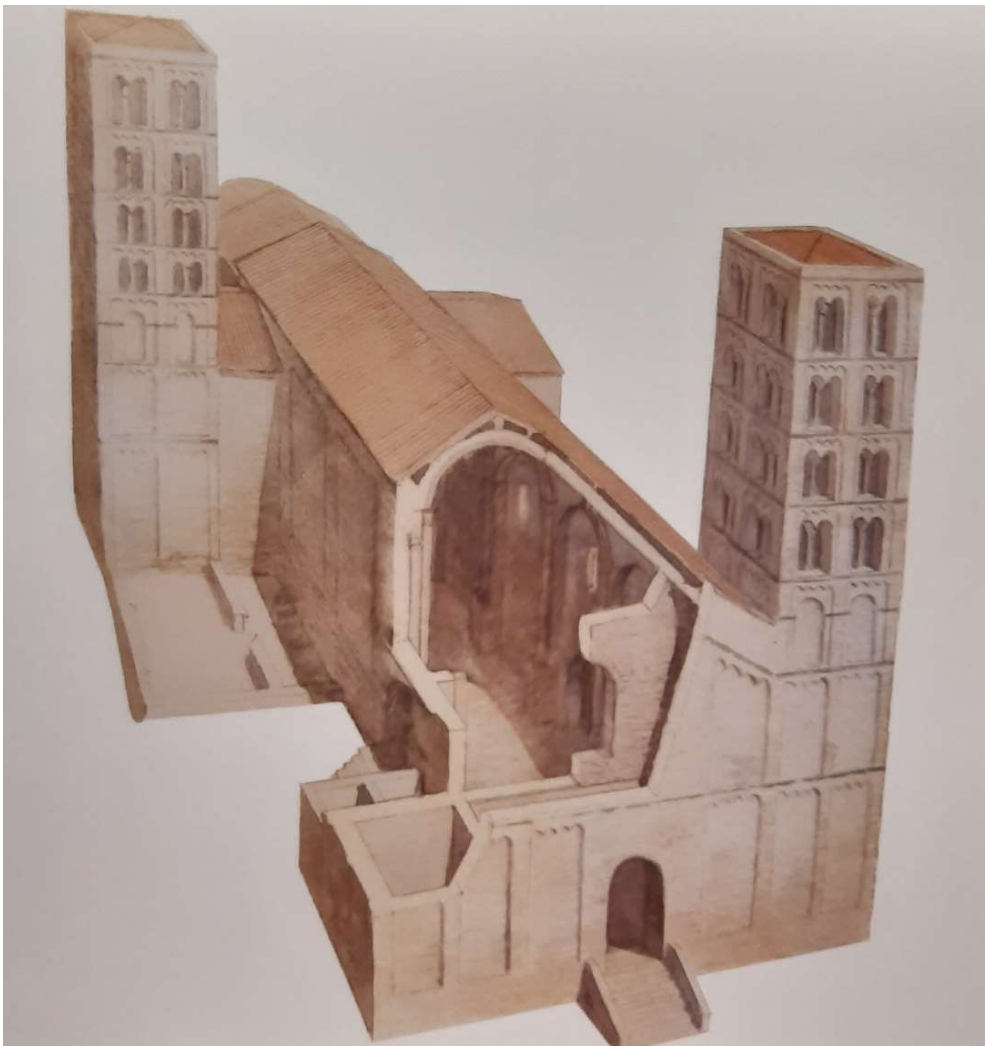
Figura. 27. Planta i restitució (dibuix J. Sagrera) de la zona de l'antic fòrum romà a l'època carolíngia (segles IX-X). Explicació dels números (CANAL *et alii*. 2008: 190-191, fig. 161):

1) casa que el comte de Barcelona, venia a Gotmar, bisbe de Girona, el 988. Aquest casal va ser el nucli originari del palau episcopal; 2) tram de la muralla romana que delimitava el tèmenos, 3) a finals del segle VIII o inicis del IX, l'antic temple romà fou convertit en l'església de Santa Maria; 4) torre bastida en el segle V, comportant una puntual reforma en aquest indret. Precedia i defensava un portal de la muralla. Per accedir-hi calia travessar la torre a través de dues portes que s'obrien en els murs oriental i occidental; 5) grup de sitges; 6) cases documentades arqueològicament. S'arrangeraven recolzades contra la muralla; 7) el precedent de l'actual torre Cornèlia (núm. 19); 8) Portal de la muralla; 9) el precedent de l'actual torre Júlia (núm. 20); 10) torre núm. 18 de la muralla carolíngia; 11) en la documentació del segle X, conegudes com les escales de Santa Maria; 12) trams porticats del fòrum romà que es conservaven al ser aprofitats per a bastir-hi noves estructures. Fins a finals segle XIII se'n conserven referències textuais; 13) cases recolzades a ambdues bandes de les escales de la Seu. A principis del segle XI el documents evoquen un sector plenament construït i edificat; 14) el *Mercadell* o *Forell* era el nom que rebia l'espai lliure que havia quedat després d'urbanitzar la gran plaça foral; 15) Portal i torres de Sobreportes (núm. 16 i 17). En el segle X funcionaven les velles torres baix imperials fortament reformades en època carolíngia; 16) l'antic Palau visigot i carolíngi es transformà en època comtal en una illa de cases privades; 17) esglésiola de Santa Maria de Puelles, esmentada per primera vegada el 993; 18) església de Sant Genís, esmentada per primera vegada el 950; 19) carrerons avui dia desapareguts; 20) carreró que encara avui es reconeix amagat dins d'una finca privada; 21) en un document de l'any 950 s'esmentava com un carrer que venia de la muralla; 22) actual carrer de la Força, el principal eix viari de la ciutat; 23 i 24) carrers documentats durant les obres d'adequació de l'edifici de la Pia Almoina (actual Col·legi d'Arquitectes de Catalunya); 25) illa de cases que s'aixecaven en el que és, ara, la plaça dels Apòstols. Es varen enderrocar a principis del segle XVI; 26) sinagoga jueva.

Figura. 28. Planta de les excavacions del projecte Progress (extret de Sureda 2008, fig. 136a) i (28a) proposta de restitució de la església catedralícia de Santa Maria (dibuix J. Sagrera).

5.2 CATÀLEG IMMOBLE

5.2.1 La fortificació carolíngia

115.

La fortificació carolíngia. Gran varietat de material, en destaquem: calcària local, gres Fm. Folgueroles, escòria volcànica i còdols. Cronologia: vers el 800

DESCRIPCIÓ: fou una obra potentíssima, aixecada amb una gran varietat de materials lapidis procedents del reciclatge d'edificis romans. El material majoritari fou, però, l'ús de la calcària nummulítica local, extreta d'algunes pedreres actives a l'entorn de la ciutat, tallada en petits o mitjans blocs, més o menys rectangulars, poc o gens desbastats, per al seu ús en fàbriques en *opus vittatum*, tot aglutinant un farciment intern d'excel·lent morter de calç. En alguns trams de la muralla, també hi podem trobar l'ús d'alguns blocs romans, de gres Fm. Folgueroles, retallats i adaptats al mòdul constructiu. En menor mesura, còdols de riu i ceràmica romana.

L'aprofitament de grans carreus romans queda restringit en certs punts estructurals de les construccions com: murs cantoners, basaments de torres aixecades ex novo (torres núm. 3, 5 i 12) i marcs i dovelles de portes (un exemple és la porta del *castrum* de Gironella).

Un cas paradigmàtic del reciclatge de carreus romans és el basament de la torre núm. 3. En efecte, la excavació duta a terme l'any 1988 va posar al descobert els fonaments d'aquesta poderosa torre amb un parament a mode d'*opus pseudoquadratum* configurat per grans blocs de formes variades de gres Fm. Folgueroles i de marbre procedent del desmuntatge d'un arc honorífic. La col·locació del material marmori, agrupat a les fileres més inferiors del basament, a diferència de la part superior ocupat per gres, no és casual. Els constructors carolingis coneixien la major densitat i resistència d'aquest tipus de roques enfront de les arenoses.

Un altre tipus de material romà reciclat en les obres de fortificació carolíngia, arrel de les últimes exploracions efectuades als Jardins de Torre Gironella, és el d'un basament de pedestal epigràfic romà, tallat en pedra de Santa Tecla, corresponent al model de pedestals tripartits produïts pels tallers de Tàrraco.

Per últim, es documenta l'ús d'escòria volcànica negra local, segurament dels afloraments explotats de la zona de Domeny (situats en l'actual carretera de Girona a Sant Gregori), per a un ús decoratiu. En efecte, les torres de la muralla anaven decorades amb petits quadrats d'aquesta roca col·locats en franges horitzontals que marcaven els nivells de combat d'aquestes, en contrast amb el color gris de la calcària; o en les arquivoltes de les finestres d'aquestes, amb un joc cromàtic alternant dovelles tallades en gres Fm. Folgueroles de tonalitat daurat i el negre d'aquesta. L'ampit de les finestres també aniria marcat amb un a filera horitzontal de macs d'escòria⁹³. En l'obra de la catedral romànica també documentem un idèntic ús decoratiu d'aquesta roca.

BIBLIOGRAFIA: CANAL *et alii*. 2003: 107-153; NOLLA *et alii*. 2008: 183-205.

---

⁹³ NOLLA *et alii*. 2008: 196, fig. 167

5.2.2 Catedral de Santa Maria de Girona

116.

L'església de la Seu de Santa Maria. Calcària nummulítica, gres Fm. Folguerolles, gres de Sant Daniel i escòria volcànica. Cronologia: primera meitat del segle XI (consagració 1038).

DESCRIPCIÓ: gràcies a les excavacions arqueològiques del projecte Progress (1998-1999) podem restituir un edifici llarg i estret, segurament cobert amb una sola nau d'uns 15 m d'amplada i amb un gran creuer, on destaca un absis major llarg, profund i estret. Tanmateix, no queda clar el nombre total d'absidioles i com aquestes s'integraven en el transsepte, en especial, pensem en l'antiga capella de Santa Elena i la torre de Carlemany, aparentment les úniques estructures conservades del conjunt. En efecte, la coneguda com a torre de Carlemany -l'anomenat *cloquer nou* en la documentació històrica-, incorporat com a contrafort en la nau gòtica, són dels pocs elements preservats de la seu romànica, a més d'algunes estances dels actuals soterranis de la catedral on s'hi trobaven alguns habitatges i sitjars; parcialment en l'ala sud del claustre; i en l'antiga capella de Santa Helena, almenys en el parament del seu absis⁹⁴.

La identificació de tots aquests paraments tenen un mateix element comú que els diferencia d'altres tècniques constructives que trobem en el conjunt catedralici. Aquest és l'ús de petits blocs calcaris tallats en forma rectangular, en general poc desbastats, col·locats en *opus vittatum*. Cal precisar que les dimensions dels blocs més inferiors de les parets són més grans i, a vegades, amb la presència de carreuat de gres, tal com s'observa a la torre de Carlemany, amb la presència de carreus de gres en la part inferior de la torre en l'arrencament de les lesenes llises que, tant servien per a decorar com per travar forces de l'estructura. També, les excavacions del projecte Progress van permetre observar l'ús de carreus de gres al sòcol de la galilea i en alguns murs del temple (SUREDA 2008: 153-158 i 447-457).

La torre del campanar de Carlemany és l'únic vestigi preservat en vertical de l'antiga catedral romànica i ens serveix per observar tot el llistat de materials lapidis usats en la fàbrica del temple catedralici. També, serveix per fer-nos una idea de com s'hauria configurat la façana; segurament similar a altres conjunts de l'època conservats i en relació amb el nostre monument: catedral d'Elna, Seu d'Urgell o, més a prop, l'església del monestir de Sant Daniel.

---

⁹⁴ Notícia inèdita.

D'aquesta manera, en la seva fàbrica podem identificar l'ús de quatre materials lapidis. En primer lloc, el majoritari, la calcària nummulítica local, forma el parament de la torre en *opus vittatum*. Tal com hem avançat, només en l'arrencament de les lesenes llises trobem el reforç de carreus de gres, bé reciclat de les ruïnes romanes de la ciutat (Fm. Folgueroles) o bé tallat per l'ocasió (gres de Sant Daniel) (veure fig. 42).

Com en la muralla carolíngia, també trobem petits quadrats d'escòria volcànica negra amb la mateixa finalitat ornamental de crear jocs cromàtics. Els tres últims nivells de la torre decorats amb arcs cecs o llombards són decorats amb aquest tipus de roca. També, serveix per separar, amb línies horitzontals negres, els cinc nivells oberts amb finestres; així com, en l'ornamentació del primer pis de finestral, amb una franja horitzontal que ressegueix l'arcuació a nivell de l'imposta.

Per altra banda, gràcies a les exploracions arqueològiques endegades amb el projecte Progress a la catedral de Girona, podem saber, més o menys, com aquesta es va fonamentar aprofitant, en certs punts, la plataforma artificial de l'antic tèmenos romà. L'estructura romana documentada configurava una gran "T", amb una gran paret nord-sud a ponent i dues de paral·leles est-oest. A l'època romànica només va caldre allargar una mica la plataforma en direcció est, menjant-se el porxat d'aquell sector clausurat per la muralla urbana, a l'hora de la construcció de l'absis romànic. Per a la banda de ponent, la capçalera de l'església va aprofitar la plaça que hi havia davant del temple -espai imprescindible per a la litúrgia religiosa romana amb l'emplaçament de l'ara ritual- emplaçada a una cota inferior de gairebé 2 m, per bastir-hi la Galilea, el baptisteri i un dels campanars (el cloquer vell).

També, gràcies a la extensa col·lecció lapidària conservada podem saber com s'articulava la decoració arquitectònica de la nau, a través d'una sèrie de columnes adossades a la paret -però de fust exempt- composades amb bases àtiques i capitells figuratius d'entrellaçats vegetals i palmetes. A la part superior d'aquests, impostes-cornises decorades amb motius classicitzants: veritable *spolia in re* del repertori decoratiu romà. De fet, alguna de les cornises es consideraven, en un primer moment, com a romanes; en especial la núm. catàleg 118⁹⁵. D'aquesta manera, tindriem una solució arquitectònica emmirallada en edificis clàssics: un ordre de columna amb base àtica, coronada per un capitell i una imposta-cornisa. Una solució molt similar a la operada

---

⁹⁵ Erròniament es suposava incorporada a la fàbrica del suposat absis romànic. Tanmateix, a través de les fotografies es pot percebre com en realitat el carreu se li adossa. D'aquesta manera, el reutilitzament no és romànic sinó posterior; segurament de les reformes del presbiteri gòtic -consagrat el 1347- impulsades pel bisbe Arnau de Mont-rodon.

a l'església de Sant Pere de Rodes. Tanmateix, però, probablement sense el doble pis de columnes de l'església alt empordanesa i amb l'afegitó a la catedral gironina d'impostes i cornises (al cenobi alt empordanès només documentem impostes).

A nivell de material, aquests blocs foren manufacturats amb un gres extret de la vall de Sant Daniel, a través d'uns afloraments propers al monestir de la vall homònima. D'altra banda, només una part molt minsa del conjunt fou tallada aprofitant antics blocs romans de gres Fm. Folgueroles. Entre aquests en destaquem un capitell del conjunt (núm. catàleg: 158), a més d'alguns altres fragments arquitectònics indeterminats.

BIBLIOGRAFIA: FREIXES *et alii*. 2000; NOLLA *et alii*. 2008: 167-170; SUREDA 2006-2007; SUREDA 2008.

5.2.3 Monestir de Sant Daniel de Girona

117.

Monestir de Sant Daniel de Girona. Principalment: calcària local i gres de Sant Daniel.

Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: el monestir es troba emplaçat a la vall de Sant Daniel, a un 1 km del nucli fundacional de Girona. El 1015 els comtes de Barcelona-Girona-Osona -Ramon Borrell i Ermessenda- adquireixen la església parroquial de Sant Daniel que formava part del patrimoni de la seu gironina. Entre aquesta data i el 1018 (any que la comtessa formalitza la donació de l'església i tots els seus béns al monestir de Sant Daniel), Ermessenda impulsa la fundació del monestir⁹⁶. De la fàbrica romànica original preservem parcialment: la façana de l'església (superposada a altres construccions), l'absidiola nord i alguns paraments del cimbori-campanar. Com en la fàbrica de l'església de la catedral de Girona, el parament es va bastir amb petits i mitjans blocs de calcària local allargassats en *opus vittatum* i amb l'ús de carreuat en les cantonades i en algunes parts de les lesenes de la façana.

També, amb l'ús de grans blocs però de diferent material, un gres de tipus arcòsic extret de la vall de Sant Daniel, foren manufacturats els elements de la decoració arquitectònica de la nau de l'església del segle XI: ens referim a les impostes-cornises, encara avui algunes conservades *in situ* com les de l'absidiola nord. L'ornat esculpit en aquests elements busca emular els motius clàssics de les impostes-cornises de la catedral. Ara bé, el seu tractament escultòric és molt més tosc. Per últim, apuntar que possiblement la nau -única- seria reforçada a les parets per pilastres, enlloc de columnes adossades com succeeix a la catedral de Santa Maria de Girona.

BIBLIOGRAFIA: GIRONELLA 2010; MORENO 2014.

---

⁹⁶ Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel, ap. 6. Una transcripció a VILA 2010: 169-171.

5.2.4 Església parroquial de Sant Julià de Ramis

118.

Església parroquial de Sant Julià de Ramis. Principalment: esquist del subsol, calcària de Campdorà, gres Fm. Folgueroles, tova calcària de Can Garriga. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: l'edifici actual, conserva substancialment les característiques de l'edifici bastit a inicis del segle XI, el qual va substituir un anterior temple visigot, dedicat des dels orígens a Sant Julià (l'actual dedicació als Sants Metges és moderna). Es tracta d'un senzill temple de tres minúscules naus cobertes amb volta de canó, absis central i dues absidioles. En les cantonades, marcs i llindes de portes i finestres s'empren carreus del temple baixrepublicà. La resta és obrat en *opus vittatum* amb diversitat de materials lapidis. El parament exterior dels absis conservats, incorporen una decoració d'arcs llombards. A diferència de l'església de la fase visigòtica, d'aquest conjunt no conservem -si en tenia- elements escultòrics.

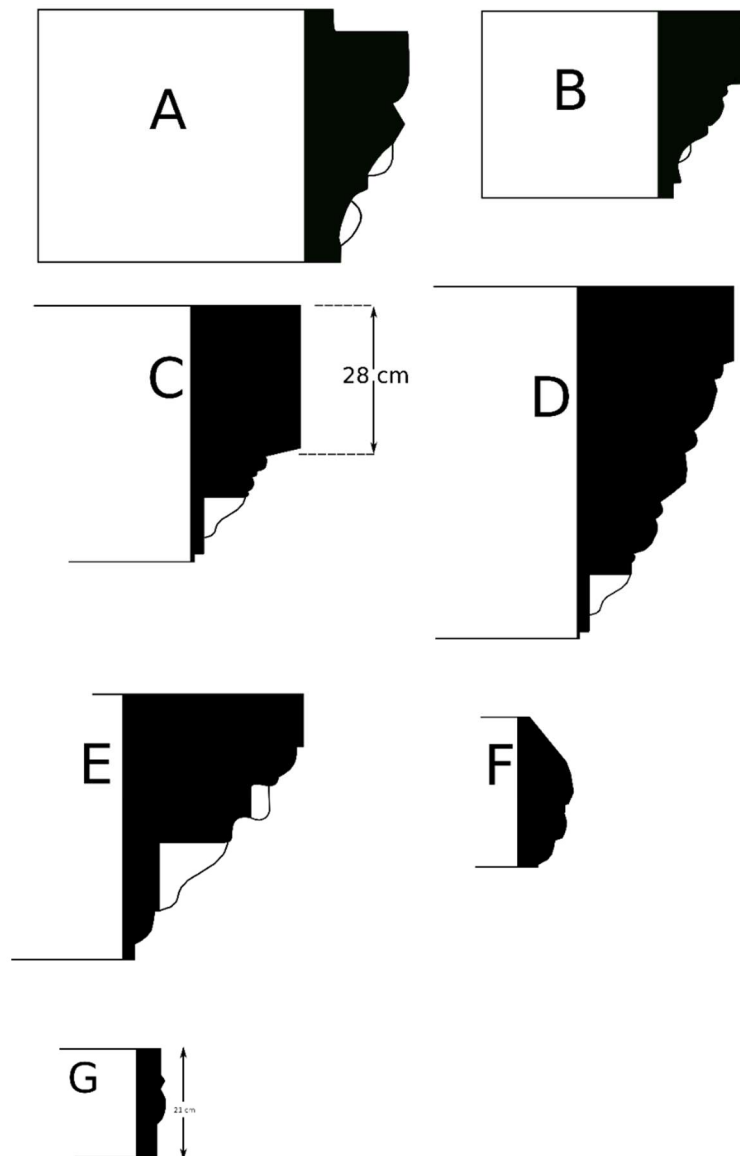
BIBLIOGRAFIA: RODÀ 1972; BURCH *et alii*. 2009: 72-73.

5.3 CATÀLEG MOBLE

5.3.1 Els fragments arquitectònics de la Catedral de Santa Maria

I. *Impostes / cornises* (fig. 29)

Figura. 29. Tipologia dels perfils de les impostes-cornises de la catedral de Girona.

Tipologia A

Aquesta tipologia d'impostes està formada per 3 blocs. La seva decoració es troba formada (de baix a dalt) per: una faixa llisa; un joc d'oves i dardells (cimaci jònic); una faixa de perfil bisellat; un joc d'oves i dardells (cimaci jònic); una faixa de perfil bisellat; finalment, un joc d'oves i dardells (cimaci jònic).

119.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 1247. Gres de Sant Daniel. Procedeix dels treballs d'exploració del presbiteri de l'altar major de la catedral de Girona (any 1996). El carreu reutilitzat estava disposat horitzontalment juntament amb altres blocs, aportats en època gòtica per elevar el presbiteri de la seu⁹⁷. Longitud = 75; amplada M = 23, amplada m = 20,4; altura = 48,6. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic (lleugerament trapezoidal) d'imposta complet decorada a una cara. Aquesta està formada per registres horitzontals d'oves i dardells⁹⁸ (el superior d'altura més gran que els altres dos) separats per dues faixes de perfil bisellat. La part superior de la imposta presenta un rebaix perpendicular llis que marca els límits de la part que no sobresortia del mur (Longitud = 17; altura = 4,6). Conserva la pigmentació de l'estuc que recobria la peça (tonalitat ataronjada i blau fosc).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 21.

120.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0713. Gres de Sant Daniel. Longitud = 24; amplada = 21*; altura = 17*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

---

⁹⁷ Tot i que sempre s'ha indicat que aquest carreu es trobava reutilitzat formant part, en aparença, de l'estructura de l'antic absis romànic de la seu (SUREDA 2008: 161; NOLLA *et alii*. 2008: 116-117), gràcies a una atenta observació de fotografies podem advertir que aquest i els altres blocs documentats realment no es vinculen amb l'estructura de l'antic absis romànic sinó que s'hi adossen.

⁹⁸ La disposició dels eixos verticals de les oves i els dardells no són coincidents. Tenen una disposició en escaqueix.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta del registre superior del joc A, decorat a una cara amb oves i dardells.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 22a, R-15.

121.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0716. Gres de Sant Daniel. Longitud = 11*; amplada = 13*; altura = 11,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta del registre inferior del joc A, decorat a una cara amb oves i dardells. Conserva la pigmentació de l'estuc que recobria la peça (tonalitat ataronjada).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 22b, R-84.

Tipologia B

Aquesta tipologia d'impostes està formada per 9 blocs. La seva decoració es troba formada (de baix a dalt) per: una faixa de secció còncaua amb orificis quadrangulars⁹⁹; una gola amb un joc de permòdols cilíndrics; una faixa de secció còncaua amb orificis quadrangulars; cimaci jònic; faixa de secció còncaua amb orificis quadrangulars; i un llistell llis.

122.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0722. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 67,5; amplada = 28*; altura = 27* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta afaitada per la part inferior, amb decoració angular a dues cares. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (2 parcialment conservats); un registre d'oves i dardells; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (8 conservats); finalment, un llistell llis.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172a, R-80.

123.

Imposta. Sense núm. d'inventari. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 17*; amplada = 30*; altura = 15,2*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc B, decorada a una cara. Es tracta de la part d'un joc d'oves i dardells emmarcat per dues faixes perfil bisellat amb un orifici quadrangular cada una. La peça també conserva l'inici molt parcial d'una gola amb un joc de permòdols cilíndrics.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172b, R-84.

---

⁹⁹ Els orificis quadrats són de 2 cm de costat, disposats a intervals d'entre 5-6 cm.

124.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0749. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 21*; amplada = 25,5*; altura = 9,5* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'impоста molt parcial del joc B, decorada a una cara. Es tracta de la part d'un joc d'oves i dardells i a sota d'aquest una faixa de perfil bisellat amb dos orificis quadrangulars.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172c, R-10.

125.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0745. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 31,2*; amplada = 57; altura = 27* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'impоста afaitat per la seva part inferior i els seus costats laterals. En l'estat actual només presenta decoració a una cara. La decoració que presenta (de baix a dalt): una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (3 conservats); un registre d'oves i dardells; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (3 conservats); finalment, un llistell llis.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172d, R-4.

126.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0729. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 47,5*; amplada = 42; altura = 31* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'impоста afaitat per la seva part inferior i els seus costats laterals. En l'estat actual només presenta decoració a una cara. La decoració que presenta (de baix a dalt): parcialment conservada, l'inici d'una gola amb un joc de permòdols cilíndrics; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (cinc conservats); un registre d'oves i

dardells; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (cinc conservats); finalment, un llistell llis.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172e, R-79.

127.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0744. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 36,2*; amplada = 28*; altura = 28* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta afaitat tant per la seva part inferior com superior (lleument) així com als seus costats laterals, especialment el dret. En l'estat actual només presenta decoració a una cara. La decoració que presenta (de baix a dalt): una gola amb un joc de permòdols cilíndrics; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (dos parcialment conservats); un registre d'oves i dardells; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (dos conservats); finalment, un llistell molt repicat i afaitat per la seva part superior.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172f, R-9.

128.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0742. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 51,5*; amplada = 28; altura = 32* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta parcialment complet, lleugerament afaitat per la seva part superior i el costat dret. En l'estat actual, presenta una decoració angular a dues cares, tot i que creiem que n'eren a tres. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (quatre conservats); una gola amb un joc de permòdols cilíndrics; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (cinc conservats); un registre d'oves i dardells; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (tres parcialment conservats); finalment, l'inici d'un llistell llis bastant repicat i afaitat per la seva part superior.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172g, R-7.

129.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0764. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 39*; amplada = 24,5; altura = 32* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipèdic d'imposta afaitada per la seva part inferior i costat esquerra. En l'estat actual, presenta una decoració angular a dues cares, tot i que creiem que n'eren a tres. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: una gola amb un joc de permòdols cilíndrics; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (quatre parcialment conservats); un registre d'oves i dardells; una faixa de perfil bisellat amb orificis quadrangulars (cinc parcialment conservats); finalment, un llistell llis.

BIBLIOGRAFIA: *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU* 2003: 161; SUREDA 2008: fig. 172h, R-8.

130.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0751. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 16*; amplada = 9*; altura = 14,3* (38,2). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc B, decorada a una cara. Es tracta de la part d'un joc d'oves i dardells i a sota d'aquest una faixa de perfil bisellat amb un orifici quadrangular.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173b, R-11.

Tipologia C i D

Aquesta tipologia d'imposta està formada per 2 blocs. Tot i que presenten una similar decoració basada en un joc de faixes còncaues amb orificis quadrangulars i un joc de permòdols cilíndrics, divergeixen en la disposició d'aquests motius i en la presència de mènsules i cassetons.

131.

Imposta (tipologia C). Catedral núm. d'inventari 0735. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 64,8; amplada = 30,5; altura = 45,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta afaitada per la seva part inferior, amb decoració angular a tres cares. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: una faixa de secció semicircular amb orificis quadrangulars (set conservats); una gola amb un joc de permòdols cilíndrics (cinc conservats); una faixa de secció còncaua amb orificis quadrangulars (nou conservats); una gola amb un joc de permòdols cilíndrics (sis conservats); finalment, un llistell llis.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172i, R-3.

132.

Imposta (tipologia D). Catedral núm. d'inventari 0754. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 38*; amplada = 23,5*; altura = 30*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta afaitada tant per la seva part superior i inferior, com així al costat dret, amb decoració angular a dues cares. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: un cassetó decorat amb motius florals (sense conserva cap part de les mènsules que el flanquejaven); quatre faixes de secció còncaua amb un joc d'orificis quadrangulars separats per tres goles amb un joc de permòdols cilíndrics (conservats molt parcialment).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 172j, R-52.

Tipologia E

Aquesta tipologia d'impostes està formada per 16 blocs. La seva decoració es troba formada (de baix a dalt) per: un registre d'oves i dardells (cimaci jònic); un joc de mènsules i cassetons, decorats ambdós elements amb motius vegetals; una gola amb permòdols còncaus; una altra gola amb permòdols cilíndrics; una faixa de perfil lleument bisellat que dona pas a un registre d'oves i dardells (cimaci jònic); finalment, un llistell decorat amb permòdols rectangulars.

133.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0790. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 30,5; amplada = 50; altura = 35. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic gairebé complet d'imposta afaitada per la seva part inferior, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: l'inici de la part superior de dues mènsules i un cassetó amb decoració floral emplaçat entre elles; seguidament, una gola amb un joc de permòdols còncaus (cinc conservats); una altra gola amb un joc de permòdols cilíndrics (cinc conservats); una faixa de perfil bisellat dona entrada a un registre d'oves i dardells; finalment, un llistell decorat amb permòdols rectangulars (cinc conservats).

BIBLIOGRAFIA: *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU* 2003: 160; SUREDA 2008: fig. 173a, R-51.

134.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0725. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 31*; amplada = 51*; altura = 34*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta afaitada per la seva part superior i el costat dret, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: un registre horitzontal d'oves i dardells; la part inferior de dues mènsules decorades amb motius estriats vegetals, afaitades a la seva part superior, amb un cassetó decorat amb un motiu floral emplaçat entre elles.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173c, R-81.

135.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0726. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 28*; amplada = 65; altura = 33,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipedic gairebé complet d'impоста afaitada per la seva part inferior i el costat esquerra, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: un cassetó decorat amb un motiu floral (no es conserva cap arrencament de mènsula); seguidament li segueix una gola amb un joc de permòdols còncaus (quatre parcialment conservats); una altra gola amb un joc de permòdols cilíndrics (cinc parcialment conservats); una faixa de perfil lleument bisellat dona pas a un registre horitzontal d'oves i dardells; finalment, un llistell decorat amb un joc de permòdols rectangulars (quatre parcialment conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173d, R-75.

136.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0708. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 40*; amplada = 33*; altura = 30,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepipedic d'impоста afaitada tant per la seva part superior i inferior així com pel costat esquerra, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: un cassetó decorat amb un motiu floral (no es conserva cap arrencament de mènsula); seguidament li segueix una gola amb un joc de permòdols còncaus (sis parcialment conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173e, R-76.

137.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0723. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 24*; amplada = 27*; altura = 36*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc D, decorada a una cara. Es tracta de la part superior d'una mènsula (parcialment afaitada) i part del seu cassetó esquerra decorat amb un motiu floral. En un registre superior, hi ha l'inici d'una gola amb un joc de permòdols còncaus (dos parcialment conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173f, R-73.

138.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0732. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 39; amplada = 28,5*; altura = 30*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc d'imposta del joc D afaitada tant per la seva part inferior com superior, amb decoració a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: l'inici de la part superior, molt parcial, de dues mènsules i un cassetó entre aquestes decorat amb un motiu floral (tots aquests elements són parcialment conservats a causa de ser afaitat el bloc); seguidament li segueix una gola amb un joc de permòdols còncaus (set parcialment conservats); una altra gola, ara amb un joc de permòdols cilíndrics (sis parcialment conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173g, R-57.

139.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0710. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 23,5*; amplada = 20,5*; altura = 22*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment inferior dret d'una imposta del joc D, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: un registre horitzontal d'oves i dardells i l'inici d'una mènsula decorada amb motius estriats vegetals. Conserva restes de pigment de tonalitat ataronjada.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173h, R-17.

140.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0712. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 31,5; amplada = 33*; altura = 31,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc gairebé complet d'impоста del joc D afaitada per la seva part inferior, amb decoració a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: part superior d'una mènsula i del seu cassetó esquerra decorat amb un motiu floral (tots aquests elements parcialment conservats a causa de ser afaitat el bloc); seguidament li segueix una gola amb un joc de permòdols còncaus (set parcialment conservats); una altra gola, ara amb un joc de permòdols cilíndrics (5 parcialment conservats); una faixa de perfil bisellat dona entrada a un registre d'oves i dardells; finalment, un llistell decorat amb permòdols rectangulars (5 conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173i, R-5.

141.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0714. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud M = 43 longitud m = 31,5; amplada = 28*; altura = 24*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc gairebé complet d'impоста del joc D afaitada per la seva part inferior, amb decoració a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: l'inici d'una gola amb un joc de permòdols cilíndrics (tres parcialment conservats); un registre d'oves i dardells; i un llistell decorat amb un joc de permòdols rectangulars decorats de manera diferent a les altres impostes d'aquest joc (quatre parcialment conservats). El bloc presenta una lleu curvatura còncaua intencionada.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173j, R-78.

142.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0702. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 15,7*; amplada = 10*; altura = 20*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment de la part superior esquerra d'una imposta del joc D, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: l'inici d'una gola amb un joc de permòdols cilíndrics (dos conservats); un registre parcial d'oves i dardells; i un llistell decorat amb un joc de permòdols rectangulars (dos parcialment conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173l, R-16.

143.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0703. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 12*; amplada = 10,5*; altura = 22*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment de la part superior dreta d'una imposta del joc D, decorada a una cara. Aquesta està formada (de baix a dalt) per: l'inici d'una gola amb un joc de permòdols cilíndrics (un conservat); un registre parcial d'oves i dardells; i un llistell decorat amb un joc de permòdols rectangulars (un conservat).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173m, R-13.

144.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0707. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 18*; amplada = 11*; altura = 14,3*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'impоста molt parcial del joc D, decorada a una cara. Es tracta de la meitat superior d'una mènsula i part del seu cassetó esquerra decorat amb un motiu floral. En un registre superior, hi ha l'inici d'una gola amb un joc de permòdols còncaus (tres parcialment conservats).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173n, R-1.

145.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0727. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 15,5*; amplada = 11*; altura = 12,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc D, decorada a una cara. Es tracta de l'inici d'una gola amb un joc de permòdols còncaus (tres parcialment conservats) i d'una gola amb un joc de permòdols cilíndrics (tres parcialment conservats). Conserva una part del seu límit lateral dret.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173o, R-87.

146.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0753. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 11,5*; amplada = 7,5*; altura = 9,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc D, decorada a una cara. Es tracta de la part inferior d'una mènsula.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173p, R-14.

147.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0752. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 11,5*; amplada = 10,5*; altura = 17,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc D, decorada a una cara. Es tracta de la part superior d'una mènsula decorada amb motius vegetals i, molt parcialment, l'inici d'una gola amb un joc permòdols còncaus (dos parcialment conservats). Conserva una part del seu límit lateral dret.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173q, R-6.

148.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 1.252. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 13*; amplada = 16*; altura = 23*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta molt parcial del joc D, decorada a una cara. Es tracta de la part superior d'una mènsula decorada amb motius vegetals. Conserva una part del seu límit lateral dret.

BIBLIOGRAFIA: sense referència

Tipologia F

Aquesta tipologia d'impostes està formada per 1 bloc. La seva decoració es troba formada (de baix a dalt) per: dos cimacis jònics separats per una faixa. Un tercer registre decorat, separat per una altra faixa, la qual, probablement, hauria incorporat un motiu d'oves i dardells.

149.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0709. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 27*; amplada = 33; altura = 30. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment d'imposta complet decorada a una cara amb una decoració en registres horitzontals - progressivament inclinats cap a l'exterior – formada per (de baix a dalt): dos cimacis jònics separats per una faixa. Un tercer registre decorat, separat per una altra faixa, la qual, probablement, hauria incorporat un motiu d'oves i dardells; tanmateix aquest es troba molt repicat. La peça culmina amb un pla inclinat uns 40 graus a l'interior.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 197t, R-2.

Tipologia G

Aquesta tipologia d'impostes està formada per 2 blocs. La seva decoració es troba formada per un motiu d'oves i dardells emmarcat, per la seva part superior, per una faixa de perfil bisellat.

150.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 1352. Gres de Sant Daniel. Conservat exempt a les golfes de la nau catedralícia gòtica. Longitud = 38; amplada = 56; altura = 21. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc paral·lelepípedic d'imposta complet decorada a una cara amb un registre horitzontal amb motius d'oves i dardells. Aquests són emmarcats pel costat superior amb una faixa de perfil bisellat. La imposta no presenta un perfil inclinat com les altres impostes.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

151.

Imposta. Sense núm. d'inventari. Gres de Sant Daniel. Conservat inserit en el pilar E4 a les golfes de la nau catedralícia gòtica. Longitud = 42; amplada = 56; altura = 17*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: idèntica anterior (núm. catàleg: 150).

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

Tipologia H (indeterminada)

Aquesta tipologia d'impostes està formada per 2 blocs. La parcialitat de les restes conservades no ens permeten proposar la caracterització de la seva decoració.

152.

Imposta. Catedral núm. d'inventari. Gres de Sant Daniel. Conservada en un immoble de la plaça Lledoners. Longitud = 20,5*; amplada = 20*; altura = 15*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment de la part inferior d'una imposta decorada a una cara. La parcialitat de les restes no ens permet englobar-la de manera segura dins del joc D d'impostes. Presenta una decoració formada en registres horitzontals per (de baix a dalt): un cimaci jònic i una faixa superior sobresortint del pla, molt repicada com per poder afirmar si aquesta era de superfície llisa o decorada.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173r.

153.

Imposta. Catedral núm. d'inventari 0728. Gres de Sant Daniel. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 36*; amplada = 22*; altura = 26,5*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment de la part inferior d'una imposta, decorada a una cara. La decoració que presentava en els registres superiors ha sigut afaitada. L'única decoració conservada és la del seu registre més inferior amb un joc d'oves i dardells.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 173k, R-85.

II. *Bases i columnes*

154.

Base àtica. Gres de Sant Daniel. Depositada al MAC-Girona núm. d'inventari 2.126. Procedeix de l'hort del Col·legi dels Seminaristes Pobres (actual casal del Bellmirall)¹⁰⁰. Longitud M = 56,5; longitud m = 24,6; altura = 48; diàmetre = 47. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc complet de base àtica de columna parcialment adossada. El tipus de gres amb que es troba manufacturada i la tipologia formal d'aquesta amb un plint sobredimensionat i el fet que no incorpori l'imoscap de la columna, són indicis concloents de la no romanitat de la peça. Tot fa suposar que es tracta d'una base pertanyent a la decoració arquitectònica de la fàbrica episcopal impulsada per Pere Roger i Ermessenda de Carcassona. Aquesta mateixa tipologia i mòdul de base àtica és observable a d'altres temples romànics de la zona com les de l'església de Sant Pere de Rodes (contemporània a la fàbrica episcopal romànica de Girona). Per altra banda, presenta petites restes (escòcia inferior) de pigment de tonalitat taronjada molt similars a les emprades en d'altres peces d'aquest emblemàtic edifici, per exemple, en les restes pictòriques conservades en el conjunt d'impostes de columna. El tambor de columna que s'assentaria directament sobre la escòcia superior de la base tindria un diàmetre de 40-42 cm. Per a un correcte encaix, al bell mig d'aquesta cara de contacte, la base presenta un orifici arrodonit amb restes metàl·liques de la seva espiga o pern vertical que fixava els elements. Decoració de baix a dalt (altures): un plint = 17; una escòcia inferior = 8,5; un llistell inferior = 1,5; un tors = 9; un llistell superior = 2; finalment, una escòcia superior = 8,5.

BIBLIOGRAFIA: Fons Comissió de Monuments: inv. Botet i Sisó 1896; Fons Comissió de Monuments: inv. Busquets i Mollera 1929-1933; OLIVA 1950: 76-78, làm. 3; Nolla 1988: 78-79; Llorens 2008.

---

¹⁰⁰ En canvi, per M. Oliva aquesta base també procediria del lot comprat procedent de l'enderrocament del portal meridional de la ciutat l'any 1857 (Oliva 1950). Tanmateix, no sabem la font consultada per aquest autor per modificar-ne la seva procedència, contraria a la dels anteriors inventaris del Museu. Creiem que es tracta d'un error.

155.

Tambors de columna (2). Sense núm. d'inventari. Gres de Sant Daniel. Conservats a l'ala E dels claustre catedralici. Diàmetre = 42; altura = 78 (superior) i 73 (inferior). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: dos tambors de columna del mateix diàmetre.

BIBLIOGRAFIA: MARQUÈS 1968b: 34, fig. 11; SUREDA 2008: fig. 171i, R-67 i R-68.

156.

Tambor de columneta. Catedral núm. d'inventari 1347. Calcària local. Conservat a les escales d'entrada a despatxos administratius catedral. Diàmetre = 15; altura = 39. Cronologia: segle XI o XII.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

157.

Tambor de columneta. Catedral núm. d'inventari 1348. Gres Fm. Folgueroles. Conservat a les escales d'entrada a despatxos administratius catedral. Diàmetre = 18; altura = 26. Cronologia: primera meitat del segle XI.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

158.

Tambor de columneta. Catedral núm. d'inventari 720. Gres Fm. Folgueroles. Conservat al Badiu. Diàmetre = 19; altura = 48,5. Cronologia: primera meitat del segle XI.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

III. *Capitells*

159.

Capitell adossat. Catedral núm. d'inventari 0772. Gres Fm. Folgueroles. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 62; amplada = 48,5; altura = 26. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc de capitell adossat mutilat per la seva part inferior. Presenta decoració a tres de les seves quatre cares (una de les amples i a les dues estretes). Presenta una decoració a partir de palmetes inscrites en dos roleus simètrics a la cara ampla i un a les dues cares estretes. L'àbac presenta tres daus centrals a les respectives cares decorades i dos angulars, a cavall entre la cara ampla i les dues estretes. Aquests últims, cantoners, són decorats amb volutes, mentre que els centrals, són esculpits amb la figuració de caps humans molt esquemàtics. És a través de tots aquests daus de l'àbac del capitell d'on sorgeixen els talls dels roleus decorats amb palmetes. La part de l'àbac que es lliurava al mur presenta una faixa vertical llisa a cada banda. Probablement, va servir de suport d'un dels arcs torals de la nau romànica.

BIBLIOGRAFIA: MARQUÈS 1968b: 34, fig.11; *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU* 2003: 166; SUREDA 2008: fig. 171h, R-69.

160.

Fragment de capitell. Sense núm. d'inventari. Gres de Sant Daniel. Cronologia: primera meitat del segle XI. No localitzat.

DESCRIPCIÓ: bloc de capitell molt fracturat i erosionat. Presenta una decoració d'entrellaçats vegetals.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171a, R-82.

161.

Fragment de capitell. Catedral núm. d'inventari 0721. Gres de Sant Daniel. Longitud = 40*; amplada = 24*; altura = 25*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc de capitell molt fracturat. Presenta, molt fragmentàriament, una decoració d'entrellaçats vegetals.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171b, R-74.

162.

Capitell adossat. Catedral núm. d'inventari 0118. Gres de Sant Daniel. Longitud = 31; amplada = 27,5; altura = 55'5. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: capitell adossat amb decoració a tres de les seves quatre cares. Presenta una decoració d'entrellaçats vegetals.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171c, R-56.

163.

Capitell adossat. Catedral núm. d'inventari 0684. Gres de Sant Daniel. Longitud = 49*; amplada = 27,5; altura = 31*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: capitell adossat amb decoració a tres de les seves quatre cares. És mutilat per la seva part inferior i el seu lateral esquerra és parcialment fracturat. Presenta una decoració d'entrellaçats vegetals.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171d, R-20.

164.

Capitell adossat. Catedral núm. d'inventari 0685. Gres de Sant Daniel. Longitud = 28,5*; amplada = 24; altura = 40*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc de capitell adossat afaitat tant per la seva part superior i inferior com dels seus laterals. Presenta una decoració d'entrellaçats vegetals.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171e, R-19.

165.

Capitell exempt petit. Núm. d'inventari Catedral 0746. Gres de Sant Daniel. Longitud = 29,5; amplada = 24; altura = 25. Cronologia: primera meitat del segle XI o XII.

DESCRIPCIÓ: capitell exempt d'un estil corinti molt esquematitzat. El collarí té un diàmetre = 16.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171g, R-18.

166.

Fragment de capitell o barrotera de cancell. Catedral núm. d'inventari 0693. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 27*; amplada = 19*; altura = 14*. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: fragment de capitell o barrotera de cancell decorat amb entrellaçats. Podria tractar-se d'una peça similar a la núm. catàleg: 91?

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 171f, R-21.

IV. *Mobiliari litúrgic*

167.

Lipsanoteca. Traquita de Vilacolum¹⁰¹. Presbiteri. Longitud = 49; amplada = 46; altura = 29.

Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: es tracta d'un carreu paral·lelepipèdic amb un encaix en la seva cara superior en forma de creu. Aquest es tracta del *foculus* per a depositar-hi les relíquies, segellat amb una tapador en forma de creu de fusta. Segons una notícia recollida a l'Arxiu de la Catedral de Girona (*De Resolut Capituli*, vol. 7, fol. 5va) diu que hi havia en dipòsit les següents relíquies: una petita creu ornada de làmines d'argent i una ampolleta amb un líquid quasi blanc.

BIBLIOGRAFIA: sense referència¹⁰².

168.

Mensa altaris. Catedral núm. d'inventari 0790. Marbre¹⁰³. Presbiteri. Longitud = 205; amplada = 130; gruix = 15* (15,5-16). Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ La taula d'altar presenta una decoració molt rica formada -seguint un ordre de més exterior a interior- per un fris perlejat que ressegueix el perímetre del rectangle, seguit d'una motllura en forma de mitja canal còncava que dona pas, finalment, al registre de 30 arcuacions ultrapassades que emmarquen la superfície rectangular rebaixada i polida de l'*ara* (deu al costat llarg, quatre als curts i una a cada angle). Pertany al grup d'ares anomenat de l'escola narbonesa.

BIBLIOGRAFIA: DESCHAMPS 1925: 137-167; COMAS ROS 1940; DURLIAT 1966: 51-75; PONSICH 1982: 7-45; ALAVEDRA 1979; FREIXES *et alii*. 2000: 46-47, fig. 24; *Catalunya Romànica* 2003, vol. V: 115-117; MOLINA 2005: 150-151, fig. 71.

---

¹⁰¹ Agraïm la identificació macroscòpica d'aquest material a C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia de la Universitat de Girona).

¹⁰² La notícia de l'Arx. Cat. Girona és recollida a PLADEVALL 1994: 404.

¹⁰³ Marbre blanc de gra heterogranular (predomina el gra fi) amb algunes venes negres. Poc opac, encara que pot ser degut a la pàtina.

169.

Càtedra episcopal. Catedral núm. d'inventari 0222. Marbre¹⁰⁴. Presbiteri. Longitud = 128,5; amplada = 118; altura = 66. Cronologia: primera meitat del segle XI.

DESCRIPCIÓ: tallada en un bloc monolític, és un dels exemples de cadira episcopal més notable del romànic europeu. Sòbria i massissa, presenta una superfície completament llissa i polida a excepció de l'ornamentació en baix-relleu que figura en els laterals i en la part frontal dels descansa braços. La primera decoració indicada està formada per un arc de mig punt sostingut per dues columnes; la segona decoració presenta els 4 apòstols en forma de tetramorfs encapçalant, dos a cada banda del reposa braços, una decoració de roleus vegetals. Cinc protuberàncies de forma cilíndrica coronen la cadira: dues als límits de cada reposa braços i una en la part central del respatllet. Posteriorment, al segle XIV, fou decorat el respatllet per la part exterior amb la figuració d'un bisbe (molt possiblement el bisbe Arnau de Mont-rodon) voltat d'acòlits sota una escenografia arquitectònica d'arcs apuntats.

BIBLIOGRAFIA: DESCHAMPS 1925: 137-167; FREIXES *et alii*. 2000: 47-50, fig. 25; *Catalunya Romànica* 2003, vol. V: 117-118; MOLINA 2005: 160-164, fig. 78.

170.

Fragment de cancell. Catedral núm. d'inventari 1.291. Calcària local¹⁰⁵. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Presbiteri¹⁰⁶. Longitud = 67; amplada = 109; gruix = 17. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de placa de cancell decorat a base de 6 cercles determinats per cintes entrellaçades (resseguides de dues incisions paral·leles), dins dels quals hi ha unes figures d'aus -àguiles- representades en diferents posats en parcialment adossada. Els espais que romanen lliures entre els cercles són ocupats per una flor de 8 pètals amb el pistil perforat.

---

¹⁰⁴ Marbre blanc de gra heterogranular (predomina el gra fi). Poc opac, encara que pot ser degut a la pàtina. No hem sabut veure cap taca, vena o bandejat. Estem pendents de la resolució d'un conveni entre l'ICAC i el Capítol de de la catedral de Girona per abordar l'estudi arqueomètric d'aquestes peces de marbre.

¹⁰⁵ Calcària de tonalitat entre gris clar i ocre amb elevada presència de restes d'esquelets de fauna marina. Absència a ull nu de *nummulites*.

¹⁰⁶ La peça ha estat restaurada a partir de la unió de diversos fragments coincidents. Els espais buits restants han sigut completats amb pedra nova.

BIBLIOGRAFIA: MARQUÈS 1961: 43-44; ROURA 1988: 64; *Catalunya Romànica* 2003, vol. V: 118-119; SUREDA 2008: fig. 121.

171.

Fragments de cancell. Catedral núm. d'inventari 0760. Calcària local. Procedeix del material dipositat com a càrrega de la volta gòtica de la Seu, recuperat l'any 1961. Longitud = 35,5*; amplada = 23*; gruix = 17. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de placa de cancell decorat amb la representació parcial -cos i cara- d'un brau, símbol del Tetramorf de Lluc. Presenta cintes entrelaçades en cercles o roleus com les observades en els altres fragments d'ambó.

BIBLIOGRAFIA: MARQUÈS 1961: 43-44; *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU* 2003: 174; SUREDA 2008: fig. 122.

172.

Fragments de cancell. Catedral núm. d'inventari 1.254. Calcària local. Longitud = 20,5*; amplada = 11*; gruix = 12,7. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de placa de cancell decorat amb la part superior d'una pota de quadrúpede en parcialment adossada envoltada per cintes entrelaçades en cercles o roleus, observades en els altres fragments d'ambó.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 122.

173.

Fragment de cancell. Núm. d'inventari Catedral 1.255. Calcària local. Longitud = 15*; amplada = 18,5*; gruix = 12,6. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de placa de cancell decorat amb la part inferior de l'anterior pota de quadrúpede.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 122.

174.

Fragment de cancell. Catedral núm. d'inventari 0761. Calcària local. Longitud = 34,2*; amplada = 24*; gruix = 17. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de placa de cancell decorat amb un rostre humà barbut parcialment mutilat. Presenta les mateixes cintes entrelaçades d'altres fragments del mateix ambó, amb restes pigments blau i vermell.

BIBLIOGRAFIA: MARQUÈS 1961: 43-44; SUREDA 2008: fig. 122.

175.

Fragment de cancell. Catedral núm. d'inventari 1.256. Calcària local. Longitud = 8,3*; amplada = 19*; gruix = 12. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de placa de cancell decorat amb una mà sostenint probablement la seva llarga barba. S'hi aprecia parcialment els motius d'una orla circular que envoltava el registre i d'on aquesta mà sobresurt.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 122.

176.

Fragment de cancell. Catedral núm. d'inventari 1.257. Calcària local. Longitud = 7,5*; amplada = 11*; gruix = 12. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: molt similar a l'anterior fragment.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: fig. 122.

177.

Fragment de cancell. Museu Diocesà de Girona (Museu d'Art de Girona) núm. d'inventari 1857. Calcària local¹⁰⁷. Procedeix de la zona del palau episcopal. Longitud = 67,5; amplada = 56; gruix = 19. Cronologia: segle XII.

DESCRIPCIÓ: placa de cancell decorada a una cara amb 3 registres horitzontals de flors (mitges flors als extrems superiors i inferiors). Aquestes són entrelaçades per una cinta -resseguida per dues incisions- que configuren quadrats -a diferència dels altres fragments anteriors de cancells en cercles. Pels elements decoratius en comú que presenta amb els anteriors fragments de cancell presentats (núm. catàleg: 169-175), principalment per l'idèntic motiu d'entrelaçat, que es tractaria d'una placa de cancell del mateix conjunt. D'aquesta manera, possiblement s'intercalarien els motius figurats amb plaques decorades amb motius florals. Amb les anteriors peces comentades (núm. catàleg: 170-176) podem restituir l'ambó catedralici de Santa Maria format per una decoració de plaques intercalades de motius figuratius (Tetramorf?) i florals. Dins del fons lapidi del Museu Episcopal de Vic es conserva un fragment de cancell romànic (MEV núm. catàleg 9751) de molt similar factura i decoració, adscrit a la catedral romànica ausetana (segona meitat del XI o XII?). Tanmateix, la peça de Vic difereix en els forats del pistil de les flors al ser de forma quadrangular i no perforats (Barral 1979)¹⁰⁸.

Bibliografia: *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU* 2003: 162; SUREDA 2008: fig. 123a.

---

¹⁰⁷ Tot i que presenta un aspecte molt degradat, similar al d'una tova calcària, creiem que aquesta degradació ha estat produïda pel contacte seguit de la peça amb aigua. Tanmateix, tampoc es pot descartar que sigui natural. La part superior de la peça és l'única que conserva l'acabat decoratiu original.

¹⁰⁸ La peça procedeix de les excavacions a la nau de la catedral de Vic l'any 1941. Adjuntem aquí seves dimensions: 69,5 x 38,5 x 11,5).

V. *Altres*

178.

Cimaci. Catedral núm. d'inventari 0705. Conservat al Badiu. Gres de Sant Daniel. Longitud = 11*; amplada = 20; altura = 10,5. Cronologia: segle XI o XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de cimaci decorat amb motius d'escaqueix.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

179.

Cimaci. Catedral núm. d'inventari 1346. Gres de Sant Daniel. Conservat a les escales d'entrada als despatxos administratius de la catedral. Longitud = 16*; amplada = 20; altura = 10,5. Cronologia: segle XI o XII.

DESCRIPCIÓ: fragment de cimaci decorat amb la mateixa decoració i dimensions que l'anterior. No queda clara la seva datació. Dins del fons lapidi existeixen altres 2 blocs amb aquest motiu, tanmateix obrats amb calcària local i, per aquest motiu, pensem que datarien del segle XII (moment en que es generalitza l'ús d'aquesta roca per a la confecció de la decoració arquitectònica): SUREDA 2008: fig. 170: cimaci reutilitzat com a dovella en una obertura del mur O de la primera Sala Capitular (1705-1728), avui Sala 1 del Museu del Tresor; cimaci núm. d'inventari Catedral 769 (també SUREDA 2008: fig. 197p o R-40). Els exposats en darrere terme els dataríem al XII.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

180.

Motllura arquitectònica. Catedral núm. d'inventari 1251. Gres Fm. Folgueroles. Longitud = 49; amplada = 17,5; altura = 14,5. Cronologia: segle XI o XII.

DESCRIPCIÓ: fragment d'estructura arquitectònica indeterminada. Conserva, parcialment, decoració de llistell i *Kyma reversa*.

BIBLIOGRAFIA: sense referència.

181.

Carreu amb el joc del molí. Catedral núm. d'inventari 1246. Gres Fm. Folgueroles. Desconeixem la seva procedència exacte, però sempre s'ha conservat, fins on la memòria arriba, al recinte de la catedral. Longitud = 40; amplada = 30; altura = 32. Cronologia: incerta.

DESCRIPCIÓ: carreu quadrangular amb la incisió del joc del molí en una de les seves cares (estès arreu d'Europa a l'època medieval). És interessant el fet que l'any 1367 el Capítol decideix prohibir als clergues les activitats lúdiques que es desenvolupaven en el claustre de la seu¹⁰⁹

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2008: 649, fig. 242.

---

¹⁰⁹ Sobre aquest decret capitular: ADG (Arxiu Diocesà de Girona), LNC 2, 49rv.

5.3.2 Els fragments arquitectònics del monestir de Sant Daniel

182.

Imposta dreta absidiola meridional romànica. Gres de Sant Daniel. *In situ*. Longitud M = 56,5 i m = 55; amplada = 68; altura = 42. Cronologia: mitjan segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc d'imposta complet en bon estat de conservació. La decoració que presenta de baix a dalt: una faixa llisa (altura = 4); una faixa de secció semicircular, sobresortint de la anterior, decorada amb forats quadrats a intervals iguals (altura = 4; una gola molt pronunciada amb tres permòdols cilíndrics (altura = 6,5); una altra faixa de secció semicircular decorada amb forats quadrats a intervals iguals (altura = 4); un cimaci jònic molt rústec (altura = 10); finalment, un llistell decorat amb quatre arcs cecs en relleu molt baix (altura = 14).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2006-2007: 219-224, fig. 4; SUREDA 2008, fig. 183b-c.

183.

Imposta esquerra absidiola meridional romànica. Gres de Sant Daniel. *In situ*. Longitud M = 56,5 i m = 55; amplada = 68; altura = 42. Cronologia: mitjan segle XI.

DESCRIPCIÓ: bloc d'imposta complet molt deteriorat, homònim amb la de la dreta. A perdut part de la decoració.

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2006-2007: 219-224; SUREDA 2008, fig. 183b-c.

184.

Fragment d'imposta del creuer de l'església. Gres de Sant Daniel. Conservat al claustre del monestir. Longitud = 35,5*; amplada = 14*; altura = 15*. Cronologia: mitjan segle XI.

DESCRIPCIÓ: petit fragment molt parcial d'imposta corresponent al joc de les que encara avui decoren, *in situ* (algunes originals i d'altres de factura moderna d'imitació) els arcs formers i totals del creuer de l'església. La decoració que presenta de baix a dalt: dues mènsules i un cassetó decorat amb una flor molt esquemàtica; un cimaci jònic idèntic al de les impostes de la absidiola romànica meridional (altura = 7,8); finalment, l'inici d'un llistell mutilat que corona la

peça, decorat amb arquets cecs anàlegs també al de les anteriors impostes comentades (altura = 4,2*).

BIBLIOGRAFIA: SUREDA 2006-2007: 222; SUREDA 2008, fig. 185c.

5.3.3 Epigrafia

185.

Epitafi de *Teudus* (revers de la peça núm. catàleg: 90). Museu Diocesà de Girona (Museu d'Art de Girona) núm. d'inventari 050 (data d'ingrés: 7 d'abril de 1979). Calcària oolítica (Bois-des-Lens?). Procedeix d'un mur del claustre romànic de l'església de Sant Martí Sacosta (Girona). Longitud = 33; amplada = 39; gruix = 10. Cronologia: vers el 900.

Descripció: La inscripció de l'epitafi que recordava a un tal *Teudus* apareix sencera. Aprofita, retallada, el revers d'una placa de cancell d'estil visigòtic. La lectura del seu epitafi ha sigut recentment objecte d'una nova interpretació per part del Prof. J. M. Nolla. Adjuntem aquí la nova versió acceptada:

CESPITE SVB DVRO CVBAT
TEVDVS VBI IACEBAT
IN (h)ONORE S(an)TI MARTINI
NVLLVS (h)OMO NO(n) ABED LI
CE(n)CIA IBI IA(ce)RE NISI POSTE
RITAS M(e)I ET SI FERIT [o fecerit] IRA
D(e)I INCVRA(t) SV(pe)R ILLVT

Traducció proposada: "Sota el dur herbam descansa Teudus. Aquí jeia, en l'honor a Sant Martí. Ningú no té permís de reposar-hi si no són els meus descendents i si ho fes, la ira de Déu caigui al seu damunt".

Bibliografia: *Catalunya Romànica* 1988, vol. XXIII: 52-53; NOLLA 2014-2015.

186.

Epitafi del bisbe Servusdei. Marbre¹¹⁰. Encastada en el presbiteri de Sant Feliu de Girona.
Longitud = 58,5; amplada = 24,5; altura lletra = 3,8. Cronologia: †907.

Descripció:

+ CESPITE SVB DVRO CVBAT SERVVS
D(e)I ECCL(esi)AE GERUNDENSIS EP(iscopu)S VIX(it)
IN EP(iscop)ATV ANNIS XV OBIIT XV K(a)L
SEP(tembris) AN(no) D(omi)NI DCCCCVI INDIC(tio) VII

Bibliografia: *Catalunya Romànica* 2003, vol. V: 316-317.

187.

Làpida del bisbe Arnulf. Marbre¹¹¹. Catedral núm. d'inventari 1.257. Trobada casualment l'any 1968 en obres realitzades a l'entorn de la catedral. En origen era encastada en algun lloc privilegiat de la catedral romànica, potser a la Galilea (?). Actualment, dipositada en els magatzems del Tresor de la Catedral. Longitud = 27,5; amplada = 15; gruix = 8. Cronologia: †970.

Descripció:

[AN]NO D(omi)NICE INCARNACIONIS * DCCCCLXXVI *
[XV KA]L(endas) MADII * SIC OBIIT * ARNVLPVHS * ILLVS
[TRISSIMVS] EP(iscop)S * Q(ui) REXIT P(re)SENTE ECCL(esi)A *
[P(ro)? * ANNOS XXI ME]NSES VII * DIES * XVII *

---

¹¹⁰ Marbre de tonalitat blavosa de gra fi. Presenta una lleu opacitat.

¹¹¹ Marbre de tonalitat blanc-gris (ocasionalment amb alguna taca blavosa) de gra mig-gruixut. Presenta una notable opacitat.

Bibliografia: MARQUÈS 1968a: 3-8; *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU* 2003: 163; *Catalunya Romànica* 2003, vol. V: 319; MARQUÈS 2009: 51, núm. 2; *CATÀLEG EXPOSICIÓ: OLIBA EPISCOPUS* 2018: 125-126.

5.3.4 Sarcòfags

188.

Caixa sepulcral d'Ermessenda de Carcassona. Catedral núm. d'inventari 0240. Calcària local. Trobada l'any 1982 dins el sepulcre gòtic obrat pel 1358 per Guillem Morey¹¹². En origen, emplaçat en un arcosoli del mur N de la Galilea romànica. Longitud = 172; amplada = 73; altura = 54. Cronologia: †1058.

Descripció: caixa sepulcral amb coberta a dues vessants. Destaca per la seva sobrietat, sense cap mena de decoració esculpida i tampoc *titulus* (es clar que aquests elements han pogut ser malmesos, ja que s'aprecien parts repicades en el procés que aquest va ser revestit amb una nou sarcòfag gòtic). La cara frontal està pintada amb les armes del casal comtal de Barcelona, amb 9 franges vermelles sobre fons d'or, disposades verticalment.

Bibliografia: *CATÀLEG EXPOSICIÓ: CATEDRAL DE GIRONA. L'OBRA DE LA SEU 2003*: 164.

---

¹¹² L'any 1982 foren explorats els sarcòfags romànics d'Ermessenda de Carcassona i del seu fill Ramon Berenguer II, traslladats l'any 1385, per ordre del rei Pere el Cerimoniós, de la Galilea (emplaçament original) al presbiteri gòtic de la seu. Els dos sepulcres foren revestits amb una nova caixa d'alabastre esculpit amb arcuacions d'estil gòtic, els escuts comtals i la figura idealitzada dels jacent a la vessant de la coberta (ROURA 1985).

II. SEGONA PART: INVENTARI DELS MATERIALS

LAPIDIS DOCUMENTATS A LA CIUTAT DE GIRONA I

ENTORN IMMEDIAT

6 ELS MATERIALS LAPIDIS DOCUMENTATS A LA CIUTAT I SUBURBI DE GIRONA

6.1 MARC GEOLÒGIC DE GIRONA I ENTORN

Geogràficament, la ciutat fundacional de Girona es situa al nord de la Depressió de la Selva (depressió prelitoral). La ciutat fou fundada a la falda d'uns dels primers contraforts del Massís de les Gavarres aixecats a la riba de l'Onyar; sistema muntanyós que li confereix de taló de fons per la banda de llevant. Al nord-est, hi trobem la presència de la vall de Sant Daniel, regada pel riu Galligants (afluent del Ter). Al sud i l'oest la ciutat és englobada dins d'un territori de planura -pròpiament la continuació nord de la depressió de la Selva-, per on hi transcorre el Ter i els seus afluents Onyar i Güell, a més de nombroses rieres (fig. 30).

Tal com hem dit la ciutat fundacional es va assentar a la falda d'una elevació -el Puig Aguilar- del Massís de les Gavarres, en un punt on hi afloren diversos gruixos d'argiles vermelles, gresos i calcàries de l'Eocè inferior i mig; sobretot, nivells calcaris amb restes fòssils, en especial, una gran quantitat de *nummulites*.

Al seu entorn, també hi afloren roques sedimentaries continentals de l'Eocè, format per conglomerats, gresos i argiles riques en òxid de ferro. Aquests materials els podem englobar en els blocs següents: Sant Daniel-Campdorà / Font de la Pólvora-La Creueta; Taialà-Sarrià de Dalt. És en el bloc de Taialà-Sarrià de Dalt, on trobem els afloraments dels gresos Fm. Folgueroles explotats en època antiga. I, és en el bloc de Sant Daniel-Campdorà, on trobem l'altre roca arenosa (gres arcòsic) emprada exclusivament durant la primera meitat de l'any 1000.

Fora del nucli antic fundacional de *Gerunda*, és a dir a la riba esquerra de l'Onyar, hi trobem terrenys planers, al·luvials, amb sediments fluvio-lacustres del pliocè i quaternari (arcoses, argiles, llims i sorres): plana de Salt, Vilablareix, Sant Narcís, Santa Eugènia i Mercadal.

A l'entorn de Girona també trobem roques d'origen volcànic a causa del vulcanisme de la zona neogen i quaternari: volcà d'Adri (Canet d'Adri), amb afectacions de la seva colada a Domeny, d'on els seus afloraments foren explotats per la ciutat; volcà de Can Guilana (Sarrià de Dalt); i volcà de la Crosa (Estanyol-Salitja-Aiguaviva).

6.2 ROQUES CONSTRUCTIVES LOCALS-REGIONALS

6.2.1 Gres Fm. Folgueroles

a) El material i la caracterització

Es tracta d'un gres de caràcter detrític de la Formació Folgueroles, format en un medi marí poc profund relacionat amb els dipòsits deltaics del Bartonianà (Eocè).

La Formació Folgueroles aflora àmpliament en el marge del nord-est de la depressió de l'Ebre, entre la Plana de Vic i la costa de l'Empordà (fig. 31). La seva potència varia entre 50 m i 175 m. A nivell general, aquesta formació detrítica està constituïda per capes d'espessor mètric a decamètric de gresos arcòsics de tonalitat ocre a gris verdosa, amb una mida de gra gros entre 1 a 2 mm. La composició petrològica és bastant uniforme: quars policristal·lí (del 45 al 55 % en el volum de la roca); feldspat (del 40 al 50 %), habitualment molt alterada en afloraments superficials; i una proporció variable de lidita, esquist i granit (de l'1 al 5 %). Una característica particular d'aquesta formació de gresos és la presència de glauconita (de l'1 al 5 %, ocasionalment fins a 35 %), ja que no apareix en cap altre unitat sedimentària de la regió. Gairebé no contenen una matriu primària, ara bé és habitual que entre els clasts es trobin argiles secundàries producte de la alteració dels feldspats, així com d'òxids de ferro (ROQUÉ & ROCAS 2018: 163-164).

b) Les explotacions

Són dos els districtes pedrers detectats a l'entorn de Girona (fig. 32): un a Taialà i un altre a Sarrià de Dalt.

Taialà (fig. 33): les pedreres de Taialà (ROQUÉ & ROCAS 2018: 167) es documenten a l'entorn d'una gran masia fortificada que dona nom a l'indret: Torre de Taialà. En aquí trobem diverses pedreres en forma de clot (ocasionalment, algunes explotades en forma de paret vertical al costat de la masia). La explotació més destacada del conjunt és el gran clot conservat a pocs metres al sud de la masia (clot núm. 1). Aquesta pedrera fou objecte d'una petita intervenció arqueològica els anys 1933-1934 (CARBONELL *et alii.* 1988: 71). Es tracta d'una explotació en forma de clot de planta poligonal, amb un diàmetre major de 19 m. i una profunditat d'uns 8 m (si bé el subsol es troba reomplert de runa i sediment). En aquesta pedrera

concreta, l'entrada i evacuació del material s'efectuava vers el passadís obert a cara nord. Moltes de les parets són verticals a extraplomades, de manera que adquireixen un aspecte semi subterrani, a mode d'espluga, i tendeixen a eixamplar-se a la base (característica, observada en altres pedreres d'aquesta formació -com les dels Clots de Sant Julià- que tindria a veure amb la qualitat de la roca en profunditat). Els blocs extrets, segons es desprèn de les marques d'extracció conservades i d'aquells abandonats a mig procés, són paral·lelepípedics. No obstant això, també s'han detectat marques d'extracció de blocs cilíndrics, corresponents a moleres. La mateixa masia medieval situada a les immediacions conté un element cilíndric monolític de grans dimensions.

Un càlcul aproximat permet establir que el volum extret de roca, en el conjunt d'aquestes explotacions de Tialà, s'estima entre uns 700-800 m³.

En última instància, voldríem afegir que les nostres prospeccions efectuades a l'entorn d'aquests centre extractiu ens ha permès descobrir una petita fornícula esculpida en la paret d'un front, amb sostre semicircular, a més d'altres encaixos quadrangulars alineats i disposats en el mateix eix de simetria sota la primera, de difícil interpretació. A falta d'una neteja superficial i excavació arqueològica, pensem que pugui tractar-se d'una zona de culte associat a les pedreres.

Sarrià de Dalt (fig. 34 i 35): el segon districte pedrer es troba situat a Sarrià de Dalt (Sarrià de Ter), a uns 800 m de l'anterior, en una petita elevació de menys de 150 m d'altura situada al costat meridional del volcà de Can Guilana (al costat mateix del revolt de la carretera del Camí de la Sureda).

Les nostres prospeccions aquí ens han permès documentar un conjunt total de nou pedreres en forma de clots de planta el·líptica, articulades a l'entorn d'un antic camí avui dia menjat per la vegetació. Des d'aquest camí, encara avui és ben visible la rampa d'evacuació del material. A més, cal observar que molts dels clots es troben interconnectats a través de passadissos interns, tal com també succeeix a les pedreres dels Clots de Sant Julià (Baix Empordà). Podem afirmar que es tracta d'un dels districtes pedrers antics més ben conservats de la rodalia de Girona.

Els clots més grans presenten un diàmetre que oscil·la entre 20-25 m i una profunditat d'entre 10-15 m (si bé el subsol es troba reomplert de runa i sediment). Presenten, com les de Tialà, les mateixes característiques de parets verticals a extraplomades i les marques deixades

per les eines de treball (fig. 36 i 36a). Els blocs extrets, segons es desprèn de les marques d'extracció conservades i d'aquells abandonats a mig procés d'extracció, són paral·lelepípedics (fig. 37). No obstant això, també s'han detectat nombroses marques en negatiu i positiu (a mig procés d'extracció), d'extraccions de blocs cilíndrics corresponents a moleres (fig. 38 i 38a). En alguns casos, els fronts d'explotació són coherents amb el sistema de diàclasi que compartimenta el massís rocós i aquest sembla haver guiat el progrés lateral de la explotació.

Un càlcul aproximat permet establir que el volum extret de roca, en el conjunt d'aquestes explotacions sarrianenques, seria a l'entorn de 1200-1400 m³. Tanmateix, la xifra podria ser bastant més alta, atès que desconeixem la profunditat exacte dels clots.

La entitat de la explotació ens porta a raonar que seria el principal centre d'extracció d'aquest gres a l'ager de *Gerunda*. La cronologia d'aquestes pedreres a de ser antiga, a raó dels vestigis d'ús d'aquesta roca a la ciutat de *Gerunda* i rodalia, amb un període d'ús que va des de l'època baixrepublicana (darrer terç del segle II aC) fins a l'època tardoantiga (segle VI-VII dC).

Malgrat la rellevant entitat i la coneixença popular d'aquestes pedreres, la seva documentació restava completament nul·la. Segurament, el fet de ser un lloc gairebé inaccessible, a causa de la intensa vegetació crescuda, explicaria la inexistència en el registre d'aquest conjunt de pedreres.

Cal dir que per l'entorn també es detecten altres pedreres disperses, entre elles: en el paratge de la Sorrenca (a prop de l'església parroquial de Sant Pau de Sarrià de Dalt) i en el paratge conegut com al Clot de les Moleres. Pensem que totes elles són fruit de la utilització d'aquest material com a pedra de molí durant l'època medieval i/o moderna. Recolza aquesta opinió els vestigis preservats de la extracció de moleres en els fronts i la toponímia d'alguna explotació (Clot de les Moleres). També identifiquem una diferent tècnica d'explotació amb fronts oberts en paret vertical i no en forma de clots de planta el·líptica.

Per últim, a propòsit de la relació del topònim *parietes Rufini* (ubicat a la zona de Domeny, a prop del barri de Taialà) amb la existència d'unes pedreres romanes, i en aquest cas concret de gres Fm. Folgueroles com alguns autors apunten, no la veiem gaire factible¹¹³. El principal motiu és que aquest es correspon amb un terreny al·luvial, sense afloraments importants de roques, excepte pel cas de l'aprofitament de les escòries volcàniques que hi

---

¹¹³ Bibliografia sobre aquesta qüestió a OLESTI 2014: 467-468.

afloren. Tanmateix, la explotació en època romana d'aquesta roca va ser, segons les dades recopilades en el nostre catàleg, puntual, per a la producció de moleres, petites peces de mobiliari o per la talla de petits blocs utilitzats en les voltes d'alguns edificis, sense en tot cas superar un volum de material extret dels 100 m². Per aquest motiu, no creiem lògic pensar que s'hagués referenciat aquest punt toponímic amb l'existència d'una important pedrera sinó que, veiem més factible, la referència del mot "*parietes*" a una estructura, "murs", d'alguna antiga propietat romana o a un *fundus* lligat al cognomen *Rufinus* (un propietari actual o històric). Talment com *Castellum Fractum* ho va fer per indicar el topònim de la muntanya de Sant Julià de Ramis de l'antic *castellum* arruïnat: castelfreït en català antic.

c) Cronologia, ús i difusió

L'explotació d'aquesta roca a l'entorn de Girona (pedreres de Tialà i Sarrià de Dalt) es vincula directament amb la introducció de les tècniques constructives itàliques, en concret, amb les fàbriques a gran aparell en *opus quadratum*. En aquest sentit, els primers edificis construïts amb aquest material van ser els temples de tipus itàlic erigits en alguns *oppida* del territori. Per ordre cronològic, citaríem primer l'*aedes* aixecat a *Kerunta (Sant Julià de Ramis) entre el 130-110 aC (BURCH *et alii*. 2001: 98-108). A continuació, el bastit a mas Castell de Porqueres (COSTA 2017) segurament a l'entorn del 100 aC, a tenor de la seva decoració arquitectònica¹¹⁴. Tanmateix, a l'*aedes* de mas Castell de Porqueres, l'ús dels gresos Fm. Folgueroles només la documentem en els blocs de la seva columnata (base, tambors i capitell). Els altres carreus foren manufacturats amb un altre tipus de gres: la Fm. Bracons, aflorada a l'entorn de Camós (Pla de l'Estany).

Les evidències que tenim d'aquestes construccions ens demostren clarament que es regien per un mateix patró constructiu-estilístic, segurament estes pel territori per *officinae lapidariae* d'origen centrotàlic o pel mateix exèrcit present en el territori (BURCH *et alii*. 2010: 42-43). No obstant això, la explotació intensiva i sistemàtica d'aquest material va tenir lloc amb els requeriments edilicis de *Gerunda*. No només en matèria constructiva, sinó també, en clau

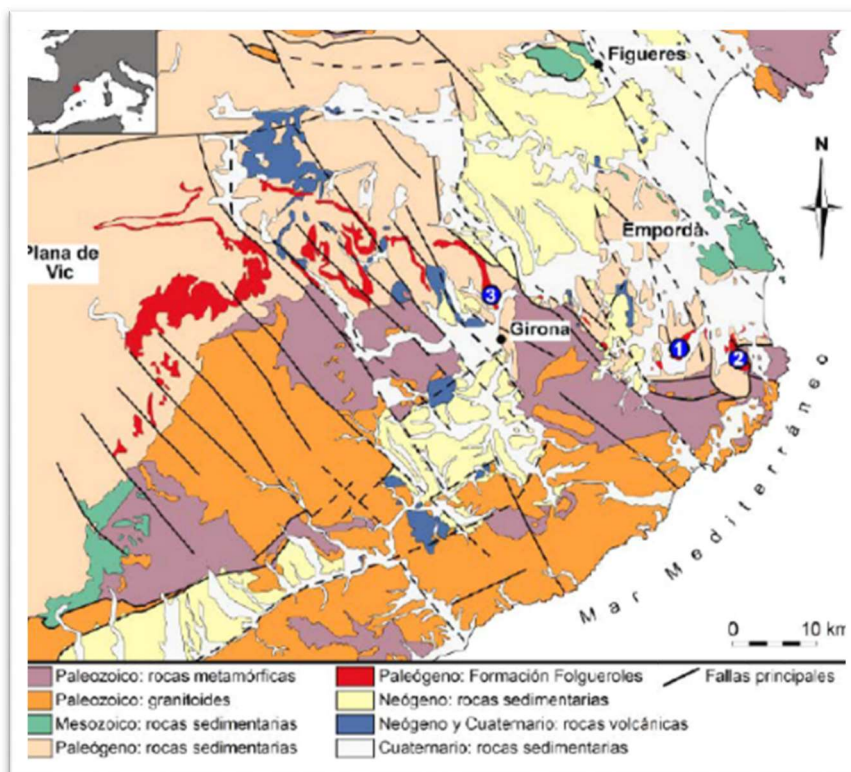
---

¹¹⁴ Erigit en algun punt determinat del lleu turó que s'aixeca a l'extrem sud-occidental de l'estany de Banyoles, ocupat avui per l'església parroquial de Santa Maria de Porqueres i pel gran casal de mas Castell. Els seus blocs es troben reaprofitats en diverses estructures de l'entorn: a la vil·la baix imperial de Vilauba de Camós (CASTANYER *et alii*. 2011: 18); a la construcció de la basílica paleocristiana en el mateix jaciment de mas Castell. Aquests actes de rapinya realitzats a partir de la segona meitat del segle IV d. C. ens indiquen el moment de desmantellament de l'edifici sacre. Posteriorment, l'actual església parroquial de Santa Maria de Porqueres, d'estil romànic, també reutilitzaria alguns tambors de columna de l'antic *aedes* en l'arc major del presbiteri (BURCH *et alii*. 1999).

escultòrica i en la elaboració de tota mena d'artefactes de mobiliari domèstic i industrial que requerien d'una talla elaborada.

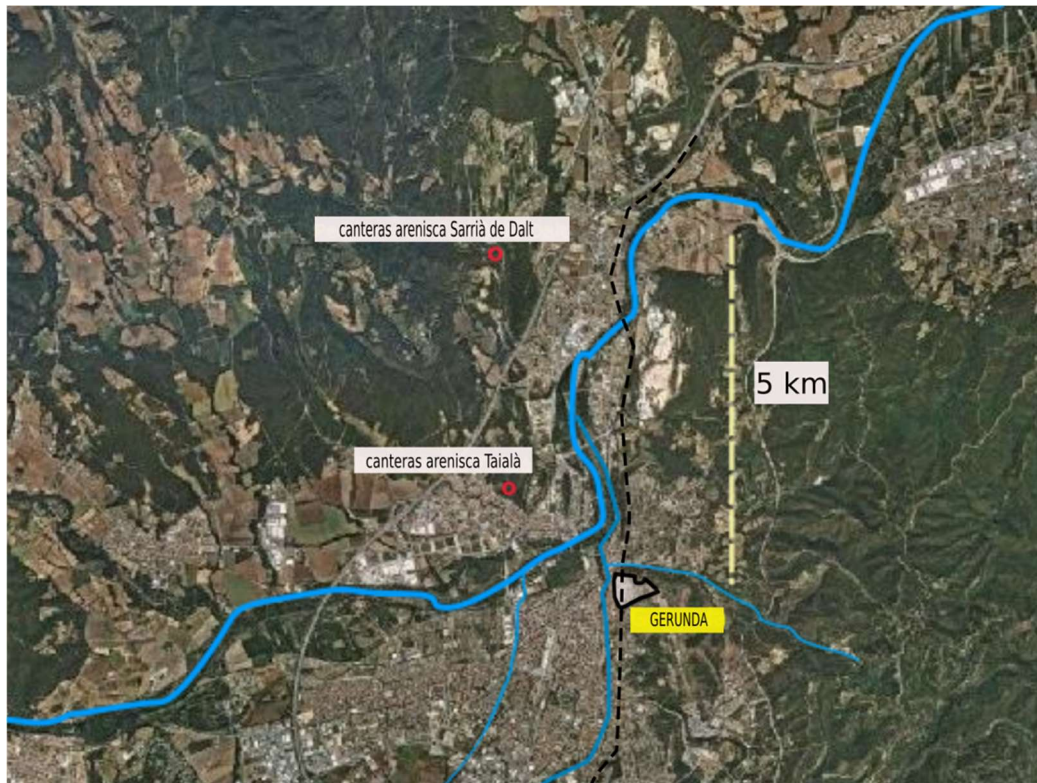
Per altra banda, l'ús d'aquest gres en l'arquitectura a gran aparell s'estén per gairebé tota l'actual província de Girona. El seu ús més septentrional el trobem en la construcció dels Trofeus de Pompeu al Coll de Panissars (CASTELLVÍ *et alii*. 2008: 97-103; ROQUÉ & ROCAS 2018: 169, fig. 8e) (fig. 39); en direcció meridional trobem el seu ús a les termes d'*Aqua Calidae* (Caldes de Malavella) barrejades amb una altra roca arenosa i conglomerada de tonalitat grisa de procedència local (Puig de les Moleres de Caldes de Malavella) (ROQUÉ & ROCAS 2018: 169, fig. 8d) (fig. 40, 40a, 40b)¹¹⁵.

El criteri de proximitat entre jaciment i pedrera és a dia d'avui l'utilitzat per mirar de determinar de quin centre extractiu s'aprovisionaren els edificis; donada la gran homogeneïtat dels gresos Fm. Folgueroles del Gironès (pedreres de Taijàl i/o Sarrià de Dalt) i del Baix Empordà (pedreres dels Clots de Sant Julià i/o Muntanya d'en Torró).

Figura. 31. Esquema geològic del nord-est de Catalunya amb la indicació dels centres d'extracció dels gresos Fm. Folgueroles (extret de ROQUÉ & ROCAS 2018: 163, fig. 2): 1) els Clots de Sant Julià – Muntanya d'en Torró; 2) Quermany Petit; 3) Taijàl - Sarrià de Dalt.

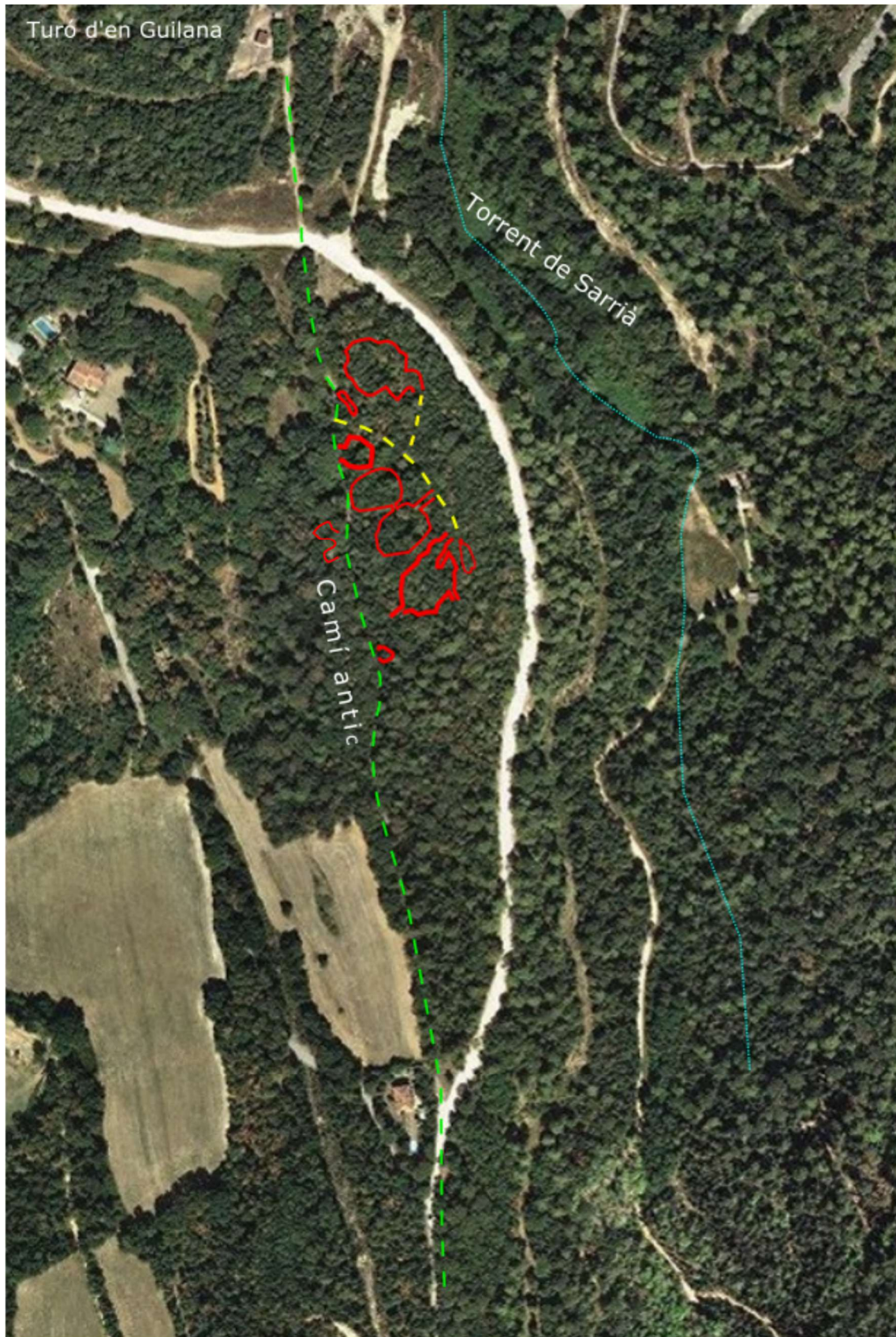
¹¹⁵ Cal advertir que es necessita d'un estudi arqueomètric que tingui en consideració conjuntament la caracterització dels materials arqueològics i la dels centres d'extracció dels gresos Fm. Folgueroles per poder discriminar l'aprovisionament d'aquest recurs entre les pedreres del Gironès i les del Baix Empordà.

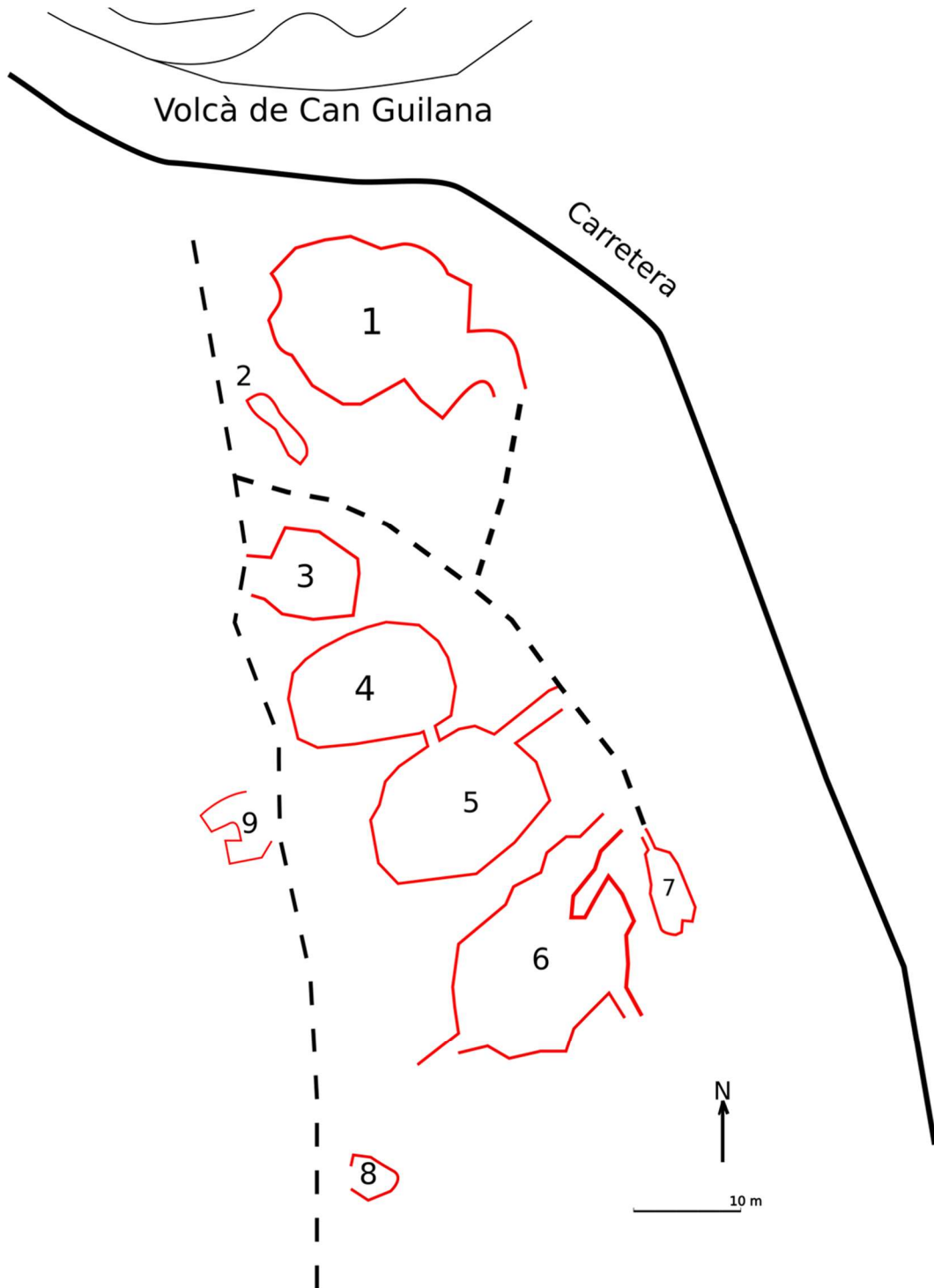
Figura. 32. Situació dels centres d'exploració dels gresos Fm. Folgueroles a l'entorn de *Gerunda*.

Figura. 33. Situació del centre d'exploració de Taialà, amb la indicació de les seves pedreres detectades.

Figura. 34. Situació del centre d'exploració de Sarrià de Dalt de can Guilana, amb la enumeració de les pedreres detectades i els seus camins i passadissos.

Figura. 35. Esquema del centre d'exploració de Sarrà de Dalt de can Guilana, amb la enumeració de les pedreres detectades i els seus camins i passadissos.

Figura. 36. Detall paret vertical extraplomada, configurant una esplugu (pedreres de Sarrià de Dalt, clot núm. 4). (36a) Exemple dels Clots de Sant Julià.

Figura. 37. Detall de blocs abandonats a mig procés d'extreure (pedreres de Taialà, clot núm. 1).

Figura. 38. Detall de blocs de moleres abandonats a mig procés d'extracció. Exemple del Clot de les Moleres (Sarrià de Dalt).

Figura. 38a. Detall de blocs de moleres abandonats a mig procés d'extracció (pedreres de Sarrià de Dalt, clot núm. 5).

Figura. 39. Detall dels blocs de gresos Fm. Folgueroles que formaven part de la plataforma de fonamentació del Trofeu (Foto A. Guevara).

Figura. 40. Termes romanes de Caldes de Malavella. Detall dels pilars que suportaven el porticat de la *natatio*.

Figura. 40a. Termes romanes de Caldes de Malavella. Detall dels pilars .

(40b) Els blocs de gres Fm. Folgueroles apareixen barrejats a l'obra amb a una altra roca arenosa i conglomerada de procedència local de tonalitat grisa (pedreres del Puig de les Moleres, Caldes de Malavella).

6.2.2 Calcària nummulítica

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària de tonalitat grisa blavosa que presenta nombrosos fòssils, especialment nummulits, que li donen una textura pigallada. Aquest material fou format cap a la meitat de l'època eocènica, durant l'estatge lutecià, a partir d'un ambient marí no gaire profund i somer -on es donaven unes condicions favorables perquè hi visquessin una munió d'organismes unicel·lulars- on s'anaren acumulant dipòsits carbonàtics. Tot i que els nummulits representen un percentatge molt elevat del contingut de fòssils d'aquest material, també és possible identificar-hi altres restes de miliòlids, alveolines, gasteròpodes, bivalves (ostreïds i pectínids) i equínids (BRUSI 1978; ÀLVAREZ *et alii.* 2009: 68-73).

b) Les explotacions

Les explotacions d'aquest recurs es localitzen a l'entorn proper i/o immediat de la ciutat; estenent-se des del barri de Pedret i la muntanya de Montjuïc fins al barri de Vila-roja i un xic més enllà a La Creuta (Quart). La mateixa ciutat s'assenta sobre el massís rocós d'aquesta formació. No es descarta la utilització del mateix subsol de la ciutat com a pedreres durant les tasques de regularització del terreny en els moments fundacionals; sobretot durant la construcció de la muralla amb l'aprovisionament dels grans blocs ciclopis.

Per a l'època comtal disposem d'alguna font documental de pedreres disposades en la zona fora murs de Sant Martí Sacosta. Un primer, de l'any 930, parla de *...cum ipsas petras que ibídem sunt* (SOBREQUÉS *et alii.*, 2003, doc. núm. 222, 213-214) i l'altre, de 1010, amb una referència idèntica (MARTÍ 1997, doc. núm. 166, 187).

c) Cronologia, ús i difusió

La calcària nummulítica de Girona (coneguda popularment com a Pedra de Girona), és un material explotat des de sempre per la ciutat. Tanmateix, és durant l'època medieval i moderna quan s'intensifica el seu ús, a raó de ser l'exclusiu material de la ciutat. A més de ser un producte comercialitzat arreu del mediterrani controlat per la Corona d'Aragó; sobretot amb

la manufactura de fines columnetes -fabricades de manera tripartida, amb la base, el fust i el capitell per separat- per a finestres i galeries de conjunts eclesiàstics i civils gòtics (ESPAÑOL 2009; FUMANAL 2019).

Durant l'època romana, el seu registre arqueològic a nivell constructiu queda reduït a la seva utilització en les muralles fundacionals, a mode d'aparell ciclopi en el sòcol (núm. catàleg: 29). Tots els altres vestigis arquitectònics de la ciutat foren elaborats amb gres Fm. Folgueroles o marbre. Tanmateix, hem de creure que s'utilitzés la calcària nummulítica en fàbriques d'*opus vittatum* o *incertum* (de les quals no en tenim registre arqueològic); tal com succeeix a la ciutat romana d'Empúries, construïda la seva arquitectura en gran aparell amb gres Fm. Folgueroles (procedent, segurament, de les pedreres baix empordaneses) i les fàbriques d'aparell menor amb les calcàries del seu subsol (GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009: 21-38).

Per altra banda, el seu ús com a roca ornamental (*marmor*), el trobem des de l'inici de la seva explotació. En aquest sentit, és a la ciutat romana d'Empúries on documentem la majoria de produccions tallades amb aquesta roca amb un acabat polit. Citem aquí: el *labrum*¹¹⁶ recuperat en el *cardo* B/Insula 30 (ÀLVAREZ *et alii*. 2009a: 68-73; MORILLO & SALIDO DOMINGO 2011) (fig. 41); les 4 grans lloses que delimitaven l'*impluvium* de l'atri de la casa núm. 1 (Àlvarez *et alii*. 2009a: 73) (fig. 42); els graons de les escales laterals del temple foral, durant la reforma augustal d'aquest, probablement a l'entorn del 25 aC, també anaven revestides amb gruixudes lloses d'aquesta roca polida (MAR & RUIZ DE ARBULO 1993: 282); també d'aquest mateix espai de les escales laterals, prové l'únic exemplar de suport epigràfic gravat amb aquest material: la paca epigràfica de Marc Juni Silà, reutilitzada com a material de reble (recentment: DÍAZ FERNÁNDEZ 2018) (fig. 43)¹¹⁷; a més de diversos aplacats molts d'ells descontextualitzats; finalment, és a la vil·la del Pla de l'Horta on documentem diversos marxapeus manufacturats amb vistoses varietats d'aquesta pedra (COSTA & PALAHÍ 2019a: 100-101) (núm. catàleg: 72-73, 75 i 77).

El seu ús escultòric és inexistent en època romana. La duresa del material i la inconveniència dels nummulites, el fan un material poc apreciat en aquest aspecte. Només a

---

¹¹⁶ Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, núm. d'inv. 9393 (sigla: 12-CR-I30-25018). Fou trobada l'any 1958 (IRC III, 74, núm. 39). Conté fragments d'una inscripció conjunta a la part de la vora, separades per una *hedera distinguens*: "DE" i "SVO". Cronologia: finals del segle I aC o inicis del primer dC. Dimensions: 34,6 × 14,8 × 9,3-8,6 cm.

¹¹⁷ Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, núm. d'inv. 556. Fou trobada l'any 1981 i extreta per al seu estudi el 1983 (IRC III, 29). Només es conserva l'extrem esquerra: M. IUN(---) / PRO(---) / CO(---). Dimensions: 26,2 × 19,7 x 6,4 cm.

partir de la segona meitat del segle XI en endavant, la ciutat s'especialitzarà en la seva talla escultòrica.

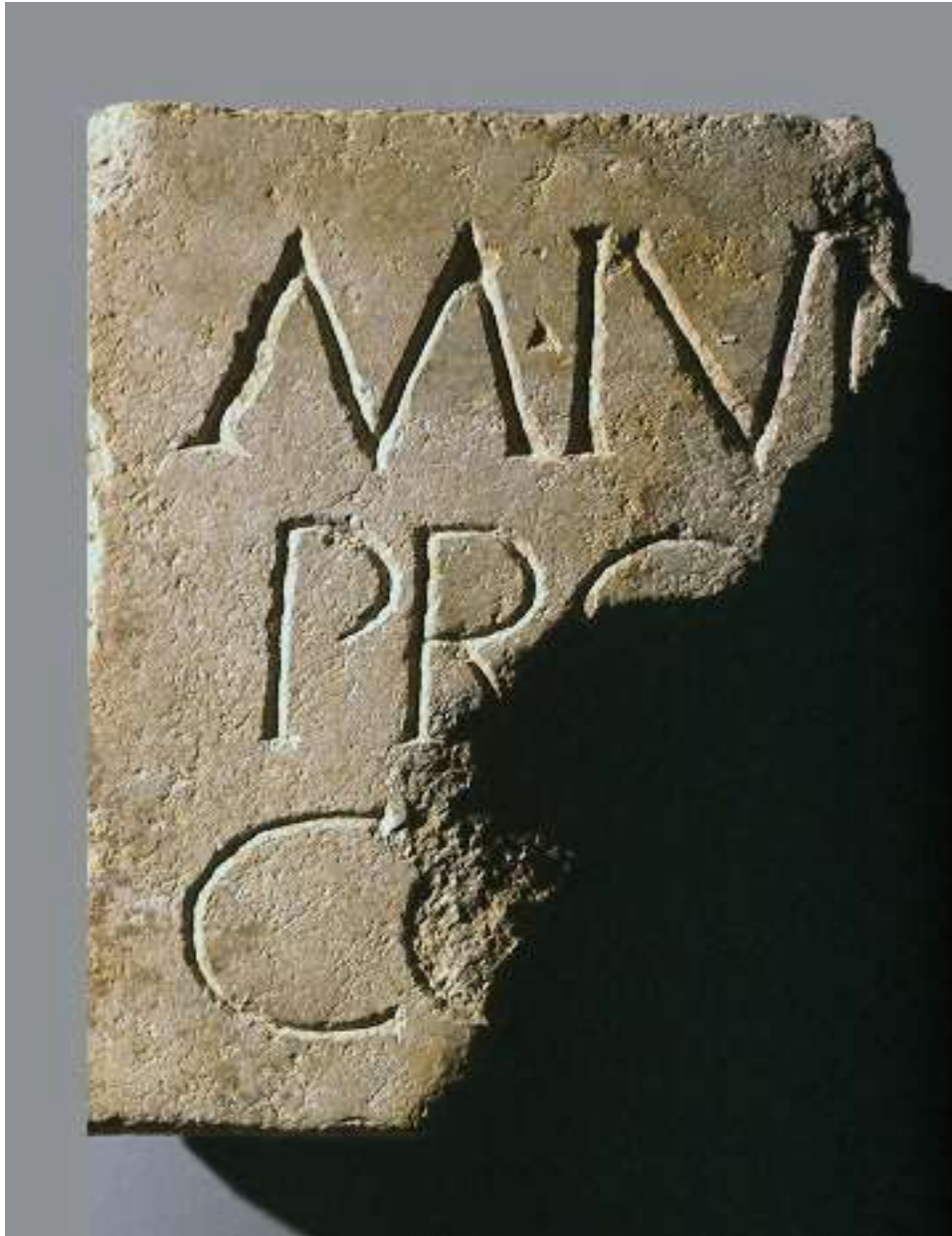
Durant l'època de l'escultura romànica es treballaran els capitells i altres relleus escultòrics amb un tipus de calcària local sense la presència de nummulits. Tanmateix, és en època medieval i, sobretot, moderna, quan es tallaren relleus escultòrics amb aquest material.

Figura. 41. Fragment de *labrum* procedent del *cardo* B / *insula* 30 d'Empúries (Foto Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries).

Figura. 42. Atri de la casa núm. 1 d'Empúries. Les lloses de l'*impluvium* foren manufacturades amb calcària nummulítica.

Figura. 43. Fragment de placa epigràfica d'època tardo republicana, talla en calcària nummulítica, procedent d'Empúries (Foto Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries).

6.2.3 Calcària de Campdorà

a) El material i la caracterització

Són roques sedimentaries carbonàtiques ben consolidades i poc poroses, de color gris amb tonalitats que van del rosat al brunenc. Algunes estan constituïdes per oòlits de 0,05 mm de diàmetre, amb un nucli esparític i estructura concèntrica. S'hi observen, també, algunes closques de miliòlids (ROQUÉ 2010: 201-202).

b) Les explotacions

Els afloraments explotats d'aquest recurs es deurién haver obert a la falda de la muntanya de Campdorà a la riba dreta del Ter, possiblement, en la zona on hi ha una pedrera moderna.

c) Cronologia, ús i difusió

Documentem un ús intens d'aquest recurs -no ens atrevim a dir el primer- a la fase de romanització de l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis. Principalment, aquesta roca es requerida per la construcció dels murs de sosteniment de la plataforma del temple i per la refacció de la muralla. En època imperial, podem trobar el seu ús a la vil·la del Pla de l'Horta, on remarcuem la presència d'un marxapeu tallat amb aquesta roca amb un acabat polit (núm. catàleg: 73-2).

6.2.4 Escòria volcànica

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una roca ígnia (volcànica efusiva) de textura vesicular i de composició basàltica. Presenta molts vacúols produïts per l'expulsió dels gasos en el moment del refredament, la qual cosa li dona una densitat baixa i una superfície ericada d'arestes i de punxes.

b) Les explotacions

Aquesta roca procediria de les pedreres de la zona de Domeny, situades al marge nord de la carretera a Sant Gregori, al costat de l'església parroquial de Sant Feliu de Domeny (fig. 44).

c) Cronologia, ús i difusió

Utilitzada, segurament, des de temps immemorials en el territori, aquest recurs és present en diversos indrets de la rodalia de la ciutat de Girona. A més dels afloraments de Domeny, que són els més immediats a la ciutat, en trobem a la zona volcànica de la Crosa entre Sant Dalmai, Estanyol i Salitja. També al municipi de Canet d'Adri, a redós del volcà d'Adri (PALLÍ & ROQUÉ 1996; LINARES *et alii.* 2000).

A l'època romana en documentem el seu ús com a: pedra de molí, exemplars que trobem a la vil·la del Pla de l'Horta (núm. catàleg: 86); *arula*, procedent de la Casa del Racó de Sant Julià de Ramis (núm. catàleg: 82); finalment, també seria emprada com a material constructiu per a la coberta de sostres de volta i cúpula. Un possible exemple l'identificaríem a través dels mitjans blocs de perfil corb, que configurarien la semi cúpula de l'àmbit 19 de la vil·la del Pla de l'Horta (núm. catàleg: 84). En aquest sentit, aquest ús edilici el documentem prou bé en època medieval i moderna en diverses construccions de la ciutat, per exemple: en diversos espais dels Banys Àrabs o en la sala capitular del convent de Sant Domènech (fig. 45, 45a i 45b). La seva poca densitat i docilitat en el tall, el feien un material òptim per aquesta finalitat.

A més d'aquesta gran utilitat a nivell edilici, també fou requerida pel seu color per a finalitats ornamentals: citem, la fortificació carolíngia (núm. catàleg: 115) i la torre de Carlemany de la catedral de Girona (núm. catàleg: 116).

Figura. 44. Detall d'un front d'explotació de les pedreres d'escòria volcànica de Domeny.

Figura. 45. Banys Àrabs de Girona, sala de l'*apodyterium*.

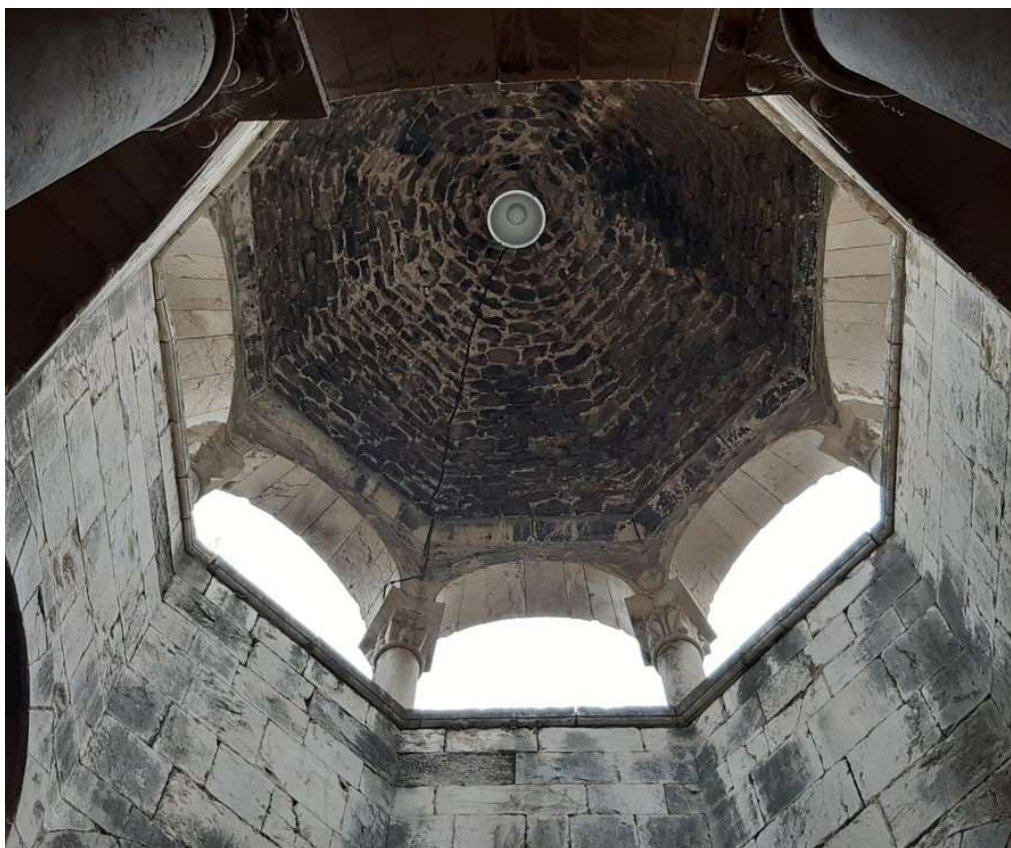

Figura. 45a. Detall de la llanterna de l'*apodyterium*.

Figura. 45b. Detall de la volta de la sala del *tepidarium*.

6.2.5 Toves calcàries de Can Garriga

a) El material i la caracterització

Roques sedimentàries carbonàtiques, en general molt poroses, amb presència d'elements detrítics dispersos (grans angulosos de quars). La porositat és primària i correspon a motlles de tiges de plantes i molses (ROQUÉ 2010: 201).

b) Les explotacions

Aquestes toves calcàries estan vinculades amb la precipitació de carbonat de calci en lleres de torrents o en surgències d'aigües sobresaturades en bicarbonat de calci. Tal com va identificar el Prof. C. Roqué en el seu estudi¹¹⁸, les característiques d'aquestes roques són compatibles amb les del dipòsit de toves calcàries quaternàries de Can Garriga (Sant Julià de Ramis). No obstant això, gran part d'aquests afloraments foren parcialment destruïts per les obres de la carretera N-II. La presència d'elements detrítics fa descartar com a àrea de procedència l'entorn de la conca lacustre de Banyoles, on, a més, els travertins són generalment molt més compactes (*idem 2010*).

c) Cronologia, ús i difusió

L'ús d'aquesta roca s'identifica en el poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, segurament des dels primers moments d'ocupació. En especial, voldríem destacar la presència d'una sèrie de grans carreus, de mides homogènies, reciclats en el *castellum*. Per la modulació dels blocs i l'absència de marques constructives itàliques (grapes, encaix de grípià, etc.), creiem que es tractarien d'una producció de la fase de l'ibèric ple del poblat; procedent potser d'un important edifici obrat a gran aparell?

---

¹¹⁸ *Idem*: 201

6.2.6 Gres de Sant Daniel

a) El material i la caracterització

Es tracta d'un gres de tipus arcòsic, pertanyent als sediments paleògens del Paleocè de les vores del Massís de les Gavarres. Aflora amb intercalacions de nivells de microconglomerats i dolomies, de fins a 10 m de potència (PALLÍ 1972; ROQUÉ & PALLÍ 1994: 16-18). Segons una mostra recollida pel Prof. C. Roqué, aquest està constituït per grans angulosos de feldspat (60%) i quars (40%), de tonalitat homogènia gris clar, a vegades ocre clar, de mida de gra gros (0,5 a 1 mm, excepcionalment 3 mm). Presenta moscovita i ciment de carbonat de calci (<1% respectivament). També pot incloure alguna taca dispersa d'òxid de ferro¹¹⁹.

b) Les explotacions

Procedeix de la vall de Sant Daniel de Girona. S'observen afloraments d'aquest material a la riba esquerra del Galligants en el seu pas pel monestir de Sant Daniel, en concret situat en els contraforts septentrionals de la coneguda com a "muntanya de la O". També, observem un possible front extractiu darrere del restaurant "Cul del Món".

Aquesta situació el feia ideal per al seu transport fins a Girona: bé utilitzant el camí terrestre que travessava la vall de Sant Daniel pel vessant de migdia; o bé emprant l'àgil recurs fluvial del Galligants.

c) Cronologia, ús i difusió

Aquest material fou documentat l'hivern del 2019 durant les primeríssimes tasques de catalogació del fons lapidari de la catedral de Girona¹²⁰. Fins aleshores, aquest gres passava apercebut en el registre arqueològic de la ciutat com a Fm. Folgueroles (el tipus de gres utilitzat

---

119 Agraïm la col·laboració del professor Dr. C. Roqué (Departament de Geologia de la Universitat de Girona), per la seva descripció petrogràfica a partir d'una mostra extreta. També les consideracions del Prof. emèrit Dr. P. Giresse (Laboratoire d'Études des Géo-Environnements Marins - Université de Perpignan) i el Dr. A. Catafau i M. Martzluff (Université de Perpignan) qui ens van fer rebutjar la hipòtesi d'un procedència francesa per aquest material (pensàvem en el Vallespir i Rosselló).

120 Estudi de documentació del fons lapidari encarregat per l'Agència Catalana de Patrimoni Cultural (hivern 2019-estiu 2020).

en època romana). Tanmateix, aquest resulta totalment diferent a l'anterior al estar compost principalment per grans de quars i feldspat, i no incloure glauconita (el mineral diferenciador de la Fm. Folgueroles).

A dia d'avui, el seu ús el documentem en la decoració arquitectònica de dos conjunts eclesiàstics de la primera meitat del segle XI: a la catedral de Girona i en el monestir de Sant Daniel. Pel que fa a les peces de la catedral, destaca la extensa col·lecció formada per una quarantena de blocs: basaments, tambors i capitells de columna, i -el grup més majoritari- impostes-cornises¹²¹. A la nau de l'església del monestir de Sant Daniel també trobem els seus elements de decoració arquitectònica -blocs d'imposta-cornisa- esculpits amb aquest material i amb motius decoratius similars, tanmateix de factura molt més matussera.

La seva talla permet un més que notable tractament escultòric, de major qualitat que el gres explotat en època romana.

---

¹²¹ Sense dubte, es tracten d'un dels conjunts lapidis del primer romànic català més ben conservats. Gran part d'aquests procedeixen de les obres de descarrega dels carcanyols gòtics portats a terme durant els anys 1960-1961. Sobre aquesta treballa MARQUÉS 1961 i 1963. Un catàleg i anàlisi dels blocs SUREDA 2007 i 2008: 160-164.

6.2.7 Marbre de les Gavarres (Congost del Ter)

a) El material i la caracterització

En conjunt, es tracten de roques carbonàtiques recristal·litzades, ben consolidades, compactes, de gra molt fi i amb una foliació que pot arribar a ser ben manifesta en alguns casos. No són gens poroses ni translúcides. El color i l'aspecte és molt variable segons la quantitat d'òxids de ferro que impregnen les diàclisis de tonalitats roges. En general, però, són de tonalitat grisa degut a la elevada proporció de dolomita que contenen. Alguns poden presentar zones bretxificades de tonalitat vermellova deguda als òxids i hidròxids de ferro (limonita, hematites, goethita) i, sovint també, òxids de manganès (pirolusita dendrítica). També poden contenir una proporció elevada de siderita (ROQUÉ 2010: 203).

b) Les explotacions

Les seves característiques són compatibles amb els nivells de marbres calcítics i dolomítics del Paleozoic inferior del massís de les Gavarres, aflorats en diversos indrets de la muntanya de Sant Julià, especialment a banda i banda del Congost del Ter.

c) Cronologia, ús i difusió

L'ús d'aquest marbre es detecta esporàdicament com a material de construcció en diverses estructures ibèriques i baixrepublicanes de la muntanya de Sant Julià. És però vers el 1300 quan sembla iniciar-se una veritable extracció d'aquest material per a la obtenció de lloses i/o revestiments, pavimentals i parietals, a la catedral de Girona. Encara avui, a la zona de la girola gòtica hi podem documentar l'ús de lloses d'aquest material. Tanmateix, moltes d'elles foren desmuntades i substituïdes en el moment de la remodelació del sector del presbiteri (moltes d'aquestes lloses es troben avui guardades en el fons lapidi de la catedral).

6.2.8 Traquita de Vilacolum

d) El material i la caracterització

Es tracta d'una roca volcànica microcristal·lina, de la família de la sienita, quasi sempre porfírica i amb textura traquítica, que forma laves viscoses, composta per feldspats alcalins, molt poc quars i un o més minerals màfics (principalment biotita, piroxens i amfíbols). Macroscòpicament, presenta una tonalitat beix clara, amb fenocristalls de feldspats i amfíbol, a més d'alguna biotita, dins d'una matriu afanítica.

e) Les explotacions

La principal explotació d'aquesta roca la trobem al municipi de Vilacolum (Alt Empordà), en la coneguda pedrera del Prat d'en Cervera. Es tracta d'un extens clot d'uns 80 m de diàmetre de forma el·líptica de poca profunditat, entre 4-5 m (si bé el sediment acumulat pot modificar la nostra percepció). Altres explotacions es troben disseminades pel turó.

f) Cronologia, ús i difusió

L'explotació més intensa d'aquesta roca es documenta a l'època medieval per a la talla d'elements de la decoració arquitectònica dels principals conjunts romànics del territori de l'Alt Empordà. Destaquem els conjunts monàstics de Sant Miquel de Fluvià i Sant Pere de Rodes. Bases, tambors de columna, capitells i impostes, foren produïdes amb aquesta roca.

Tanmateix, ja a l'època romana trobem una puntual -a priori- explotació d'aquest recurs, tal com ens testimonien algunes peces documentades al territori alt empordanès. Citem aquí els dos carreus identificats a la domus 2B de la ciutat romana d'Empúries (figs. 46)¹²² i la base àtica trobada reutilitzada com a reble d'un pont medieval de Castelló d'Empúries (FAMOSO 2013: 355-356, fig: 2) (figs. 47).

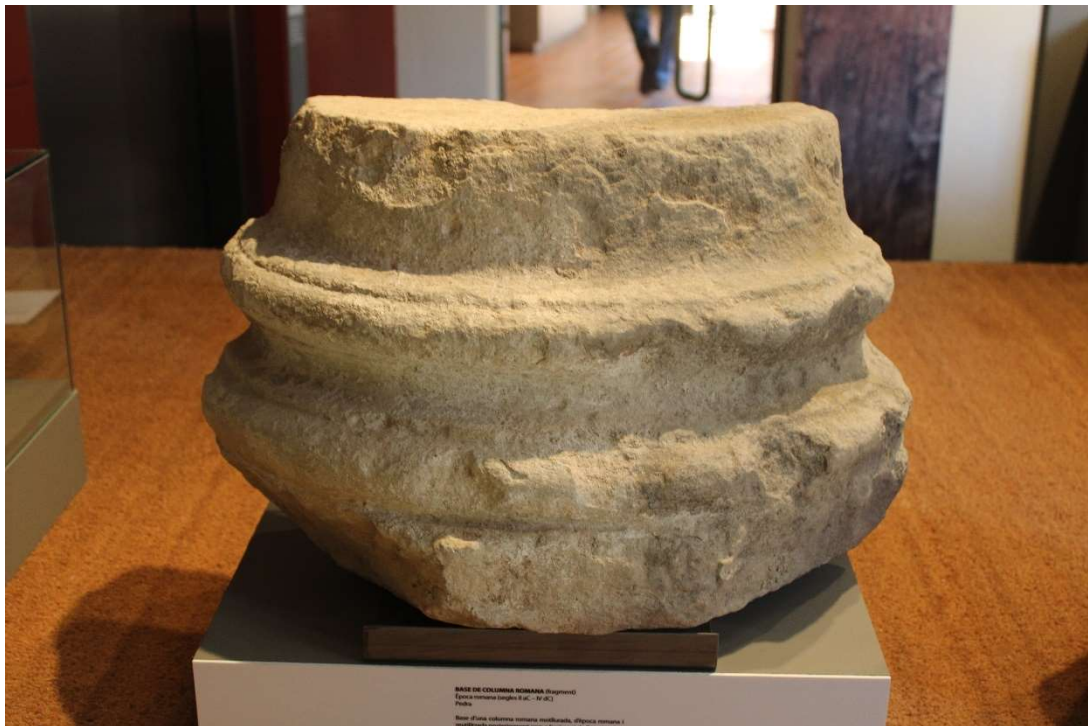
A la ciutat de Girona, només n'identifiquem el seu ús en època medieval per a la talla de la lipsanoteca de l'altar major de la catedral de Girona (núm. catàleg: 166).

---

¹²² Agraïm la descoberta d'aquestes peces al Prof. C. Roqué. Els blocs s'emplacen, descontextualitzats, abocats al terra del deambulatori d'un dels peristils d'aquesta notable domus emporitana. Al costat d'aquests també s'hi troben altres carreus tallats amb gres Fm. Folgueroles.

Figura. 46. Blocs de traquita identificats en la *domus* 2B d'Empúries.

Figura. 47. Base àtica, tallada en traquita, descoberta en el reble d'un pont medieval de Castelló d'Empúries.

6.3 ROQUES CONSTRUCTIVES IMPORTADES

6.3.1 Calcària oolítica (Bois-des-Lens, Gard?)¹²³

a) El material i la caracterització

Són roques sedimentaries carbonàtiques ben consolidades i poc poroses, de gra finíssim i d'un color blanc totalment homogeni (fet pel qual a vegades es confon amb el marbre). Les dimensions dels oòlits varien entre 0,2 i 0,6 mm. Per les característiques observades pel Prof. C. Roqué, podem descartar que es tracti d'un material calcari local: descartem els nivells oolítics aflorats a les pedreres d'en Rubau, a la muntanya de Montjuïc-Campdorà. A falta d'observacions a nivell microscòpic, pensem que podria procedir de les pedreres de la zona de la Gard de Bois des Lens (Nimes).

b) Les explotacions

Emplacem als estudis de J. C. Bessac (Bessac 1986 i 2002).

c) Cronologia, ús i difusió

Un possible ús d'aquesta roca a *Gerunda* el documentem en el cancell visigòtic reciclat com a epitafi d'un tal *Teudus*, procedent de l'església de Sant Martí Sacosta (núm. catàleg: 185). A favor d'aquesta procedència existeix el factor de les fluidíssimes relacions comercials d'*Emporiae* i *Gerunda* amb la Gàl·lia Narbonesa; un contacte mercantil molt més intens que vers el sud hispà. Aquest fet es veu en molts aspectes. En primer lloc, amb el registre arqueològic ceràmic de molts jaciments del territori de Girona, amb un elevat nombre de produccions en *terra sigillata* sud gàl·lica, en comparació amb el poc nombre d'hispàniques. En segon lloc, amb la importació de produccions lapídies de tota mena: com els sarcòfags tardoantics documentats a la basílica de la Neàpolis emporitana, manufacturats amb pedra de l'Ile de Sainte-Lucie de Narbona (NOLLA & SAGRERA 1995: 257-264); l'arribada de *marmora* dels Pirineu Occidental (Saint-Béat, Campan, Lez); o en el reciclatge d'apacats marmoris, molts dels quals podrien procedir de *Narbo Martius* (Oliver 2020b).

---

¹²³ La seva procedència encara no és segura. Falta realitzar més proves conclouents.

6.3.2 Marbre (arc honorífic)

a) El material i la caracterització

Es tracta d'un marbre compacte, de gra gruixut (generalment entre 2-4 mm, ocasionalment 9-14 mm), homogeni i sense vetes, venes ni taques grisoses o d'altres coloracions. En general, presenta una certa translucidesa (en alguns blocs més evident que en d'altres) i una absència total de fetidesa (una descripció més detallada a OLIVER & GUTIÉRREZ GARCIA-M 2020c: 255-258).

b) Les explotacions

Recentment, s'ha realitzat des de la Unitat d'Estudis Arqueomètrics de l'ICAC un nou estudi arqueomètric d'aquest material (OLIVER & GUTIÉRREZ GARCIA-M 2020c: 255-258) per intentar aclarir-ne la seva procedència que ve a complementar i a millor l'efectuat a inicis dels anys 90 del segle passat pel Prof. A. Àlvarez (Departament de Geologia de la UAB) (NOLLA & SAGRERA 1991: 184). Partint de les consideracions arribades per A. Àlvarez i les darreres investigacions efectuades, s'ha pogut reafirmar que aquest marbre no figura dins dels grans catàlegs de referència ni al LEMLA (Laboratori d'Estudis de Materials Lapidis de l'Antiguitat de la UAB). Com a novetat, s'ha pogut descartar la seva coincidència amb els materials del Pirineu centrals (districte de Saint-Béat) però, també, amb d'altres zones més orientals on s'ha confirmat l'ús de marbre blanc en època romana, com és a la Vall d'Aran. Sense arribar a cap conclusió definitiva, actualment, es treballa amb la hipòtesi que podria tractar-se d'un marbre procedent de la zona del Pirineu oriental, de les quals encara no coneixem bé l'abast de l'explotació o amb afloraments explotats esporàdicament.

c) Cronologia, ús i difusió

L'ús d'aquest marbre només es detecta en el conjunt de blocs de marbre que formaven part d'un arc honorífic (núm. catàleg 34).

6.4 ROQUES ORNAMENTALS: *MARMORA* CLÀSSICS

6.4.1 *Lunense* / Luni-Carrara

a) El material i la caracterització

Marbre blanc de gra molt fi, tot sovint amb venes negres. Poc opac.

b) Les explotacions

Les seves pedreres es troben a Luni (Carrara, Itàlia).

c) Cronologia, ús i difusió

A la ciutat de Girona n'identifiquem: un fragment -segurament d'aprofitament- de placa epigràfica tardoantiga, procedent de l'espai de necròpoli situat a redós de la portella que s'obria al fòrum (núm. catàleg: 87); un aplacat de lesena estriada reutilitzada pel seu revers com a epitafi d'un personatge -Orval- del segle XIII (núm. catàleg: 66).

Altres materials, tallats amb marbre blanc de gra fi documentats en el treball, haurien de ser analitzats per confirmar-ne el seu origen. Pensem, per exemple, en la escultura exempta d'un togat, procedent d'un immoble del carrer de la Força de Girona (núm. catàleg: 48) o els fragments escultòrics del peristil-nimfeu del Pla de l'Horta (núm. catàleg: 51 i 52).

6.4.2 *Lacedemonium* / Serpentino

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una roca magmàtica de tipus andesita diabàsica. La seva varietat més comuna presenta un fons uniforme de verd fosc amb cristalls de plagiòclasi (la majoria amb una forma similar a la del gra d'arròs) d'un color verd clar (BORGHINI 1998: 279-280).

b) Les explotacions

Les pedreres es situen a l'antiga ciutat de Krokea (Lacònia, Grècia).

c) Cronologia, ús i difusió

A la ciutat de Girona n'identifiquem un escadusser fragment informe de *crusta* de 5 mm de gruix (revestiment de *sectile?*), procedent de l'espai de necròpoli situat a redós de la portella que s'obria al fòrum (núm. catàleg: 87).

6.4.3 *Phrygium* / Pavonazzetto

a) El material i la caracterització

Es tracta d'un marbre blanc amb algunes zones bretxades formades per un ciment de tonalitats violetes, negres o blavoses. Es caracteritza per tenir un gra mitjà i una notable translucidesa (FANT 1989; BORGHINI 1998; LAZZARINI 2004).

b) Les explotacions

Les seves pedreres es localitzen a les rodalies de l'antiga ciutat romana de *Docimeion* (actual Afyon, Turquia).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem el seu ús a la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) en els dos paviments de *sectilia* A4 i A8/15 (núm. catàleg: 69 i 70). Al paviment A8/15 trobem gran part de les seves varietats. La varietat bretxada amb tons més vius és reservada a la zona emblemàtica del *sectile*.

6.4.4 *Numidicum* / Giallo antico

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària recristal·litzada de gra fi i molt compacte, a vegades bretxada (ÀLVAREZ 1985; RÖDER 1988 i 1993; RAKOB 1993; LAZZARINI 2004). De gran gamma cromàtica, la més habitual és la varietat bretxada de ciment groc o taronja i clasts blancs envoltats per una franja de tonalitat marronosa.

b) Les explotacions

Les seves pedreres es localitzen a les rodalies de la ciutat romana de *Simitthus* (actual Chemtou, Tunísia).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem el seu ús a la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) en els dos paviments de *sectilia* A4 i A8/15 (núm. catàleg: 69 i 70). Al paviment A8/15 trobem gran part de les seves varietats. La varietat bretxada amb tons més ataronjats i vius és reservada a la zona emblemàtica del *sectile*.

6.4.5 *Lucillaeum* / Africano

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària bretxoide formada per un ciment calcíctic de tonalitat fosca (a vegades blavós o violeta) i clasts de mides, formes i tonalitats molt diverses (GNOLI 1988; BORGHINI 1998; LAZZARINI 2004).

b) Les explotacions

Les seves pedreres es troben a la ciutat jònica de Teos (actual Sigacik, Turquia).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem el seu ús a la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) en el paviment de *sectile* A8/15 (núm. catàleg: 70). Hi trobem la seva varietat cromàtica negra i blava.

6.4.6 *Chalcidicum* / Fior di pesco

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària d'aspecte extraordinàriament bigarrat, principalment de tonalitats morades i rosades combinades amb una espessa xarxa de venes de blanques de calcita de gruixos variables (GNOLI 1988; BORGHINI 1998; LAZZARINI 2004).

b) Les explotacions

Les seves pedreres es troben a la rodalia de l'antiga ciutat de *Calcis* (Eubea, Grècia).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem el seu ús a la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) en el paviment de *sectile A8/15* (núm. catàleg: 70). Les poques *crustae* que hi trobem exemplifiquen bé el seu cromatisme bigarrat.

6.4.7 *Taenarium* / Rosso antico

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària caracteritzada per la seva tonalitat vermella homogènia, tot i que algunes varietats sovint presenten venes blanques de calcita i tenen una tonalitat més rosada o fosca (GNOLI 1988; BORGHINI 1998; LAZZARINI 2004).

b) Les explotacions

Les seves pedreres es troben al Cap de Matapan o *Taenaro* (Lacònia, Grècia).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem el seu ús en la zona emblemar (llistells i puntes de fletxa) del paviment de *sectile* A8/15 (núm. catàleg: 70) de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). El seu ús es restringeix a la zona emblemar del *sectile*, a mode de llistells i puntes de fletxa del motiu quadrat complex.

6.5 ROQUES ORNAMENTALS: *MARMORA* HISPÀNICS

6.5.1 Calcària d'Empúries

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària biomicrita recristal·litzada força compacte i amb abundants venes blanques de calcita esparítica. També és comuna la presència d'estilolits vermells. La seva tonalitat és molt variada, des de beix, rosat a gris. Tanmateix, també existeixen algunes varietats abigarrades i bretxades (ÀLVAREZ & DE BRU 1983; GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009: 27-38). A nivell macroscòpic, algunes varietats són molt similars amb la Pedra de Santa Tecla.

b) Les explotacions

Les seves pedreres es trobaven al migdia d'*Emporiae*, en els primers contraforts del Massís del Montgrí. Possiblement moltes explotacions han desaparegut amb la urbanització de l'Escala (algunes possibles pedreres a GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009: 36-38). Caldria portar a terme noves prospeccions, especialment entre Cala Montgó i el vessant septentrional del Massís del Montgrí.

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem el seu ús en el *sectile* augustal de l'A4 (núm. Catàleg: 69) de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Tanmateix, en el paviment marmori de mitjan segle I dC de l'A8/15 possiblement també en documentaríem un petit fragment triangular, trobat a l'A8¹²⁴.

La comercialització d'aquest *marmor* emporità s'inicia en època augustal. A partir d'una preliminar tasca de revisió i catalogació de revestiments marmoris romans a les comarques de Girona, podem fer-nos una idea de la magnitud de la seva explotació. De llarg és el material més usat en revestiments de moltes *villae*¹²⁵ i en la marmorització d'*Emporiae*.

---

¹²⁴ Procedència no segura per la petitesa del fragment (OLIVER 2019b: 121). No obstant això, segons les observacions macroscòpiques del Dr. H. Royo, podríem excloure que es tractes de Pedra de Santa Tecla o *giallo antico* de Chemtou.

¹²⁵ Han sigut revisats els materials de les vil·les dels Tolegassos (Viladamat), Vilauba (Camós) i Can Ring (Besalú). Falten per explorar els *marmora* de la vil·la del Mas de Dalt (Canapost) i la dels Ametllers (Tossa de Mar), amb gran quantitat de revestiments marmoris recollits.

6.5.2 Calcària de Santa Tecla

a) El material i la caracterització

Calcària cretàica (d'època cenomaniana) de gra fi i compacte, més o menys recristal·litzada i/o dolomitada. La varietat més característica és de tonalitat crema, clara i daurada, amb tota una gamma de coloracions que la poden dur fins a un gris. Presenta abundants estilolits i bandes recristal·litzades de calcita (ÀLVAREZ *et alii*. 2009b). Considerada com a *marmor*, donada la seva gran presència estètica un cop polida, és el material més valorat, estès i prestigiós de tots els que s'extreien de la zona de *Tarraco*. Malgrat no en sapiguem la seva denominació específica d'època romana donada pels qui l'explotaven, obraven i comercialitzaven, tenim el testimoni epigràfic de la seva menció com a *marmor* en dues inscripcions de *Barcino* (*IRC IV 107 i 108*) i una de la mateixa *Tarraco* (*RIT 441*) (*idem* 2009: 10-13).

b) Les explotacions

Geogràficament, els afloraments explotats de pedra de Santa Tecla se situen al nord-est de Tarragona, a la zona compresa entre el santuari del Llorito i de l'ermita de la Salut. Aprofitant les mateixes capes geològiques d'obtenció d'aquesta, també s'explotava una altra varietat, encara que de menys valor ornamental, coneguda com a *llisós*¹²⁶.

La continua explotació de les capes geològiques que afloren en aquesta àrea ha provocat la desaparició de les traces d'explotació més antigues. No obstant això, és indiscutible que la pedra de Santa Tecla explotada en època romana prové d'aquesta zona, tal com s'ha demostrat gràcies als treballs de caracterització de la roca i la comparació entre mostres arqueològiques i de pedrera. En total, s'han identificat fins a onze punts d'extracció (GUTIÉRREZ GARCIA-M 2003: 80-87; RODÀ & GUTIÉRREZ GARCIA-M 2004: 65-66; ÀLVAREZ *et alii*. 2009: 40-52; GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009: 208-223).

---

¹²⁶ Es tracta d'una calcària micrítica de color gris (de tonalitat fosca a clara) amb abundants venes blanques de calcita recristalitzada d'amplada variable, normalment molt fines (0,05 mm) (ÀLVAREZ *et alii*. 2009b: 17).

c) Cronologia, ús i difusió

Considerada com a roca ornamental (*marmor*), és a partir de l'època d'August quan s'inicia la seva explotació; principalment destaquem el seu ús epigràfic i per a la manufactura de tota mena de revestiments arquitectònics (graons, arquiteus, marxapeus, *sectilia*, marcs de porta, etc.).

Hem de dir que fou una roca ornamental present en molts programes decoratius i epigràfics no només del territori de *Tarraco*, sinó també, comercialitzada a altres ciutats de la meitat nord del *conventus Tarraconensis*¹²⁷, i de forma més esporàdica, en els *conventus Carthaginensis* i *Caesaraugustanus*¹²⁸; sobretot entre a finals de la dinastia julià clàudia i flàvia.

Del seu ús com a suport epigràfic (ÀLVAREZ *et alii*. 2009b: 60-66), destaquem la producció dels coneguts com a pedestal tripartits, elaborats separadament: basament (*crepido*), cos paral·lelepípedic (dau) i coronament (*corona*). Aquests foren exportats arreu de la *Citerior*: convertint-se en el suport epigràfic oficial de la capital (ALFÓLDY 2012; GOROSTIDI 2017: 168-172; GOROSTIDI 2020: 265-288).

Tal com passa amb altres materials calcaris similars -per exemple, el *broccatello*, la pedra de Girona o la calcària d'Empúries- el treball escultòric queda reduït a motlures i a un treball, simple i rude, en baix relleu (ÀLVAREZ *et alii*. 2009b: 58-59).

Pel que fa a la importació de pedra de Santa Tecla al territori de *Gerunda*, amb les dades que disposem, sembla ser que el seu ús fou restringit a l'adquisició dels monuments epigràfics tripartits. Amb aquestes característiques hem identificat: un basament (núm. catàleg: 40) i un dau epigràfic (núm. catàleg: 37) que formarien part d'un/s monument epigràfic d'aquesta tipologia.

Pel que fa a altres usos (aplacats, *sectilia*, etc.), tot sembla indicar que a l'antic territori de la Indigècia, aquest material queda relegat per l'ús de la calcària d'Empúries, d'aspecte cromàtic molt similar.

---

¹²⁷ GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009: 109-112, 208-222, i especialment ÀLVAREZ *et alii*. 2009.

¹²⁸ SOLER 2003; 2004; LAPUENTE 2014: 151-153; LAPUENTE *et alii*. 2015; ROYO *et alii*. 2015.

6.5.3 *Broccatello* / Jaspi de la Cinta

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària lumaquèl·lica de tonalitat abigarrada formada per tons vermellosos i grocs.

b) Les explotacions

Les seves pedreres es localitzen en el paratge del Barranc de la Llet, a la rodalia de la ciutat romana de *Dertosa* (actual Tortosa), molt a prop de la desembocadura del riu Ebre; per tant, en un lloc molt ben comunicat tant per via fluvial com marítima.

c) Cronologia, ús i difusió

Fou de les roques ornamentals més difoses -per no dir la que més- d'Hispania. La trobem a Roma, a Ostia, a Útica o a la Gàl·lia Narbonesa (MAYER & RODÀ 1999; GUTIÉRREZ GARCIA-M 2009: 234-237; ALVÁREZ *et alii*. 2011: 545-547; GUTIÉRREZ GARCIA-M 2014). A la Península la trobem en molts programes decoratius, especialment de *sectilia*, en nombroses ciutats i villae de bona part del litoral de la *Citerior* i en l'interior dels sectors estructurats a l'entorn del riu Ebre. També a l'interior hispà en llocs com: *Segobriga* (Cuenca) o *Uxama* (Sòria).

Fins fa relativament pocs anys, els únics elements arqueològics per a datar l'inici de la seva explotació, eren els suports epigràfics de *Dertosa* de cronologia flàvia. Tanmateix, els especialistes deixaven la porta oberta a una explotació anterior. Tal hipòtesi es va veure confirmada durant les excavacions a la cúria foral de *Segobriga* amb la troballa de *crustae* contextualitzades dins l'època augustal (RODÀ 2005: 467; ÀLVAREZ *et alii*. 2009).

Tal com passa amb altres materials calcaris similars, el treball escultòric amb aquesta pedra queda restringit a simples motlures. La placa decorada amb la figuració d'un dofí a través d'incisions, procedent de la vil·la dels Munts (Altafulla), és l'únic relleu escultòric que podríem arribar a considerar (ÀLVAREZ *et alii*. 2009b: 58-59).

Dins del nostre territori d'estudi, el seu ús només el documentem en el paviment de *sectile A8/15* (núm. catàleg: 70) de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). En aquí, en destaquem la gran quantitat de *crustae* i la seva gran varietat de tonalitats presents. De moment, en són els fragments més septentrionals documentats a la *Tarraconensis*.

6.6 ROQUES ORNAMENTALS: *MARMORA* PIRINENCS

6.6.1 Marbre de Saint-Béat

a) El material i la caracterització

En general es tracta d'un marbre compacte, amb varietats d'excel·lent gra fi escultòric i d'altres amb una composició heterogranular amb una preponderància de gra gruixut (BRAEMER 1984; ÀLVAREZ 1987; FABRE & SABLAYROLLES 2002; ROYO 2015). Presenta una notable translucidesa. La seva tonalitat també és molt variada. Del blanc homogeni a varietats vetejades tipus *bardiglio*.

b) Les explotacions

Les seves pedreres es troben al municipi francès de Saint-Béat i als entorns de l'antiga ciutat romana de *Lugdunum Convenarum* (Saint-Bertrand-de-Comminges, França).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem un ús intens en el paviment de sectile A8/15 (núm. catàleg: 70) de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) amb la seva varietat vetejada tipus *bardiglio*. Juntament amb la calcària d'Empúries és el material més usat en el territori del nord-est català, on en destaca el seu comerç a la ciutat romana d'Empúries; sobretot a les marmoritzades Termes Públiques de la *insula* 30, on n'hem documentat nombrosos revestiments.

6.6.2 Campan

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària bretxoide formada per nòduls blancs/rosats de forma amandorlada. En època romana foren explotades una varietat de ciment rosat i una segona verda (ANTONELLI & LAZZARINI 2000). La varietat rosada presenta un aspecte molt semblant al *marmor chium*.

b) Les explotacions

Les seves explotacions es troben a la rodalia del municipi francès de Campan (Hautes-Pyrénées).

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem una sola *crusta* en el paviment de sectile A8/15 (núm. catàleg: 70) de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). En el territori del nord-est català en destaca el seu comerç a la ciutat romana d'Empúries, sobretot a les marmoritzades Termes Públiques de la *insula* 30. D'aquest conjunt, en destaquem la importació de la seva varietat verda, sempre en forma de plaquetes rectangulars llargues i primes i, una de les peces més monumental de totes les produccions marmòries importades, el *labrum* de Campan rosat ubicat, en origen, a la exedra de la *schola fabrum* (AQUILUÉ *et alii*. 2006) (fig. 48)¹²⁹.

Figura. 48. *Labrum* de Campan rosat de les Termes Públiques de la *insula* 30 d'Empúries.

¹²⁹ Diàmetre = 2,05 m; altura = 20 cm.

6.6.3 Calcària de Lez

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària bretxada formada per fragments angulosos de marbre blanc de dimensions variables (1 a 20 cm, aprox.) aglutinats dins d'una matriu carbonata de tonalitat groga (menys probable grisa o rosada), amb habituals estilolits molt fins de tons rosats, en particular al perímetre dels clasts de marbre (AGUAROD & LAPUENTE 2020: 309). La seva tonalitat dorada recorda al *marmor Numidicum*.

b) Les explotacions

Aquesta bretxa fou explotada a la denominada pedrera de la "Brèche des romains", o també, "La Pène-Saint-Martin" (FABRE & LUCAS 2001: 107; FABRE & SABLAYROLLES 2002; BLANC & BLANC 2012), situada a la riba dreta del riu Garona, en el districte de Saint Béat. Durant els anys 50 del segle passat va deixar de ser operativa. La pedrera es configura en forma de xemeneia de més de 30 m d'altura per 10 m d'ample.

c) Cronologia, ús i difusió

N'identifiquem algunes poques *crustae* en el paviment de *sectile* A8/15 (núm. catàleg: 70) de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). En el territori del nord-est català en destaca el seu comerç a la ciutat romana d'Empúries; especialment, a les Termes Públiques de la *insula* 30, on n'hem pogut documentar alguns revestiments.

6.7 ROQUES ORNAMENTALS INDETERMINADES

6.7.1 Calcària lacustre

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària d'origen lacustre de color blanca amb taques ocre. Presenta estiololits vermells i restes fòssils de difícil adscripció.

b) Les explotacions

Sense dades.

c) Cronologia, ús i difusió

L'únic exemplar tallat amb aquest tipus de pedra es tracta d'un marxapeu de la vil·la del Pla de l'Horta (núm. catàleg: 76) .

6.7.2 Calcària bretxoide

a) El material i la caracterització

Es tracta d'una calcària o marbre bretxoide d'aspecte similar al preuat *marmor egipci porfido rosso*¹³⁰. A partir de l'observació macroscòpica es pot diferenciar clarament del pòfir i veure clarament la textura de bretxa a partir de nòduls blancs de calcita dins d'un ciment rosat-porpra. Podria tractar-se d'una varietat de Campan rosat? Deixem aquí la qüestió. Agraïm les observacions ofertes tant per part del Prof. C. Roqué (Àrea de Geodinàmica Externa i Geomorfologia de la Universitat de Girona) com a les Dra. A. Gutiérrez Garcia-M, I. Rodà, P. Lapuente i M. C. Savin (UEA-ICAC).

b) Les explotacions

Sense dades.

c) Cronologia, ús i difusió

Els únics exemplars es localitzen a la zona emblemàtica de l'*opus sectile* A8/15 (núm. catàleg: 70) de la vil·la del Pla de l'Horta. La seva utilització en el paviment pretén imitar clarament -hi podem afirmar que ho aconsegueix- el *porfido rosso* del *Mons Porphyrites* (Egipte).

---

¹³⁰ Podem confirmar que es tracta d'un material sedimentari amb carbonat calcíctic després de la seva reacció a una gota de clorhídric.

7 CONCLUSIONS

7.1 CONCLUSIONS D'ÈPOCA ROMANA

La implantació de les tècniques constructives itàliques al territori, descrites i analitzades amb l'exemple de la monumentalització de *Kerunta, portaren una nova manera de construir. En efecte, la romanització del territori al llarg del segle II aC, va implicar la recerca de nous materials lítics més adients a les noves fàbriques en *opus siliceum* i *quadratum*.

En aquest sentit, des d'aquest precís moment, una roca que ja venia sent explotada en el territori dels *Indiketes*¹³¹, el gres de la Fm. Folgueroles, procedent de les pedreres baix empordaneses de la zona de Canapost i Peratallada (Clots de Sant Julià i Muntanya d'en Torró), serà també explotada a la rodalia de l'*oppidum* de Sant Julià de Ramis, pels seus requeriments edilicis; gràcies a la "descoberta" de notables afloraments d'aquesta mateixa formació de gresos a Sarrià de Dalt i Taialà (a menys de 2 km del poblat). Aquestes mateixes explotacions seran seguides, sense solució de continuïtat, amb els requeriments constructius de la futura fundació de *Gerunda*.

El primer edifici bastit amb aquest gres Fm. Folgueroles procedent del Gironès fou l'*aedes* de Sant Julià de Ramis. Aquest es va erigir amb una fàbrica en *opus quadratum*. Algunes dècades més tard també s'erigiria un *aedes* a l'*oppidum* de mas Castell de Porqueres en *opus quadratum* i amb el mateix material lapidi, almenys pels seus elements de la columnata (base, tambors de columna i capitell) (OLIVER 2022, en premsa).

Per altra banda, els murs de sosteniment de la plataforma del temple de Sant Julià de Ramis foren bastits utilitzant blocs poligonals de calcària de Campdorà disposats en *opus siliceum*. També bastit en aparell poligonal, però molt més monumental (aparell ciclopi), trobem el sòcol de les muralles fundacionals de *Gerunda* amb l'ús de la calcària nummulítica aflorada en el seu subsol.

---

¹³¹ Un exemple d'ús d'aquesta roca relacionada amb la monumentalització arquitectònica del Puig de Sant Andreu d'Ullastret entre els segles IV i III aC a CODINA *et alii*. 2019.

Tanmateix, la pedra protagonista de la monumentalització de *Gerunda* serà el gres Fm. Folgueroles, i no només en termes arquitectònics, sinó també, escultòrics i per a la manufactura de tota mena de mobiliari: mil·liaris, marxapeus, pedestals, escultures, etc.

A nivell edilici, el seu ús sempre es relaciona sempre amb l'arquitectura a gran aparell en *opus quadratum*. La elecció d'aquest material, i no la calcària més immediata, rau en la seva economia en el treball. En altres paraules, en termes logístics i econòmics sortia més rendible fabricar blocs quadrats amb aquest tipus de roca que no pas amb la calcària.

No obstant això, creiem que per a fàbriques en *opus vittatum* es recorreria a l'ús de la calcària del subsol, juntament amb l'aprofitament de còdols dels diversos rius de Girona. Aquest és el comportament observat a la ciutat d'*Emporiae*: l'ús del gres Fm. Folgueroles és requerit només en l'arquitectura a gran aparell quadrat, mentre que les altres fàbriques d'aparell menor són sempre bastides amb les calcàries aflorades en el seu subsol i entorn.

L'abastiment d'aquesta pedra a la ciutat s'efectuaria a través del Ter. Aquest ens sembla el sistema de transport més eficaç per a transportar els blocs a la ciutat, donada la situació de les pedreres a la seva riba esquerra. De ser així, pronosticariem la l'existència d'un punt d'embarcament i control, en algun punt del riu Onyar a prop de l'entrada septentrional de la ciutat per a facilitar-ne la sistematització i subministrament del material; possiblement entre el barri de Pedret i el de Sant Feliu.

Prova física de l'ús d'aquesta pedra són els vestigis arquitectònics conservats *in situ* a la ciutat de *Gerunda*: alguns trams de la muralla fundacional i tetràrquica. També, segons el nostre criteri, un tram de l'enllosat i graons que donaven del porticat del tèmenos (en concret, un petit tram de la seva ala nord). Aquestes restes són conservades sota l'antiga capella catedralícia de Santa Elena.

Per altra banda, les *notae lapidinarum* identificades en alguns blocs (núms. catàleg: 45-47) poden ser o bé testimonis del llenguatge intern entre els lapicides i els tècnics d'obra per a l'abastiment i la futura sistematització del material a l'obra; o bé un codi de les feines extractives de la pedra.

L'única excepció al predomini de l'ús del gres en l'arquitectura a gran aparell quadrat a la ciutat, són els 15 blocs de marbre blanc documentats als fonaments de la torre núm. 3 de la Força Vella, els quals pertanyen a un arc honorífic alt imperial (probablement erigit a mitjan

segle I dC en el fòrum o en algun vial d'accés al recinte). L'ús del marbre per a la construcció d'aquest arc commemoratiu, probablement un material importat del Pirineu oriental, ens recorda el simbolisme de prestigi que tenia l'ús d'aquesta roca per privilegiar monuments singulars, tot buscant emular la imatge de la Roma marmòria deixada per August i els seus successors.

En aquest sentit, a nivell de l'ús de roques ornamentals, l'època romana destaca per l'intens comerç mediterrani de *marmora* de colors arribats de diverses parts de l'imperi. Aquests servien per a revestir els monuments de riquesa colorística i estatus noble. A la ciutat de *Gerunda* els únics fragments de *marmora* apareguts foren documentats a les excavacions de l'àrea de necròpolis de la anomenada "porta del fòrum" (actuals soterranis de la catedral), amb fragments informes petitíssims de *serpentino* i *pavonazzetto*, a més d'una placa fragmentada amb inscripció funerària tardoantiga de marbre blanc de Luni-Carrara, molt probablement de reaprofitament alt imperial. Un altre revestiment tallat amb aquest marbre italià, en aquest cas decorat amb una lesena estriada, fou reutilitzat en època gòtica per a l'epitafi d'un tal Orval (núm. catàleg: 66). Es fa difícil de dir si aquest revestiment parietal pertanyia a la decoració arquitectònica d'algun conjunt de la ciutat o vil·la suburbana o ser fruit del comerç d'època medieval i aquesta pugui procedir dels tallers narbonesos que elaboraven aquestes i altres produccions a partir de l'aprofitament d'antics marbres romans (MALLETT 2011).

Tanmateix, és a les vil·les del *suburbium* que podem observar el comerç d'aquests luxosos productes. Esmentem els dos *pavimenta sectilia* de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter): un de la fase augustal i l'altre de mitjan segle I dC (OLIVER 2019b: 117-125).

També, és en la tria dels suports epigràfics alt imperials on documentem prou bé l'abastiment de roques ornamentals d'importació i les relacions comercials establertes a la ciutat. En efecte, identifiquem l'ús de calcàries recristal·litzades cromàtiques tant de la zona d'Empúries (calcària d'Empúries) com de la ciutat de Tarragona (Pedra de Santa Tecla). Amb la primera fou tallada una placa inscrita, parcialment conservada (NOLLA 1977: 285; FABRE *et alii*. 1991: núm. 4), mentre que amb el segon material, procedent dels tallers de la capital de la *Hispania Citerior*, conservem un dau epigràfic (*idem* 1991: núm. 3) i un basament (OLIVER 2019a) dels coneguts tipològicament com a pedestals tripartits (ALFÖLDY 2012; GOROSTIDI 2017: 168-172). En marbre blanc documentem un pedestal epigràfic d'àmbit funeràri (probablement de la pròpia *Gerunda*), reutilitzat en el monestir de Sant Daniel de Girona. La tipologia d'aquest pedestal, tallat amb el basament, dau i coronament en el mateix bloc, s'inscriu a les produccions

tallades amb marbre de Saint Béat, segons creiem de la inspecció macroscòpica del material i la tipologia de les motlures. Aquests pedestals van ser intensament exportats a l'àrea de la *Narbonensis* i en el nostre territori (antiga Indigècia) en documentem un exemplar a la veïna Empúries (MAC-Girona núm. inv. 1419).

En aquest sentit, malgrat ser *Tarraco* la capital administrativa de la província, també percebem una fluidíssima relació comercial vers el nord, entre els territoris d'una banda i altra dels Pirineus: el nord-est català (*ager d'Emporiae* i *Gerunda*) amb el sud de la Gàl·lia Narbonesa. Aquestes relacions -dutes a terme, sobretot, per via marítima a través dels ports de *Narbo Martius* i el Empúries- es poden percebre clarament en el registre arqueològic ceràmic d'importació -on predomina la *terra sigillata* sud gàl·lica vers la hispànica- o en el cas del comerç de *marmora*, a més de moltes produccions artístiques, per exemple: el cas de la decoració esculpida en les dovelles de l'arc honorífic amb motius de roleus d'acant similars a altres arcs erigits en el territori de la *Narbonensis* (arc de Carpentras o els arcs del Mausoleu dels *Iulii* a Glanum) (OLIVER 2019a: 15).

Narbona, també seria peça clau per a l'arribada al nord-est hispànic de moltes varietats de *marmora* extretes del Pirineu francès occidental, jugant un paper de centre redistribuidor d'aquests productes: marbres de Saint Béat i calcàries de Lez i de Campan. En efecte, un cop arribats al port d'Empúries, l'abastiment d'aquests fins a *Gerunda* es realitzaria, molt possiblement, per via fluvial aprofitant les aigües del Ter fins al seu aiguabarreig amb l'Onyar. Cal dir que les relacions transpirinenques de *Gerunda* continuaran en èpoques successives i seran, fins i tot, intensificades amb la primacia de l'arquebisbat de Narbona en els comtats catalans durant la Marca Hispànica (RIU 1991).

També, documentaríem un comerç mediterrani amb la pròpia ciutat de Roma a propòsit dels sarcòfags marmoris encastat en el presbiteri de la basílica de Sant Feliu, procedents de tallers d'aquesta ciutat. Dos d'ells estilísticament daten de la primera meitat del segle III dC, tanmateix, el moment de la seva arribada exacte a la ciutat no pot ser acotat. Tant poden ser importats poc després de la seva talla a Roma o demorats en l'*stock* del taller fins a trobar un client o, fins i tot, importats a la ciutat ja en una època molt posterior fruit de l'habitual reutilitzament d'aquestes prestigioses peces.

Més puntualment, un altre material lític que documentem, si bé no a la ciutat però sí en el seu *suburbi*, és l'ús d'escòria volcànica per a la manufactura d'algunes peces de mobiliari, com

el cas d'una *arula* trobada a la Casa del Racó (Sant Julià de Ramis) o per a la producció de moleres; d'aquestes en documentem un exemplar a la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i també en diverses vil·les de l'antic territori dels *Indiketes*. A nivell constructiu, documentaríem el seu ús per a la coberta semi cupulada d'una exedra de la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). Sense un estudi arqueomètric d'aquests materials no podem conèixer la seva procedència, tanmateix tot fa pensar en un origen local, donat els nombrosos afloraments d'aquests materials a l'entorn de Girona.

7.2 CONCLUSIONS D'ÈPOCA PALEOCRISTIANA I VISIGÒTICA

Com és comú en les ciutats romanes occidentals, la indústria de la construcció post clàssica va incrementar el reutilitzament de material procedent d'edificacions romanes en desús; principalment, per a l'aprofitament de grans blocs quadrats. En efecte, segons el testimoni d'algunes construccions conservades a la ciutat (la reforma puntual de la muralla, el *cd.* palau del *comes civitatis*, núm. catàleg: 88) i rodalia (les fortificacions del *castellum* de Sant Julià de Ramis, núm. catàleg: 89, fig. 19), les fàbriques són bastides exclusivament amb paraments d'*opus incertum* i incorporen, només en alguns punts dèbils de les estructures (basaments, murs cantoners o marcs de porta, etc.) carreus romans d'aprofitament. En aquest sentit, no podem dir, com tradicionalment s'afirma, la desaparició de les tasques extractives a peu de pedrera, però sí la total absència del treball escairat d'aquesta, provocat o no per la quantitat potencial de material a reutilitzar procedents dels antics edificis romans.

D'altra banda, l'activitat del reaprofitament de material requeria, en moltes ocasions, d'autèntics tallers especialitzats en el desmuntatge dels edificis sense ocasionar desperfectes en els blocs i, en alguns casos, de reelaboració per tal d'adaptar les peces en el seu nou emplaçament.

Segurament, un dels primers casos de reciclatge de material a *Gerunda* va afectar als espais de necròpolis amb el desmantellament d'aquells *monumenta funerària* oblidats ja vers el 300, moment de la remodelació tetràrquica de la muralla. L'enderrocament de la torre-porta sud de la Força Vella (actual plaça del Correu Vell) el 1857, va permetre constatar la presència de nombrosos fragments arquitectònics i escultòrics, relacionats molt probablement amb aquest tipus de monuments datats, estilísticament, entre finals del segle I aC i principis del canvi d'era (LAMUÀ 2012: 200, 202 i 204). D'aquesta manera, les muralles tetràrquiques emprarien carreus quadrats extrets de bell nou de la pedrera, però també, elements reciclats. En dues ciutats geogràficament properes com *Narbo Martius* (GAYRAUD 1981) i *Barcino* (BALIL 1961: 83-103; RAVOTTO 2017: 328 i 442) aquesta pràctica és ben documentada.

El material lapidi emprat de bell nou en les obres, amb prou feines és desbastat i sempre prové de l'aprofitament dels recursos lítics més immediats, com són els aflorament calcaris del subsol i entorn de la ciutat, a més d'un ús remarcable de còdols de riu. En aquest sentit, les antigues explotacions de gres Fm. Folgueroles que van fornir bona part del material per a la

construcció de la ciutat romana, en aquests moments foren abandonades i ja no seran mai més explotades, excepte per a l'extracció en època moderna de moleres. L'última gran activitat productiva d'aquestes pedreres en època antiga ja no es relaciona amb un ús edilici, sinó amb la producció de sarcòfags datats entre els segles V i inicis del VII dC (NOLLA & PRAT 2019: 115-138). Per aquesta raó resulta fàcil copsar el reaprofitament de material romà elaborat amb gres Fm. Folgueroles a la ciutat, donada la exclusivitat d'aquest material en un període concret (veure fig. 52).

El testimoni del *cd.* palau del *comes civitatis* ens serveix per copsar la dinàmica constructiva seguida a l'hora de bastir un gran casal visigòtic, a més de la transformació urbana que aquest fet va comportar -la ocupació de l'antiga plaça foral inferior romana- relacionat amb el canvi de model de ciutat clàssica a cristiana. En aquest edifici trobem la presència de carreus romans reutilitzats. Seria lícit pensar que gran part d'aquest material procediria dels mateixos edificis desmantellats de l'ala oest del fòrum; segurament la basílica i/o la cúria (NOLLA 2014: 34).

A propòsit de les esglésies d'època visigodes erigides a la ciutat, només conservem alguns pocs fragments de mobiliari i decoració arquitectònica dels seus espais. Aquest és el cas de l'església de Sant Pere de Galligants on conservem, reutilitzats al sostre de la nau de l'església del segle XII, tres carreus decorats amb baix relleu amb motius de fris vegetal de clar estil visigòtic (núms. catàleg: 99-101). Amb seguretat aquests formarien part d'algun motiu de fris que ornamentava l'interior o l'exterior de la nau. Similars motius també apareixen en les peces de fris vegetal, un xic més esquemàtics, de la primitiva església erigida a la muntanya de Sant Julià de Ramis (núm. catàleg: 103-105), just en l'esplanada on s'aixecava anteriorment l'*aedes* tardorepublicà, segurament ja per aquella època completament desmantellat. En aquest sentit, les obres del *castellum* tardoantic i visigòtic de Sant Julià de Ramis aprofitaren bona part dels seus carreus en punts estructurals de l'edifici a reforçar amb gran carreuat. També, de l'edifici religiós de Sant Julià de Ramis, procedeixen algunes peces del seu mobiliari litúrgic. Tanmateix, no es pot descartar un origen romànic per alguna d'elles.

D'altra banda, tornant a l'església de Sant Pere de Galligants, plantegem adscriure pel tipus de material emprat -gres Fm. Folgueroles-, el fust de columna (format per tres tambors), que s'emplaça en l'arc de l'absidiola de migdia, com a un material internament reciclat de la primitiva església visigòtica; al ser l'única columna construïda amb aquest material.

Altres peces, encara que adscrites estilísticament a l'època tardoantiga o visigòtica, són difícils de definir amb seguretat el seu emplaçament original i el moment de la seva presència a la ciutat, al ser peces totalment descontextualitzades o objectes de diverses reutilitzacions amb el pas del temps. Aquest seria el cas: de les columnetes (núm. catàleg: 65) i el capitell documentats en el cenobi de Sant Daniel (núm. catàleg: 102); el del fragment de cancell visigòtic de Sant Martí Sacosta reutilitzat a posteriori com a placa d'epitafi per a un personatge del segle XI, (núm. catàleg: 90 i 185); o els dels suports d'altar d'esglésies que aprofitaren antics carreus o pedestals epigràfics romans (de fet, tots els pedestals epigràfics conservats a la ciutat han pogut ser preservats gràcies a aquest fet).

Per altra banda, del conjunt episcopal erigit en honor al màrtir Feliu, en el lloc de la seva *cella martirial*, poc o res sabem de les seves estructures. No obstant això, en coneixem prou bé la seva rellevància a través d'algunes notícies de l'època com, per exemple, la del bisbe i historiador Julià de Toledo. Gràcies al seu escrit tenim constància de l'esplèndid regal ofert pel rei Recared, a finals del segle VI, d'una corona votiva d'or al sepulcre del màrtir Feliu (*Historia Wambae Regis* 26). També, en el Museu d'Art de Girona es conserven un seguit de peces de mobiliari litúrgic de factura visigòtica, trobades totes elles ben a prop del complex episcopal (carrer del Llop o Pujada del rei Martí). I, per acabar de reblar el clau, tenim la sort de conservar el conjunt de vuit sarcòfags marmoris encastats en el presbiteri de la basílica gòtica de Sant Feliu, autèntics testimonis en pedra de la importància del seu culte a la ciutat. Ja hem dit que dos d'ells són datats estilísticament durant la primera meitat del segle III dC, tanmateix és incert el moment concret de la seva importació a la ciutat. La resta del conjunt, també peces obrades en tallers de Roma, són datats dins del primer terç del segle IV. Aquests objectes luxosos, de qualitat, d'un cost i d'un pes considerable, ens proporcionen una informació impagable en relació a l'alt nivell socioeconòmic de la ciutat i del pol d'atracció que exercia l'espai martirial generat a redós de la tomba del màrtir Feliu (CLAVERIA 2005; LAMUÀ 2012: 204-208; AMICH 2012: 211-222). La importació d'aquestes peces, ens testimonien el cant del cigne a *Gerunda* del comerç mediterrani exercit per Roma amb la circulació de tota mena de productes a una banda i altra del mediterrani oriental i occidental. A partir d'aquest moment, l'únic circuit comercial marítim que trobarem, més enllà de la costa Hispànica, són els contactes establerts amb el sud de França, especialment amb Narbona. Fruit d'aquest comerç són segurament les diverses plaques de marbre, en origen cornises, inscripcions o revestiments d'època romana, reaprofitades com a taules d'altar en diverses esglésies paleocristianes i visigòtiques de la

província de Girona. Sense oblidar el cas del conjunt notable de sarcòfags tardoantics, obrats pels tallers de Narbona amb pedra de l'Île-de Sainte-Lucie, importats a la basílica martirial de la Neàpolis d'Empúries (NOLLA & SAGRERA 1995: 257-264).

A propòsit de les *mensae altaris* que aprofiten clarament antics marbres romans podem citar el cas de la trobada en aquest mateix conjunt citat de la Neàpolis emporitana i convenientment estudiada per D. Vivó. En efecte, la seva taula d'altar aprofitava un antic relleu romà d'estil neoàtic que reproduïa la decoració fidíaca de l'escut de la imatge crisoelefantina d'Atenea en la *cella* del seu temple en el Partenó (Vivó 1996: 213-222; 1996-1997: 469-480). També, podem citar la *mensa altaris* de Sant Joan Sescloses (parròquia de Castelló d'Empúries), la de la ciutadella de Roses (PALOL 1957-1958: 82-83 i 89-94, làm. I; PUIG 1999: 2002-203) o la de l'esglésiola de Sant Feliu de Diana (Sant Jordi de Desvalls) (Oliver 2020b).

Creiem, tal com pensen J. M. Nolla i J. Sagrera (NOLLA & SAGRERA 1995: 313-214; AICART *et alii*. 2008: 242-245), que totes aquestes peces marmòries -sovint de marbres de Paros, Carrara o Saint Béat- foren obrades per tallers narbonesos. Ens ho fa pensar tant la qualitat (motlures) i dimensions de les peces reutilitzades, així com, l'abundància de material marmori per a ser aprofitat a la capital de la Narbonesa.

Per últim, un probable exemple d'aquest comerç que venim enunciant, directament relacionat amb la ciutat de *Gerunda*, és el cas del fragment de cancell visigòtic trobat a Sant Martí Sacosta (núm. catàleg: 90). Aquest està elaborat amb una calcària oolítica, segurament de les pedreres de Bois-des-Lens (Nimes). Es fa difícil creure que la església gironina de Sant Martí Sacosta adquirís un ambó amb aquest tipus de material importat, quan la resta de conjunts de la ciutat sembla ser que reutilitzaren antics carreus romans en gres per a fabricar aquest tipus de mobiliari litúrgic. Aquest és el cas de les peces atribuïdes a l'episcopi de Sant Feliu.

7.3 CONCLUSIONS D'ÈPOCA CAROLÍNGIA I COMTAL

Del període que va de la presa de la ciutat per part de l'Imperi Franc, el 785, a mitjan segle XI, *Gerunda* viu un moment de gran fervor constructiu, traduït amb edificacions que encara avui preservem, parcialment, com la sòlida renovació de les muralles vers el 800 o la construcció d'un segon conjunt episcopal (dedicat a Santa Maria) d'estil romànic, intramurs i reocupant l'escenari privilegiat de l'antic tèmenos romà¹³².

Pel que fa a la indústria de la construcció d'època carolíngia, podem copsar el seu comportament amb les obres de (re)fortificació de la Força Vella. Aquestes foren obrades amb diversa procedència de materials lítics. El material principal fou la calcària nummulítica tallada en petits blocs rectangulars irregulars configurant fàbriques en *opus vittatum*, incloent, a vegades, còdols i elements ceràmics. Només en certs punts estructuralment claus de l'obra (basaments, murs cantoners o obertures de porta), identifiquem el reutilitzament d'antics carreus romans. Un exemple paradigmàtic d'aquesta pràctica el trobem en el parament de la torre núm. 3, amb diversos carreus romans col·locats en el seu basament a mode d'*opus pseudoquadratum*. Els carreus majoritaris són de gres Fm. Folgueroles però, excepcionalment, aquí també en documentem de marbre blanc, aquests últims pertanyents a un arc honorífic. De fet, en moltes de les torres aixecades durant aquesta refacció de les muralles trobem l'ús de carreuat romà en el basament, cas de les torres núm. 5 i 12.

Per altra banda, la construcció de l'església catedralícia de Santa Maria, consagrada el 1038, impulsada pel bisbe Pere Roger i la seva germana -la comtessa Ermessenda-, va motivar la recerca de pedreres que oferissin una roca amb una bona talla decorativa i la seva obtenció en grans blocs. En aquest sentit, si bé la roca majoritària fou la calcària nummulítica tallada en forma de petits blocs rectangulars irregulars per a bastir paraments en *opus vittatum*, també es requerien de grans blocs quadrats per a manufacturar els elements de la seva decoració arquitectònica: basaments, tambors i capitells de columna o impostes i cornises. Aquest comportament també l'observem en les obres del coetani monestir de Sant Daniel; un dels pocs conjunts conservats d'aquesta primera època del romànic a la ciutat.

---

132 Durant aproximadament dos segles (entre *ca.* 800 i 1000), coexistiren dos catedrals: una primera seu d'època paleocristiana dedicada a Sant Feliu en àmbit periurbana (necròpolis septentrional) i una segona, de creació carolíngia, dedicada a Santa Maria, reocupant la ubicació de l'antic temple romà.

A l'època romana, la manufactura d'aquests elements decoratius hagués anat a càrrec del gres Fm. Folgueroles de les pedreres de Taijà i Sarrià de Dalt. Tanmateix, aquests centres d'explotació feia ja gairebé 400 anys que restaven totalment abandonats i per alguna raó o altre, per bé que aquests encara disposaven de potencial material a extreure, fou seleccionada un altre tipus de roca arenosa mai abans explotada per la ciutat. En efecte, l'ús d'aquesta roca només el documentem en la primera meitat del segle XI i, ara per ara, només en dos conjunts eclesiàstics coetanis: la catedral de Santa Maria i l'església del monestir de Sant Daniel. Tanmateix, el seu ús creiem que s'estendria per altres conjunts eclesiàstics i civils de la ciutat.

Geològicament, es tracta d'un gres de tipus arcòsic, procedent de la vall de Sant Daniel, el qual ofería unes millors prestacions escultòriques que la roca arenosa emprada en l'època romana. En aquest sentit, plantejem si aquest seria el principal motiu que va impulsar el seu ús pels tallers escultòrics que treballaven a la Girona de la primer meitat del segle XI? Tanmateix, tampoc podem descartar una confluència d'aquesta última amb les motivacions econòmiques de l'explotació d'un recurs pertanyent als dominis del Monestir de Sant Daniel, molt vinculats a la pròpia figura d'Ermessenda de Carcassona, una de les principals promotores de l'edifici episcopal gironí.

La utilització d'aquest gres de Sant Daniel, a excepció dels carreus de la Torre Carlemany, recau en la elaboració d'elements decoratius arquitectònics que requerien ser tallats en grans blocs com els basaments, tambors i capitells de columna (catedral) i les impostes-cornises (catedral i Sant Daniel).

La seva explotació no sembla sobrepassar la primera meitat del segle XI. En aquest sentit, podem assegurar que ja entrat el segle XII o, fins i tot, en la segona meitat del segle XI, tots els elements decoratius de la ciutat foren esculpits amb calcària local.

En aquest punt volem remarcar les interessants consideracions ofertes pel Prof. J. M. Nolla, a propòsit d'una primera aproximació al reutilitzament de material lític a la ciutat en època tardoantiga i medieval (NOLLA 2014). L'autor qüestionava el fet de poder adscriure tots els blocs de gres emprats a la catedral i a Sant Daniel com a procedents del reaprofitament de material romà, a causa de la gran quantitat i uniformitat de les peces (*idem* 2014: 40-42). D'aquesta manera, obria la porta a plantejar aquest com a material de bell nou extret de la pedrera. La nostra identificació del gres de Sant Daniel ha pogut confirmar aquestes suposicions.

Gràcies a la sistematització i estudi del lot de peces adscrites a la decoració arquitectònica de la catedral romànica de Pere Roger, podem oferir una aproximació de com la seva obra es va anar gestant en matèria de l'aprovisionament dels seus materials constructius i com aquesta anava decorada (veure descripció en el catàleg: núm. 116). En efecte, del conjunt lapidi conservem alguns elements relacionats amb l'ornat de la nau (i la galilea) de la església episcopal on destaca el clar ús dels gresos de Sant Daniel; si bé la intensa explotació d'aquest recurs no va frenar del tot el reutilitzament d'antics carreus romans (fig. 49).

En aquí recopilem un llistat de les peces adscrites en aquest conjunt i el seu material: trenta-cinc peces d'imposta-cornisa, cinc capitells, dos tambors de columna i una base àtica, elaborades amb el gres de Sant Daniel. Per contra, només un capitell esculpit amb el gres Fm. Folgueroles; a part d'altres elements reelaborats amb aquest material d'època romana però d'adscripció cronològica incerta en la fàbrica episcopal (núm. catàleg: 165, 179-180).

També, en el basament de la Torre Carlemany podem copsar l'ús dual, en comunió, dels dos gresos: Fm. Folgueroles i Sant Daniel. Si bé, altre cop aquí el percentatge del primer és clarament superior (fig. 50); indicant, tal volta, les poques reserves de material romà per a ser reaprofitat.

A part del nombrós conjunt de blocs arquitectònics de la decoració arquitectònica de la catedral romànica de Santa Maria, conservem -tal i com ja hem avançat- la d'un altre conjunt coetani: les impostes-cornises de l'església del monestir de Sant Daniel de Girona. Aquestes també són manufacturades amb el gres de Sant Daniel i amb una decoració similar, tot i que executada d'una manera molt més matussera. A diferència de la catedral, les impostes de Sant Daniel -en conservem 3 exemplars (núm. catàleg: 181 i 182)- no eren sostingudes a través de columnes sinó, mitjançant pilastres adossades obrades amb una fàbrica d'aparell de blocs allargassats -més grans que la resta de parament dels murs- de calcària local, sense cap mena de basament.

Tornant a la catedral de Santa Maria consagrada el 1038, conservem bona part del seu mobiliari litúrgic amb dues de les seves peces més emblemàtiques elaborades amb pedra: la càtedra i la *mensa altaris*; ambdós elements, custodiats en el presbiteri gòtic de la Seu, són d'un immens valor patrimonial i es troben en un excel·lent estat de conservació. Es tracten de peces de primer nivell, tant per la magnitud de les mateixes com per la qualitat de la seva talla, elaborades cada una a partir de la talla d'un bloc de grans dimensions d'un marbre blanc

d'importació. Per el moment, a falta de l'estudi arqueomètric d'aquests marbres que anhelem implementar -en un futur immediat- a través d'un conveni entre el Capítol de la Catedral i l'ICAC, no podem aportar llum sobre l'origen d'aquests i/o si es tracten de peces romanes reutilitzades (fet que a priori no ho sembla).

Altres peces relacionades amb el presbiteri de la seu romànica són els diversos fragments de cancell identificats. Si bé cap d'ells s'inscriu en el marc cronològic d'aquest estudi, hem cregut convenient recollir-los per tal de visibilitzar una de les primeres mostres de la producció escultòrica amb calcària de Girona un cop superada la primera meitat del segle XI. En aquest sentit, l'ús escultòric de la Pedra de Girona no es detecta fins superada la meitat del segle XI. Aquest fet ens serveix per acotar l'adscripció cronològica d'algunes peces incertes, com és el cas de la plac de cancell conservada al Museu d'Art de Girona (núm. catàleg: 177).

En paral·lel a la producció d'aquests relleus escultòrics de l'ambó, hi tenim que sumar la producció dels relleus de la porta de Sant Miquel i del claustre de la catedral. En cap d'aquests conjunts s'empraren roques arenoses. L'ús de la calcària de Girona és exclusiu. Ens trobem amb un canvi de paradigma en el treball de la pedra a la ciutat.

Un últim element del presbiteri episcopal gironí, és la lipsanoteca tallada en un bloc quadrangular -de dimensió considerable- de traquita de Vilacolum (Alt Empordà), sense cap tipus de decoració. La seva datació és incerta, tant podria tractar-se de la primera meitat del segle XI com ser anterior, vers el 900. L'ús d'aquest material a la ciutat i rodalia només el documentem amb aquesta producció.

Per altra banda, sense conèixer la procedència exacte, el Museu d'Art de Girona conserva una lipsanoteca (núm. catàleg: 98) en forma de bloc quadrangular (truncopiramidal), en aquest cas, però, tallat en gres Fm. Folgueroles (carreu romà reutilitzat), amb decoració esculpida i amb una tapa en forma quadrangular, enlloc de creu. La seva datació és incerta entre època visigoda i comtal.

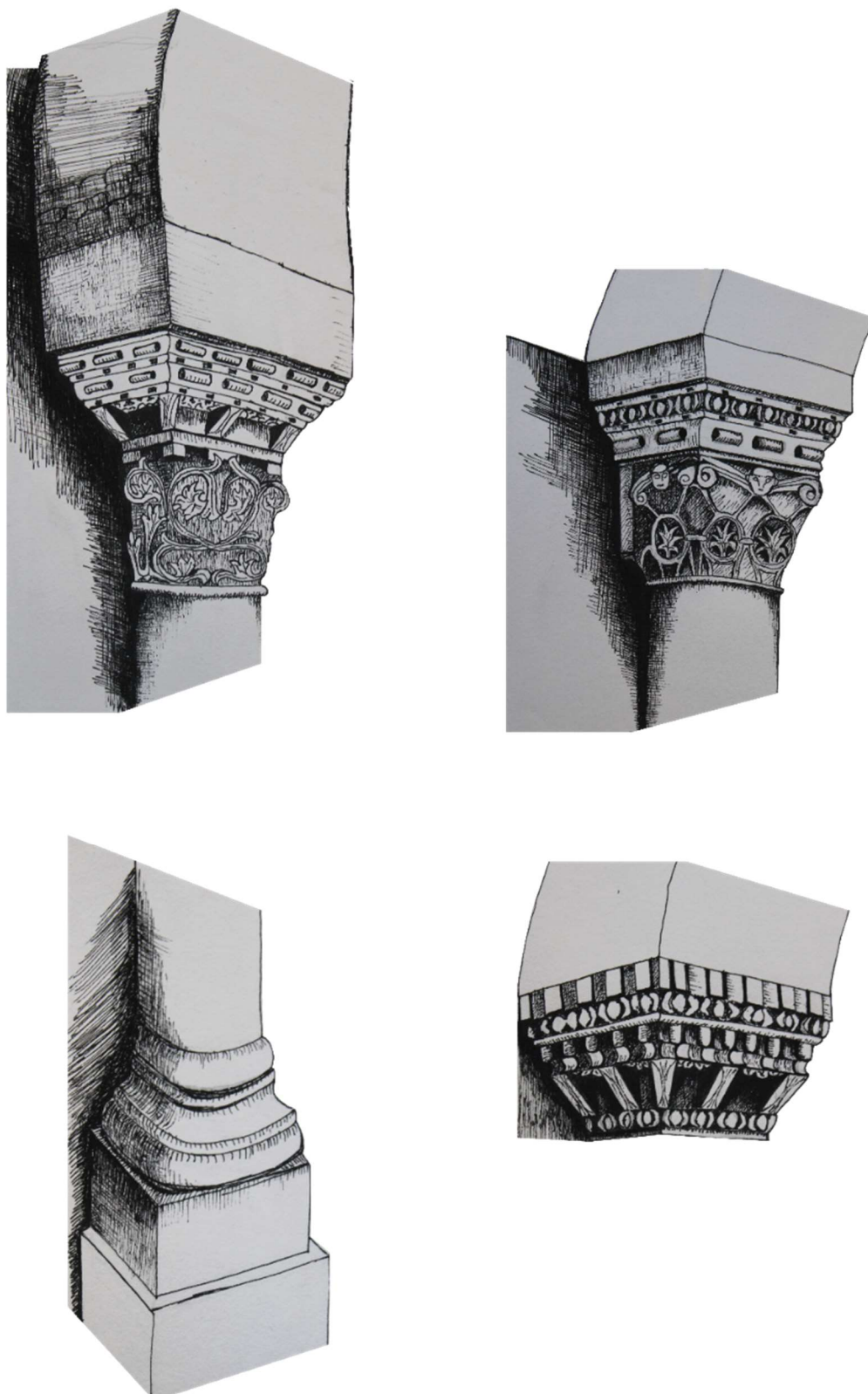
Hem vist la importació de peces marmòries, de considerables dimensions, destinades a l'abillament litúrgic del presbiteri de la Seu. En aquest comerç també hi hem de sumar altres objectes de menor dimensions com és el cas de les plaques d'epitafi, sovint elaborades amb marbres o altres materials similars d'aprofitament. A Girona detectem com els epitafis dels bisbes Servusdei i Arnulf (núm. catàleg: 185 i 186) són tallats en plaques de marbres, no sabem si d'aprofitament o produïts per la ocasió. La inspecció ocular d'aquests material no ens permet

determinar amb solvència el seu origen. Si bé creiem que es tracten de materials extrets del Pirineu oriental; donada l'alta activitat que van tenir les nombroses pedreres de marbres durant aquests moments, i fins la baixa edat mitjana, en la zona del Rosselló i el Vallespir (GÉLY 1996; MALLET 2016).

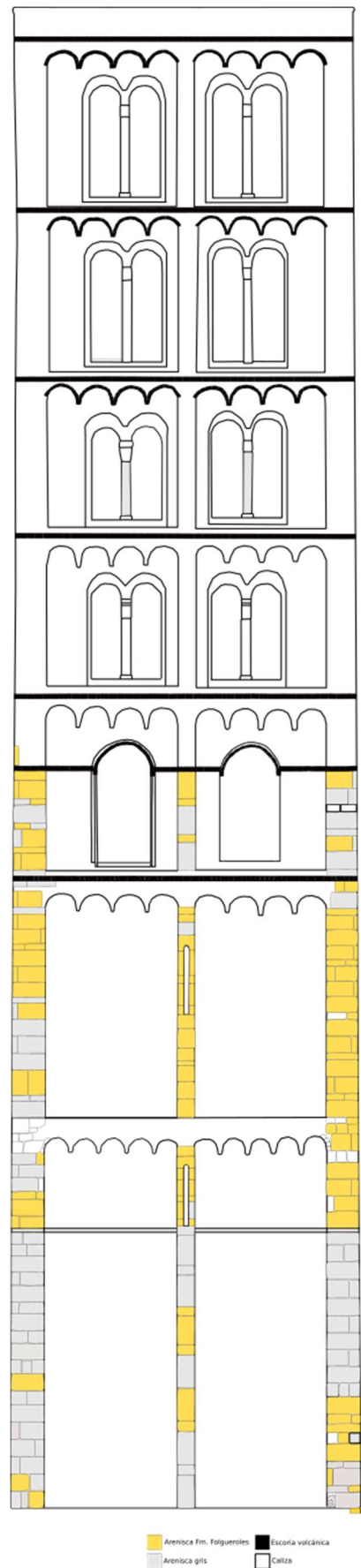
També, existeix el cas d'una placa d'epitafi (núm. catàleg: 90) que reaprofitava un fragment de cancell visigòtic tallat en una importada calcària oolítica blanca (d'aspecte similar al marbre), segurament procedent de les pedreres de Bois-des-Lens de Nimes (Gard). Molt probablement, com ja hem comentat, aquesta peça i altres elaborades amb marbres antics, serien fruit del comerç amb Narbona i dels seus tallers escultòrics que treballaven, reelaboraven, antics marbres de la intensament marmoritzada *Narbo Martius* (MALLET 2011). Un mateix cas, encara que defuig del nostre marc cronològic, el trobaríem amb una placa d'epitafi del segle XIII dedicat a un tal Orval que reutilitza un fragment de revestiment decorat amb lesenes estriades tallat en marbre de Luni-Carrara (núm. catàleg: 66).

Per altra banda, un material que trobem tant a la fortificació carolíngia com a la catedral de Santa Maria per a un ús decoratiu, és l'escòria volcànica de color negre. Ambdues construccions realitzaren jocs d'efecte cromàtic amb el contrast d'aquesta roca negra sobre el gris de la calcària nummulítica o el daurat de tonalitat mel del gres Fm. Folgueroles. La talla d'aquest s'efectuava a mode de petits blocs quadrangulars disposats en fileres horitzontals o, en el cas de les torres de la muralla, alternant dovelles de gres amb escòria.

L'última peça del nostre catàleg es correspon amb el sarcòfag d'Ermessenda de Carcassona (núm. catàleg: 187). Hem volgut acabar amb aquesta peça tallada en calcària nummulítica, de grans dimensions, perquè preludia -com les peces de cancell comentades- l'inici de l'ús escultòric i intensiu d'aquest material a la ciutat. En aquest sentit, si al llarg del treball hem vist com sempre s'han preferit roques arenoses -els gresos Fm. Folgueroles i de Sant Daniel- per a la manufactura d'elements decoratius arquitectònics o escultòrics, superada la meitat del segle XI i, sobretot, a inicis del segle XII, s'activarà una producció de calcària nummulítica que englobarà gairebé totes les demandes lítiques de la ciutat i rodalia; manufacturant per primera vegada blocs quadrats i relleus escultòrics. En efecte, a partir d'ençà, ens trobem amb l'inici del que serà l'esclat dels tallers lapicides gironins que faran notablement reconeguda i viatjada, en el territori de la Corona d'Aragó, la Pedra de Girona (fig. 51).

Figura. 49. Dibuixos de restitució de la decoració arquitectònica de la nau de l'església episcopal de Santa Maria. Aquesta estava formada per un seguit de columnes, arran de paret (sense ser totalment adossades), amb base àtica, tambors de columna i capitell. Seguidament, un seguit de diverses tipologies d'impostes-cornises (esculpides en el mateix bloc) coronarien el conjunt i donarien pas a l'arrencament dels arcs torals de la nau.

Figura. 50. Alçat del costat nord de la Torre Carlemany amb la indicació del tipus de roca emprat.

Figura. 51. Detall d'un relleu escultòric (segle XII) del claustre de la catedral de Girona, on s'hi veuen dos lapicides manufacturant carreus.

7.4 EVOLUCIÓ DE LES DINÀMIQUES A NIVELL DIACRÒNIC

El projecte portat a terme ens ha servit per copsar les dinàmiques d'aprovisionament i ús de material lític per a cobrir les necessitats constructives i ornamentals a la ciutat i rodalia de la Girona romana, tardoantiga, visigoda, carolíngia i comtal, aportant una sòlida base documental de les seves produccions lítiques.

Amb un catàleg compostat per 288 peces analitzades, destaquem la gran varietat litològica recopilada en l'estudi, amb 25 varietats, les quals ens serveix per avalar el marc cronològic proposat. En efecte, diversos estudis han pogut reflectir com a partir de la segona meitat del segle XI i inicis del XII en endavant, la indústria lítica a la ciutat de Girona es forneix, gairebé de manera exclusiva, de l'ús de dos materials: la calcària nummulítica (per a la construcció i relleus escultòrics) i l'alabastre de Beuda-Segueró (per a un ús escultòric) (ESPAÑOL 2009; 2017; FUMANAL 2019).

La caracterització petrogràfica dels seus suports ens ha permès definir, resoldre, alguns històrics dilemes com: a) la filiació cronològica d'algunes peces; b) qüestions lligades sobre el reutilitzament de material; o c) l'abast de les explotacions dels gresos Fm. Folgueroles a l'entorn de Girona i el seu moment d'abandonament.

En aquest sentit, un dels descobriments més rellevants de la nostra recerca ha sigut la diferenciació de dos tipus de roques arenoses emprades a la ciutat: els gresos Fm. Folgueroles explotats en època romana fins als segles VI-VII dC de les pedreres de Taialà i Sarrià de Dalt; i els gresos arcòsics extrets de la vall de Sant Daniel exclusivament durant la primera meitat del segle XI.

Aquest fet ens ha permès adscriure, amb cronologia ferma de la primera meitat del segle XI, algunes peces, del fons lapidi de la catedral, decorades amb motius clàssics propis del repertori artístic romà, les quals hi havia dubtes sobre la seva filiació romana o medieval. Aquest és el cas d'alguna de les impostes-cornises o el d'una base àtica (núm. catàleg: 153) trobada descontextualitzada en un immoble del Barri Vell.

D'aquesta manera, volem reflectir la necessitat de col·laboració entre arqueòlegs, historiadors de l'art i geòlegs, per a generar coneixement interdisciplinari en l'estudi de les produccions artístiques i arquitectòniques. En els casos de peces fragmentàries o totalment

descontextualitzades, amb problemes de datació i adscripció a un conjunt monumental o escultòric concret, resulta gairebé l'única forma de poder aportar coneixement sobre el seu context original.

***

En línies generals, podem establir les dinàmiques d'aprovisionament i ús lític -és a dir, la tria d'una roca o altra-, a la ciutat i rodalia, de les següents maneres (fig. 52):

1. La economia en el treball productiu de la matèria prima per a la obtenció del producte desitjat. Un exemple de selecció de material, en benefici d'un treball productiu més eficaç, l'identifiquem amb l'ús de roques arenoses enlloc de calcàries o altres roques més denses i resistents al tall, per a les fàbriques obrades en gran aparell quadrat. Aquest fet explica l'ús dels gresos Fm. Folgueroles de Taialà i Sarrià de Dalt en època romana. Per contra, paraments amb aparell poligonal (*opus siliceum*) són manufacturats amb blocs calcaris, ja que només es requerien d'un treball de desbastat simple i oferien unes millors prestacions de solidesa i resistència. Aquest fet el veiem en el basament de la muralla fundacional de *Gerunda* (amb l'ús de calcària nummulítica) o en la fàbrica dels murs de sosteniment del temple baixrepublicà de *Kerunta* (amb l'ús de la calcària de Campdorà).

Al llarg de l'estudi trobem un lapsus de temps que s'abandona el treball quadrat dels blocs: entre el final del món clàssic romà i l'entorn de l'any 1000. En efecte, durant l'època tardoantiga, visigòtica i carolíngia, l'ús de carreuat va anar a càrrec exclusivament del reutilitzament d'aquests procedents d'antigues construccions romanes. La reactivació de la tècnica romana del *lapidem quadratum*, la tornem a documentar amb la construcció de l'obra de la catedral de Pere Roger i Ermessenda. Tanmateix, no es va recórrer al gres utilitzat a l'època romana -Fm. Folgueroles- sinó a un altre procedent de la vall de Sant Daniel. Per intentar respondre a la pregunta del per què de la utilització d'aquest nou gres en l'època comtal -obviant la possibilitat de reprendre les antigues explotacions romanes dels gresos Fm. Folgueroles encara amb bons nivells de material per a ser extrets-, creiem que hem de tenir en compte, com un dels principals motius, la millor qualitat escultòrica d'aquesta pedra de la riba esquerra del riu Galligants.

2. Qualitats intrínseques d'un material en matèria d'ús escultòric. Tal com dèiem, un possible exemple de selecció d'una roca, en detriment d'una altra, a favor de la seva major

qualitat en la talla escultòrica, el podem copsar amb la utilització dels gresos de Sant Daniel. Aquest fou emprat per a la manufactura dels elements de la decoració arquitectònica de la seu episcopal de Santa Maria i de l'església del monestir de Sant Daniel, a la primera meitat de l'any 1000. En contrast amb el gres d'època romana, aquest oferia unes millors prestacions escultòriques degut a la seva naturalesa més compacta, permetent una òptima talla en alt relleu. Tal fet se'ns fa evident amb la comparació de les poques peces de la seu romànica esculpides amb reelaborats carreus romans de gres Fm. Folgueroles i aquells, majoritaris, tallats de bell nou amb el gres de Sant Daniel. Paradigmàtic és l'exemple del capitell núm. catàleg 158, tallat amb el gres Fm. Folgueroles, en contrast amb d'altres capitells decorats amb motius similars esculpits amb el gres del Galligants. Les ornamentacions d'entrellaços i palmetes dels capitells o el joc d'oves i dardells (motiu clàssic del *Kyma* jònic) i permòdols cilíndrics exempts, entre d'altres motius de les impostes-cornises, aconsegueixen una talla més precisa i plàstica amb els gresos de la vall de Sant Daniel.

3. El cromatisme d'un material constructiu. Aquest és el cas de la escòria volcànica. El seu color negre s'utilitzà per a crear jocs cromàtics a la fortificació carolíngia i a la catedral romànica (Torre de Carlemany). Tanmateix, amb aquest material també li hem d'associar un ús especialitzat per a la coberta de sostres de volta o cúpula, a causa del seu poc pes. En el marc cronològic d'aquest estudi, només podríem documentar aquest ús en el sostre semicupulat de l'exedra oberta (a mitjan segle I dC) a la sala A8/15 de la vil·la del Pla de l'Horta. No obstant això, creiem que el seu ús seria molt més extens a causa de la disponibilitat i prestacions d'aquest recurs i els nombrosos edificis medievals conservats construïts amb aquest sistema: cas de les estances termals i l'*apodyterium* dels Banys Àrabs o alguns àmbits del convent de Sant Domènec, citem aquí l'absis de la seva sala capitular.

4. Les qüestions simbòliques lligades a la matèria prima. Per exemple, hem vist com per a la construcció d'un arc honorífic es va optar per l'ús de marbre blanc (segurament extret del Pirineu Oriental?) d'acord amb el paper ideològic atorgat a aquest material a la Roma imperial, enlloc del gres Fm. Folgueroles habitual en la edificació a gran aparell quadrat de la ciutat. L'ús del marbre donava la estètica i el simbolisme de poder i prestigi, no ofert a través de l'ús del gres. A dia d'avui és l'únic monument romà de la ciutat erigit amb carreus de marbre.

També, jugaren un paper molt important en aquest aspecte, la utilització de diverses roques ornamentals (*marmora*) de color per a la manufactura de prestigiosos *pavimenta sectilia*, escultures o suports epigràfics. L'arribada d'aquests elitistes productes era fruit del comerç

establert per l'Imperi Romà a banda i banda del Mediterrani. La importació dels sarcòfags tardoantics de Sant Feliu, procedents de tallers de Roma, en seria un dels últims exemples d'aquest comerç a la ciutat.

5. El reaprofitament de material romà. Aquesta característica la detectem sobretot en el trànsit de la ciutat clàssica a la cristiana. Tots els edificis bastits amb pedra en aquesta època reutilitzaren material romà, utilitzant els antics conjunts monumentals clàssics com a pedrera. Aquesta dinàmica és seguida en època visigòtica i carolíngia. Cal especificar que tots els reaprofitaments de materials detectats a la ciutat són clarament efectuats per a qüestions de necessitat de material, sense estima per la bellesa o prestigi que algunes peces ornamentades poguessin arribar a suscitar. Un paradigmàtic exemple d'aquest fet l'observem amb els blocs de marbre decorats de l'arc honorífic, reutilitzats alguns dels seus carreus com a simple material constructiu en el basament carolingi de la torre núm. 3 de la Força Vella. Tanmateix, el que sí van tenir present els seus constructors fou la col·locació de les roques depenent de la seva naturalesa física. En efecte, amb l'aprofitament de blocs romans de gres i de marbre, optaren per a disposar aquests últims a la part més inferior del basament, tenint en compte la major resistència i densitat del marbre en comparació amb la roca arenosa.

Dinàmica de roques per a ús constructiu

	s. I aC	s. I - II dC	s. III - VIII	s. XI - XII	s. XIII - XIV	s. XV - XIX
Calcària nummulítica	—————					
Gres Fm. Folgueroles	—————		Reutilitzament			
Gres St. Daniel				—————		
Escòria volcànica	—————					
Marbre "arc"		—————				
Còdols	—————					

Dinàmica de roques per a ús escultòric

	s. I aC- II dC	s. III - VI dC	s. VII - X	s. XI - XII	s. XIII - XIV	s. XV - XIX
Calcària nummulítica				—————	—————	
Gres Fm. Folgueroles	—————		Reutilitzament			
Gres St. Daniel				—————		
Alabastre Beuda-Segueró					—————	
Marbre "arc"	—————					

Figura. 52. Esquema cronològic de les dinàmiques d'ús d'una roca a nivell constructiu i escultòric a la ciutat de Gerunda.

7.5 ADDENDA

En aquest apartat volem remarcar alguns punts que l'actual investigació no ha pogut resoldre en relació a la procedència d'alguns materials.

De ben segur, el futur seguiment de la investigació podrà aportar noves dades al respecte a propòsit d'alguns *marmora* emprats en la vil·la romana del Pla de l'Horta com el marxapeu facturat amb una calcària lacustre de tonalitat beix o la calcària bretxoide que imita, de manera extraordinària, el *porfido rosso* en el *sectile A8/15* del Pla de l'Horta.

També, l'estudi dels marbres blancs a la ciutat rebrà una forta empenta quan es pugui tirar endavant el preacordat conveni -entre l'ICAC i el Capítol de la Catedral de Girona- per a emprendre l'estudi arqueomètric del mobiliari litúrgic marmori del presbiteri de la Seu romànica: *càtedra* i *mensa altaris*.

Per altra banda, pel que fa a l'estudi arqueomètric del marbre blanc emprat per a erigir l'arc honorífic romà alt imperial, la seva recerca ha de prosseguir amb un treball de camp enfocat en la documentació de pedreres a la zona del Pirineu oriental i en una presa de mostres dels seus materials. A diferència dels marbres aflorats a la banda occidental del Pirineu usats en època romana, els materials marmoris de la banda oriental del Pirineu resten encara poc documentats.

8 BIBLIOGRÀFIA

ABREVIATURES:

AE = *L'Année épigraphique. Revues des publications épigraphiques relatives à l'Antiquité romaine*. París 1992.

*CIL II*²/14,2 = *Inscriptiones Hispaniae Latinae. Editio altera, pars XIV, Conuentus Tarraconensis, fasciculus tertius, Colonia Vrbs Triumphalis Tarraco (CIL II*²/14, 3), (ed.) G. Alföldy, Berlin-Boston 2012.

IRC III = *Inscriptions romaines de Catalogne: Gérone*, París 1991.

IRC V = *Inscriptions romaines de Catalogne: Supplément aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*, París 2002.

IRC IV = *Inscriptions romaines de Catalogne: Barcino*, París 1997.

HEp = *Hispania Epigraphica* (2002 / 2007), Madrid: Publicaciones de la Universidad Complutense de Madrid.

RIT = *Die Römischen Inschriften von Tarraco*. (ed.) G. Alföldy, Berlín 1975.

EDICIONS CRÍTQUES:

- INNOCENCI I (ed. 1845), *Epistula, III: Patrologiae Latinae*, 20; Traducció i notes: J. P. Migne, París.

- JULIÀ DE TOLEDO (ed. 1976). *Historia Wambae Regis: Corpus Christianorum Latinorum, Serie Latina* 115; Traducció i notes: J. N. Hillgarth, Turnholt.

- PLINI EL VELL (ed. 2003), *Història Natural (Naturalis Historia)*. Llibres VII-XI; Traducció i notes: Encarnación del Barrio, Ignacio García Arribas, Ana María Moure, Luis Alfonso Hernández i María Luisa Arribas, Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

- PLINI EL VELL (ed. 1998), *Història Natural (Naturalis Historia)*. Llibres III-VI; Traducció i notes: Antonio Fontan, Ignacio García Arribas, Encarnación del Barrio, María Luisa Arribas, Luis Alfonso Hernández, José Javier Iso i José Luis Moralejo, Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

-PRUDENCI (1984), *Peristephanon, IV*. Traducció i notes (llatí-català): M. P. Cunningham, N. Rebull i M. Dolç, Barcelona.

-VITRUVI (ed. 1989), *D'arquitectura (De Architectura)*; Traducció d'Esther Artigas, Empar Espinilla, Glòria Torres i Elena Benedicto, Barcelona: Agrupació de fabricants de ciments de Catalunya.

CATÀLEGS EXPOSICIONS:

-*Catàleg del Museu d'Art. Girona* (1981), Girona: Diputació de Girona.

-*Catàleg exposició: Oliba episcopus* (2018), Vic: Museu Episcopal de Vic.

-*Catalunya Romànica* (1988), XXIII, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.

-*Catalunya Romànica* (2003), V, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.

-*La Catedral de Girona. L'obra de la Seu* (2003), Barcelona: Fundació Caixa de Pensions.

-Fons Comissió de Monuments (llibre d'actes: 1866-1885), sessió del 21 de juny de 1882, Arxiu MAC-Girona.

-Fons Comissió de Monuments (exp. 22/9: 1929-1933), Arxiu MAC-Girona.

ESTUDIS:

ADAM, J. P. (1989): *La construction romaine. Matériaux et techniques*, Paris.

AGUAROD, C. i LAPUENTE, P. (2020): "La ornamentación marmórea de la *natatio* de las termes centrales de *Caesaraugusta* y su procedencia", a J. I. Lorenzo i J. M. Rodanés (coords.): *III Congreso Arqueología Patrimonio Aragonés (CAPA)*, pp. 303-312.

AGUSTÍ, B., BURCH, J. i MERINO, J. (1995): *Tombes, sitges i muralles (excavacions arqueològiques a Sant Julia de Ramis, 1991-93)*, Catàleg exposició, Girona.

AICART, F., NOLLA, J. M. i PALAHÍ, L. (2008): *L'església vella de Santa Cristina d'Aro: del monument tardoantic a l'església medieval*, Girona: Institut de Recerca Històrica.

ALFÖLDY, G. (2012): *Officina lapidaria Tarraconensis*", a A. Donati, i G. Poma, (eds.): *l'officina lapidaria romana. In ricordo di Giancarlo Susini* (Atti del Convegno AIEG-Borghesi 2010), Faenza, pp. 429-471.

ÀLVAREZ, A. (1985): "El giallo antico de Jendouba (Tunisia)", *Informació Arqueològica*, 44, pp. 46-50.

ÀLVAREZ, A. (1987): "Los mármoles del Pirineo oriental y su utilización en época romana", *Boletín de la Sociedad Española de Mineralogía*, 10-2, pp. 231-242.

ÀLVAREZ, A. i DE BRU, E. (1983): "Materials utilitzats a Empúries en època greco-romana", *Informació arqueològica*, 41, pp. 158-162.

ÀLVAREZ, A., DOMÈNECH, A., LAPUENTE, P., PITARCH, A. i ROYO, H. (2009a): *Marbles and stones of Hispania (Catàleg de l'Exposició celebrada amb motiu del IX ASMOSIA Conference)*, Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

ÀLVAREZ, A., GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. i RODÀ, I. (2009b): *El marmor de Tarraco*. Explotació, utilització i comercialització de la pedra de Santa Tecla en època romana, Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (*Hic et Nunc* 6).

ÀLVAREZ, A., GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. i RODÀ, I. (2011): "Las rocas ornamentales en las provincias del imperio: el caso del broccatello y la piedra de Santa Tecla", a S. Camporeale, H. Dessales i A. Pizzo (eds.): *Arqueología de la construcción II. Los procesos constructivos del mundo romano: Italia y las provincias orientales*, Madrid: Anejos de Archivo Español de Arqueología, LVIII, pp. 533-548.

AMELA VALVERDE, L. (2000): "Las ciudades fundadas por Pompeyo Magno en Occidente: *Pompaelo, Lugdunum Convenarum y Gerunda*", *Polis*, 12, pp. 7-41.

AMELA VALVERDE, L. (2018): "Sobre la fundación de *Gerunda* (Girona). Unas notas". *Tiempo y Sociedad*, 30, pp. 9-31.

AMICH, N. M. (2000): *Els sarcòfags romans i paleocristians de Girona*, Girona: Ajuntament de Girona (Patrimoni Cultural 1).

AMICH, N. M. (2005): "Els sarcòfags de Sant Feliu de Girona: una pregària en pedra", a *Girona a l'Abast*, X, Girona, pp. 269-283.

AMICH, N. M. (2006): *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII). Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*, Girona: Col·lecció Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, 19.

AMICH, N. M. (2012): "La Girona cristiana: la seu episcopal i el culte a Sant Feliu de Girona en l'antiguitat tardana", a D. Vivó, L. Palahí i J. M. Nolla (curs.): *Parva Gerunda*, Girona: Col·lecció Història de Girona, pp. 246-283.

AMICH, N. M. i NOLLA, J. M. (1992): *Girona goda i sarraina: 476-785*, Girona: Ajuntament de Girona (Quaderns d'Història de Girona).

ANTONELLI, F. i LAZZARINI, L. (2000): "Le marbre Campan (cipollino mandolato): historie, diffusion et archéometrie", *Revue d'Archéometrie*, 24, pp. 111-128.

AQUILUÉ, X., MAR, R., NOLLA, J. M., RUIZ DE ARBULO, J. i SANMARTÍ, E. (1984): *El fòrum romà d'Empúries (excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*. Barcelona.

AQUILUÉ, X., MAR, R., NOLLA, J. M., RUIZ DE ARBULO, J. i SANMARTÍ, E. (1986): "UNA LÀPIDA DEDICADA A *M. Iunius Silanus* aparecida en el foro de Ampurias", a Fatás Cabeza, G. (ed.): *Epigrafia romana de la Península Ibèrica*, Zaragoza, pp. 151-156.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M. i TREMOLEDA, P. (2000): "Les intervencions arqueològiques a Empúries (L'Escala, Alt Empordà)", a Q. Esteba i M. Bodro (eds.): *Cinquenes Jornades d'Arqueologia a les Comarques de Girona*, Olot, pp. 136-149.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M. i TREMOLEDA, P. (2006): "Les termes públiques de la *Insula 30* de la ciutat romana d'Empúries", a D. Vivó, L. Palahí, J. M. Nolla i M. Sureda (eds.): *Aigua i conjunts termals a les ciuitates d'Emporiae, Gerunda i Aqua Calidae: ... sed uitam faciunt*, Girona: Institut de Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona, pp. 37-44.

AQUILUÉ, X., HERNÁNDEZ, E. i SANTAMARIA, P. (2010): "Actuacions arqueològiques efectuades al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) als anys 2008-2009", a J. Grau i A. Prados (eds.): *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies, pp. 159-167.

AQUILUÉ, X. (curador, 2012): *Empúries. Municipium Emporiae*, Roma: l'Erma di Bretschneider (Ciudades romanas de Hispania, 6).

ASENSIO ESTEBAN, J. A. (2003): "El *sacellum in antis* del «Círculo Católico» de Huesca (*Osca, Hispania Citerior*), un ejemplo precoz de arquitectura templaria romana en el valle del Ebro", *Saldvie*, 3, pp. 93-127.

ALAVEDRA, S. (1979): *Les ares. Inventari de les ares d'altar*, vol. II, Terrassa.

BALIL, A. (1961): *Las murallas romanas de Barcelona*, Madrid: Anejos de *Archivo Espanyol de Arqueología*, II.

BARRAL, X. (1979): *La catedral romànica de Vic*, Barcelona: Artestudi.

BESSAC, J. C. (1986): "Carrières antiques du Bois-des-Lens (Gard). Inventaire préliminaire". *Revue archéologique de Narbonnaise*, 19, 1, pp. 159-182.

BESSAC, J. C. (2002): "Les carrières du Bois des Lens (Gard)", *Gallia*, pp. 29-51.

BLANCH, N. (1862): *Gerona histórico-monumental*, Girona (segona edició).

BLANC A. i BLANC, Ph. (2012): "Ancient uses of the Roman breccia (brèche des Romains) in Gaul", a A. Gutiérrez Garcia-M, P. Lapuente i I. Rodà (eds.): *ASMOSIA IX. Interdisciplinary Studies of Ancient Stone*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Serie Documenta, 23), pp. 487-492.

BORGHINI, G. (curador, 1998): *Marmi antichi*, Roma.

BOTET i SISÓ, J. (1890): "Sepulturas antiguas recién descubiertas en el Mercadal de Gerona", *Revista de Gerona*, 14, pp. 266-269 i 289-295.

BOTET i SISÓ, J. (1913): *Provincia de Gerona*, Barcelona: Geografia General de Catalunya dirigida per F. Carrera Candi.

BRAEMER, F. (1984): "Le commerce des matériaux d'architecture et de sculpture de part et d'autre de la chaîne des Pyrénées dans les provinces de Tarraconaise, de Narbonaise et de Aquitaine", *106è Congrès National des Sociétés Savantes* (Perpignan 1981). París, pp. 57-72.

BROTONS, F. i RAMALLO, S. (2017): "Continuidades y cambios en los santuarios ibéricos del sureste de Iberia: los templos "in antis" del Cerro de los Santos y del Cerro de la Ermita de la Encarnación", a T. Tortosa i S. Ramallo (eds.): *El tiempo final de los santuarios ibéricos en los procesos de impacto y consolidación del mundo romano* (Murcia 2015), Madrid: Anejos de *Archivo Español de Arqueología*, LXXIX, pp. 93-116.

BURCH, J., CARRASCAL, C., MERINO, J. i NAVARRO, N. (1995): "La Casa del Racó: un establiment rural d'època romana a Sant Julià de Ramis", a B. Agustí, J. Burch i J. Merino (eds.): *Excavacions d'Urgència a Sant Julià de Ramis anys 1991-1993*, Sèrie Monogràfica 16, Girona, pp. 95-107.

BURCH, J. (1996): *L'emmagatzematge de cereals en sitges d'època ibèrica al nord-est de Catalunya*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Girona.

BURCH, J. i SAGRERA, J. (1996): "Notícia de la presència d'un abocador ceràmic al poblat de Sant Julià de Ramis", *Cypsela*, XI, Girona, pp. 59-66.

BURCH, J. i SAGRERA, J. (2009): Els sitjars. *Les excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, 3, Girona i Sant Julià de Ramis: Universitat de Girona (Documenta Universitaria).

BURCH, J., CASAS, J., CASTANYER, P., COSTA, A., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SIMON, J., TREMOLEDA, J., VARENNA, A., VIVÓ, D. i VIVO, J. (2014): *L'alt imperi al nord-est del Conventus Tarraconensis. Una visió de conjunt*, Girona: Universitat de Girona (Documenta Universitaria).

BURCH, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M. i TREMOLEDA, J. (2010): "Temps de canvis. La romanització del nord-est de Catalunya", a J. M. Nolla (ed.): *Time of changes. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the Roman period*, 5, Girona: Universitat de Girona (Documenta Universitaria), pp. 89-108.

BURCH, J., GARCIA, G., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M., VIVÓ, D. i MIQUEL, I. (2006): *El Castellum. Les excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, 2, Girona i Sant Julià de Ramis: Universitat de Girona (Documenta Universitaria).

BURCH, J., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M. i VIVÓ, D. (2000): "La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori", *Empúries*, 52, Barcelona, pp. 11-28.

BURCH, J., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M. i VIVÓ, D. (2001): *El sector de l'antiga església parroquial. Les excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, 1, Girona i Sant Julià de Ramis: Universitat de Girona (Documenta Universitaria).

BURCH, J., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., VIVÓ, D. i VIVO, J. (2009): *La muntanya de Sant Julià de Ramis: guia històrica i arqueològica*, Girona-Sant Julià de Ramis (segona edició revisada i ampliada).

BURCH, J., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2011): *Les defenses de l'oppidum de *Kerunta. Les excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis, 4*, Girona i Sant Julià de Ramis: Universitat de Girona (Documenta Universitaria).

BURCH, J., NOLLA, J. M., SAGRERA, J., VIVÓ, D. i SUREDA, M. (1999): *Els temples i els cementiris antics i alt medievals de mas Castell de Porqueres*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles 20.

BUSCATÓ, L., LÓPEZ, J. i NOLLA J. M. (2013): "La descoberta de la torre sepulcral de Vilablareix", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LIV, Girona, pp. 199-220.

CASAS, J. (1982): "Les bornes mil·liàries de Palau Sacosta i Sarrià de Ter", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVI, Girona, pp. 131-141.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. (1996): *Girona comtal i feudal (1000-1190)*, Girona: Ajuntament de Girona (Quaderns d'Història de Girona).

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. (2003): *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057): El trànsit de la ciutat antiga a la ciutat medieval*, Girona: Ajuntament de Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 5).

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. (2004): "La catedral i Girona: la entrada del complex episcopal dins murs entre els segles X-XI", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV, Girona, pp. 141-159.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2010): *Atles d'història urbana de Girona, segles VI aC-XVI*, Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. (2013): *Història urbana del Mercadal de Girona. Dels orígens a la fi de l'edat mitjana*, Girona: Història urbana de Girona (Reconstrucció cartogràfica 10).

CANAL, E., NOLLA, J.M. i SAGRERA, J. (2015): "El fòrum de *Gerunda*. Vestigis documentals", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LVI, Girona, pp. 63-74.

CARBONELL, E., GUILBAUD, M., MORA, R., MURO, I., SALA, R. i MIRALLES, J. (1988): *El Complex del Plistocè Mitjà del Puig d'en Roca*, Madrid: CSIC.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. i DEHESA, R. (2011): "De Vilauba a *Villa Alba*. L'habitat dels segles VI-VII dC de la vil·la romana de Vilauba (Camós, Pla de l'Estany)", *Tribuna d'Arqueologia*, 2010-2011, pp. 9-21.

CASTELLVÍ, G., NOLLA, J. M. i RODÀ, I. (2008): *Le trophée de Pompée dans les Pyrénées (71 avant J.-C.). Col de Panissard. Le Perthus, Pyrénées-orientales (France). La Jonquera, Haut Empordan (Espagne)*, Gallia, 58, Paris.

CLAVERIA, M. (2001): *Los sarcófagos romanos de Cataluña*, I, fasc. 1, Murcia: CSIR-España.

CLAVERIA, M. (2005): "Els sarcòfags de Girona, imatges de l'antiguitat tardana", a *Girona a l'Abast*, X, Girona, pp. 225-236.

COAERELLI, F. (1987): *I santuari del Lazio in età repubblicana*, Roma: Carocci (Studi NIS archeologia).

CODINA, F., PLANA-MALLART, R., DE PRADO, G. i ROQUÉ, C. (2019). "Les temples de la ville ibérique d'Ullastret (Catalogne)", a P. Barral i M. Thivet (eds.): *Sanctuaires de l'âge du Fer. Actes du 41e colloque international de l'Association française pour l'étude de l'âge du Fer* (Dole 2017), Collection AFEAF 1, pp. 95-108.

COMA ROS, M. (1940): *El altar mayor de la Catedral de Girona*, Girona.

COSTA, A. (2016): "Sant Aniol de Finestres i el culte a les aigües en època romana", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, 27, Olot, pp. 46-66.

COSTA, A. (2017): *Aigua sagrada i aigua monumental al nord-est de la Península Ibèrica en l'època romana*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Girona.

COSTA, A. (2019): "El nimfeu", a A. Costa, L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (curs.): *La vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu*, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 199-207.

COSTA, A. i PALAHÍ, L. (2019a): "Les tècniques constructives" a A. Costa, L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (curs.): *La vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu*, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 97-110.

COSTA, A. i PALAHÍ, L. (2019b): "Evolució de la *pars urbana* de la vil·la", a A. Costa, L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (curs.): *La vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda*

com espai residencial i productiu, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 131-163.

DE PALOL, P. (1950): "Escultura de época hispanovisigoda en Gerona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXIII, pp. 1-13.

DE PALOL, P. (1957-1958): "Las mesas de altar paleocristiana de la Tarraconense", *Ampurias*, XIX-XX, Barcelona, pp. 81-102.

DESCHAMPS, P. (1925): "Les tables d'autel de marbre exécutées dans le Midi de la France au Xè et au XIè siècle", *Mèlanges d'histoire du Moyen Age offerts a Ferdinand Lot*, París, pp. 137-167.

DÍAZ FERNÁNDEZ, A. (2018): "Notas entorno a la possible identidad de M. Inu[ius pro[cos.] (AE, 1984, 615) y el nacimiento de la ciudad romana de *Emporiae*", *Klio*, 100(1), pp. 195-223.

DURLIAT, M. (1966): "Table d'autels a lobbies de la province ecclesiastique de Narbonne (IXè- XI siècles)", *Cahiers Archéologiques*, XVI, pp. 51-75.

ESCRIVÀ CHOVER, M .I. (2005): *Basas romanas de la Provincia Tarraconensis*, València: Institutió Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.

ESPAÑOL, F. (2009): "Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la Baja Edad Media (siglos XII-XV) y su comercialización", *Anuario De Estudios Medievales*, 39, 2, pp. 1005–1020. <https://doi.org/10.3989/aem.2009.v39.i2.126>

ESPAÑOL, F. (2017): "Les pedreres a la Catalunya medieval. Les explotacions. Els professionals. Les infraestructures", a F. Español i J. Valero (eds.): *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Institut d'estudis Catalans, Barcelona, pp. 9-52.

ESTEBA, J. (1998): "Intervenció a l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (La Garrotxa), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, pp. 287-296.

ESTEBA, J. i DEHESA, R. (2005): "Sant Aniol de Finestres: de santuari de la sacralització de les aigües a temple cristià", *II Congrés Internacional Història dels Pirineus*, Girona-Puigcerdà, pp. 285-298.

FABRE, J. M. i LUCAS, Cl. (2001): "Les carrières de marbre des Pyrénées centrales", *Les ressources naturelles des Pyrénées. Leur exploitation durant l'Antiquité, Entretiens d'Archéologie et d'Histoire*, Saint-Bertrand-de-Comminges, pp. 95-118.

FABRE, J. M. i SABLAYROLLES, R. (2002): "Carrières de marbre des Pyrénées Centrales", *Gallia*, 59, pp. 61-81.

FABRE, G., MAYER, M. i RODÀ, I. (1991): *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gérone*, París.

FABRE, G., MAYER, M. i RODÀ, I. (2002): *Inscriptions romaines de Catalogne. V. Supplément aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*, París.

FAMOSO, S. A. (2013): "Els ponts de Castelló d'Empúries: una necessitat en una vil·la de l'edat mitjana", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 44, Figueres, pp. 351-370.

FANT, J.C. (1989): *Cavum Antrum Phrygiae. The organization and operations of the Roman Imperial marble quarries in Phrygia*, Oxford (BAR International Series, 482).

FINCKER, M. (1986): "Technique de construction romaine: la pince à crochet, un système original de mise en oeuvre des blocs de grand appareil", *RANarb*, 19, pp. 68-77.

FUERTES, M. (2010): Intervenció arqueològica a la cruïlla del carrer del Bellaire-carrer Pujada del Rei Martí (Girona). Memòria d'excavació.

FUMANAL, M. A. (2019): *La pedra de Girona: l'esclat de l'escultura arquitectònica i cultural, 1300-1350*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.

FREIXES, P., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i SUREDA, M. (2000): *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats del projecte Progress*, Girona: Ajuntament de Girona.

GARCIA, G. i PALAHÍ, L. (2003): *Catedral de Santa Maria de Girona, Soterranis*. (Memòria d'excavació).

GAYRAUD, M. (1981): "Narbonne antique des origines à la fine du IIIe siècle", *Revue Archéologique de Narbonnais*, Supplément, 8. Paris.

GÉLY, J-P. (1996): "Le marbre de céret (Pyrénées-orientales): neuf siècles d'extraction et d'emploi dans la décoration de l'art roussillonnais", a L. Jacqueline (ed.): *Actes du 119e congrès national des sociétés historiques et scientifiques: Carrières et constructions en France et dans les pays*

limitrophes (Amiens 1994), III, París: Editions du Comité des travaux historiques et scientifiques, pp. 385-397.

GINOUVÈS, R. i MARTIN, R. (1985): *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine I. Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor*, Paris.

GIRONELLA, A. (2010): *El monestir de Sant Daniel. Mil anys de vida a la vall*, Girona: Ajuntament de Girona.

GNOLI, R. (1988): *Marmora romana*, Roma (2 ed.).

GONZÁLEZ HURTEBISE, E. (1970): *Bosquejo histórico de la villa de Sant Feliu de Guíxols seguido de unos breves apuntes de historia interna (desde los más remotos tiempos a 1517): trabajo de investigación sobre fuentes inéditas, ilustrado con fotografías, dibujos y planos*, Sant Feliu de Guíxols.

GOROSTIDI D. (2017): "Memoria, prestigio y monumento: los pedestales de los *virii flaminiales* en Tarraco y su difusión en ámbito provincial", a J. M. Iglesias i A. Ruiz (coords.): *Monumenta et memòria: estudios de epigrafía romana*, Roma, pp. 167-187.

GOROSTIDI, D. (2020): "El pedestal como símbolo: en torno a la imagen de los homenajes públicos surgidos de los talleres de Tarraco", a V. García-Entero, S. Vidal, A. Gutiérrez Garcia-M i R. Aranda (eds.): *Paisaje e historia en torno a la piedra. La ocupación y explotación del territorio de la cantería y las estrategias de distribución, consumo y reutilización de los materiales lapídeos desde la Antigüedad*, Madrid: Monografías de Prehistoria y Arqueología UNED, 1, pp. 265-288.

GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. (2003): *Limestone exploitation and use in Roman Tarraco*. Tesi de llicenciatura. Universitat Autònoma de Barcelona.

GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. (2009): *Roman quarries in the northeast of Hispania (modern Catalonia)*, Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Sèrie Documenta 10).

GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. (2014): "Nuevos datos sobre la presencia del broccatello en Roma, a J. M. Álvarez, T. Nogales i I. Rodà (eds.): *XVIII CIAC: Centro y periferia en el mundo clásico. La Arqueología del paisaje. Los recursos naturales*, 1, Mérida: Museo Nacional de Arte Romano, pp. 327-329.

GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. (2020): "Canteras y materiales. Panorama actual y reflexiones sobre los modleos y mecanismos de explotación y abastecimiento en zonas costeras o costero-fluviales

del NE hispano”, a S. Vinci, A. Ottati i D. Gorostidi (coords.): *La cava e il monumento: materiali, officine, sistemi di costruzione e produzione nei cantieri edilizi di età imperiale*, Edizioni Quasar, Roma, pp. 15-30.

JIMÉNEZ, A. (1975): “De Vitrubio a Vignola: autoridad de la tradición”, *Habis*, 6, pp. 253-293.

JODIN, A. (1975): *Recherches sur la metrologie púniques et hellénistique*, Tànger.

LAMUÀ, M. (2011): “Sota la mirada de Júpter: representació de la intervenció divina al sarcòfag del rapte de Prosèrpina de Sant Feliu de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, LII, Girona, pp. 113-118.

LAMUÀ, M. (2012): “Elements escultòrics de *Gerunda*”, a D. Vivó, L. Palahí, i J. M. Nolla, (curs.): *Parva Gerunda*, Girona: Col·lecció Història de Girona, pp. 196-208.

LAPUENTE, P. (2014): “Archaeometry on Stones, multi-method approach to investigate stone provenance, Studies cases from Roman Hispanic *marmora*”, *Archeometriai Mühley* 2014/XI./3, pp. 149-158.

LAPUENTE, P., ROYO, H., CUCHÍ, J. A., JUSTES, J. i PREITE-MARTÍNEZ, M. (2015): “Local Stones and marbles found in the territory of “Alto Aragón” (Hispania) in Roman times, a P. Pensabene i E. Gasparini (eds.): *ASMOSIA X. Interdisciplinary Studies of Ancient Stone*, Roma, pp. 191-200.

LAZZARINI, L. (curador, 2004): *Pietre e marmi antichi: nature, caratterizzazione, origine, storie d’uso, diffusione, collezionismo*, Castenaso.

LINARES, R., PALLÍ, L. i ROQUÉ, C. (2000): “Investigación de rocas volcánicas canterables a través de la prospección electromagnética un ejemplo en los basaltos terciarios de la depresión de la Selva (Girona)”, *Geotema: IV Congreso del Grupo Español del Terciario* (Trem, 19-21 setembre), Madrid: Sociedad Geológica de España, pp. 119-122.

LUGLI, G. (1968): *La tecnica edilizia romana con particolare riguardo a Roma e Lazio*, Roma.

LLORENS, J. M. (2008): *Informe preliminar sobre el fragment escultòric MAC-Girona inv. Gral. 3.326*, Museu d’Arqueologia de Catalunya-Girona. Treball inèdit.

LLORENS, J. M. (2011): *Sant Pere de Galligants. Un monestir al llarg del temps*, Girona: Museu d’Arqueologia de Catalunya-Girona.

MALLET, G. (2011): "De Catalogne en Languedoc méditerranéen au moyen age (IV-XII siècles): questions sur les remplois en marbre blanc à travers les exemples roussillonnais", *Hortus Artium Medievalum*, 17, Zagreb-Motovun, pp. 77-84.

MALLET, G. (2016): "De l'usage des marbres en Roussillon entre le XI et le XIV siècle: la sculpture monumentale", *Patrimoines du sud*, 4, pp. 29-51, <https://inventaire-patrimoine-culturel.cr-languedocroussillon.fr>

MAR, R. i RUIZ DE ARBULO, J. (1984): "El foro republicano de Ampurias. Metrología y composición", *Protohistoria catalana, 6é Coloqui d'Arqueologia de Puigcerdà*, pp. 367-374.

MAR, R. i RUIZ DE ARBULO, J. (1990): "El foro de Ampurias y las transformaciones augusteas de los foros de la Tarraconense", a W. Trillmich i P. Zanker (eds.): *Stadtbild und ideologie. Die monumentalisierung hispanischer städte zwischen republik und kaiserzeit (Kolloquium in Madrid vom 10. Bis 23. 1987)*, München, pp. 145-164.

MAR, R. i RUIZ DE ARBULO, J. (1993): *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell.

MARQUÈS, J. (1955): *Guía del Museo Diocesano de Gerona*, Girona.

MARQUÈS, J. (1961): "Importantes hallazgos arqueológicos en la Catedral de Gerona", *Revista de Gerona*, 14, Girona, pp. 39-44.

MARQUÈS, J. (1968a): "Hallazgos arqueológicos en la Catedral de Gerona", *Revista de Gerona*, 44, Girona, pp. 3-8.

MARQUÈS, J. (1968b): "Descubrimientos en la plaza de los Apóstoles de la Seo de Gerona", *Revista de Gerona*, 45, Girona, pp. 29-34.

MARQUÈS, J. (1993): *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona: Fundació Noguera (Col·lecció Diplomataris 1 i 2).

MARQUÈS, J. (2009): *Inscripcions i sepultures de la Catedral de Girona*, Girona: Diputació de Girona.

MARTÍ, R. (1997): *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona: Fundació Noguera (Col·lecció Diplomataris 13).

MAYER, M. i RODÀ, I. (1999): "El *broccatello* de Tortosa: testimonios arqueológicos", *Pallas*, 50, pp. 43-52.

MOLINA, J. (2005): "Ars sacra a la Catedral de Girona. Esplendor i renovació d'una seu a l'entorn de l'any 1000", a *Girona a l'Abast*, X, Girona, pp. 149-167.

MONTALBÁN, C. (1996-1997): "Excavacions a l'església dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès)", *Hispania i Roma, d'August a Carlemany, congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII, Girona, pp. 1321-1330.

MORENO, A. (2014): "Sant Daniel de Girona: relectura del monestir romànic", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 55, Girona, pp. 83-102.

MORILLO, A. i SALIDO DOMINGO, J. (2011): "Labra de época romana en Hispania", *Archivo Español De Arqueología*, 84, pp. 153-178. <https://doi.org/10.3989/aespa.084.011.006>

NAVARRO, M., URIBE, P., MAGALLÓN, M. A., BEA, M., DOMINGO, R. i FANLO, J. (2014): "La presa romana de Muel (Zaragoza): ¿una obra militar?", a F. Cadiou i M. Navarro (eds.): *La guerre et ses traces. Conflits et sociétés en Hispanie à l'époque de la conquête romaine (IIIe-Ier s. av. J.-C.)*, Col. Mémoires, 35, Burdeos, pp. 513-538.

NIETO, X. (2005): "Girona en el context marítim de la Mediterrània occidental: navegació i comerç", a *Girona a l'Abast*, X, Girona pp. 237-245.

NOGUERA CELDRÁN, J. M. i MADRID BALANZA, M. J. (2014): "Carthago Nova: fases e hitos de monumentalización urbana y arquitectónica (siglos III aC-III dC)", *Espacio, tiempo y forma. Serie I, Prehistoria y Arqueología (Nueva Época)*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 7, Madrid, pp. 13-60.

NOLLA, J. M. (1977): *La ciudad romana de Gerunda*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona.

NOLLA, J. M. (1988): "Gerunda: dels orígens a la fi del món antic", *Fonaments* 7, pp. 61-108.

NOLLA, J. M. (1999): "El material ceràmic dels nivells fundacionals de Gerunda. Els estrats inferiors de Casa Pastors", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, Lleida, pp. 181-214.

NOLLA, J. M. (2005): "La *Tarraconense* a la fi de l'Imperi romà", a *Girona a l'Abast*, X, Girona, pp. 247-257.

NOLLA, J. M. (2007a): “Kerunta: l’*oppidum* de Sant Julià de Ramis”, a L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (curs.): *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat*, Girona: Ajuntament de Girona, pp. 187-197.

NOLLA, J. M. (2007b): “*Gerunda* y la defensa de la Via Augusta en la Antigüedad Tardía”, a A. Rodríguez i I. Rodà (eds.): *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma (Actas del Congreso Internacional en el V aniversario de la declaración, por la UNESCO, de las Murallas de Lugo como Patrimonio de la Humanidad)*, Lugo, pp. 633-647.

NOLLA, J. M. (2010): “El món funerari de les *civitates d’Emporiae* i *Gerunda* a l’antiguitat tardana. Balanç global”, a J. Pinar i T. Juárez (eds.): *Contextos funeraris a la Mediterrània nord-occidental (segles V-VIII)*, Sant Cugat del Vallès: Publicació del Grup d’Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès, Gausauc, 34-35, pp. 159-174

NOLLA, J. M. (2014): “*Spolia*. Aprofitament i reciclatge a *Gerunda* entre l’antiguitat tardana i l’alta edat mitjana. Una primera aproximació”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, LV, Girona, pp. 29-50.

NOLLA, J. M. (2014-2015): “En els orígens del temple de Sant Martí Sacosta. Noves reflexions”, *Butlletí Arqueològic*, 36-37, Tarragona, pp. 133-146.

NOLLA, J. M. i CASAS, J. (2009): “La porta meridional de la Força Vella de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, L, Girona, pp. 27-39.

NOLLA, J. M. i PALAHÍ, L. (2010): “Girona. L’Arqueologia: eina per la restitució urbanística. Del fòrum a la Catedral”, *Arqueología, Patrimonio y desarrollo urbano. Problemas y soluciones*, Capítulo 2, Girona, pp. 7-29.

NOLLA, J. M. i PALAHÍ, L. (2011): *Els orígens de la basílica de Sant Feliu de Girona. Dades documentals i arqueològiques. Estat de la qüestió*, Girona: Estudis Arqueològics 9.

NOLLA, J. M. i PALAHÍ, L. (2014): “El cementiri tardoantic del Mercadal de Girona i el culte al màrtir Feliu. Una nova interpretació”, *Pyrenae*, 45, II, pp. 95-116.

NOLLA, J. M. i PALAHÍ, L. (2019): “El Temple (Aiguaviva), a Costa A., Palahí L., Nolla J. M. i Vivó D. (eds.): *La vil·la romana del Pla de l’Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu*, Girona: Museu d’Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 457-458.

NOLLA, J. M. i PRAT, M., (2019): "Sarcòfags monolítics i tardoantics de l'antiga diòcesi de Gerunda", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LX, Girona, pp. 115-138.

NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (1990): "El portal de Levante de Levante de la Ciudad de Gerunda", *Archivo Español de Arqueología*, 63, Madrid, pp. 276-283.

NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (1991): "Noves exploracions arqueològiques a la Caserna d'Alemanys (Girona). Campanya d'excavacions de 1988", *Cypsela*, IX, Girona, pp. 177-195.

NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (1995): *Ciuitatis Impuritane coemeteria. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis*. Estudi General, 5, Girona.

NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2018): "Girona a l'edat mitjana: l'urbanisme", *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, 1, Universitat de Girona: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic, pp. 53-69. DOI: https://doi.org/10.33115/a/26046679/1_3

NOLLA, J. M. i SUREDA, M. (1999): "El món funerari antic, tardoantic i altomedieval a la ciutat de Girona. Un estat de la qüestió", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL, Girona, pp. 13-66.

NOLLA, J. M. i VIVÓ, D. (2012): "Gerunda: les muralles", a D. Vivó, L. Palahí i J. M. Nolla (curs.): *Parva Gerunda*, Girona: Col·lecció Història de Girona, pp. 49-70.

NOLLA, J. M., ALBERCH, X., MERINO, J. i VIVÓ, D. (1989a): "El sector oriental de les muralles de Gerunda". Noves aportacions al seu coneixement (Campanya d'excavacions de 1987 a la Torre Gironella)", *Cypsela*, VII, Girona, pp. 111-130.

NOLLA, J. M., CASAS, J., SAGRERA, J. i VIVÓ, D. (2005): La Torratxa (Vilablareix, el Gironès), a J. M. Nolla, J. Casas i P. Santamaria (curs.): *In suo fundo*. Els cementiris rurals de les antigues ciuitates d'*Emporiae*, *Gerunda* i *Aqua Calidae*, Estudi General 25, Girona, pp. 211-226.

NOLLA, J. M., ESTEVA, L. i AICART, F. (1989b): "El poblat ibèric dels Guíxols (segles IV aC- I dC)", *Estudis del Baix Empordà*, 8, Sant Feliu de Guíxols, pp. 45-116.

NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i PRAT, M. (2018): "Visigots a Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LIX, Girona, pp. 105-130.

NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M., CANAL, E., GARCIA, G., LLOVERAS, M. J. i CANAL, J. (2008), *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional*

de la ciutat de Girona, Girona: Ajuntament de Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 8).

NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i VIVÓ, D. (2003): "El *castellum* de Sant Julià de Ramis. Una peça dins l'estratègia global de defensa del territori", *Actes dels congrés: Els castells medievals de la Mediterrània occidental*, Arbúcies, pp. 117-130.

NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i VIVÓ, D. (2004): "Carrer Ballesteries núm. 26 (Girona). La torre carolíngia", a G. Cruset (ed.): *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, pp. 335-340.

NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i VIVO, J. (curadors, 2010): *De l'oppidum a la civitas: la romanització inicial de la Indigècia*, Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona.

NOLLA, J. M., SUREDA, M., BURCH, J., SAGRERA, J., PALAHÍ, L. i VIVÓ, D. (2005): "El *castellum* de Sant Julià de Ramis", *Tribuna d'Arqueologia*, pp. 189-206.

OLESTI, O. (2014): "El *castrum Octavianum* (Sant Cugat del Vallès): de santuario rural a fortaleza defensiva", a J. Mangas i M. A. Novillo (eds.): *Santuarios suburbanos y del territorio de las ciudades romanas*, Madrid: Instituto Universitario de Investigaciones en Ciencias de la Antigüedad de la Universidad Autónoma de Madrid, pp. 457-488.

OLIVA, M. (1950): "Restos romanos del Museo. Sección lapidaria (instalaciones de 1948)", a *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales (1948-1949)*, IX-X, Madrid, pp. 74-88.

OLIVA, M. (1959): "El monasterio de Sant Daniel", *Revista de Gerona*, 7, Girona, p. 57.

OLIVA, M. (1962): "Noticias sobre Iglesias prerrománicas gerundenses", *Revista de Gerona*, 20, Girona, pp. 65-89.

OLIVER, J. (2019a): "El arco-puerta romana conmemorativa de *Gerunda*", *Arqueología de la Arquitectura*, 16, e082, <https://doi.org/10.3989/arqt.2019.004>.

OLIVER, J. (2019b): "Els *opera sectilia*", a A. Costa, Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (eds.): *La vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu*, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 117-125.

OLIVER, J. (2020a): “Vestigios arquitectónicos, escultóricos y epigráficos del foro romano de Gerunda” a P. Mateos i J. C. Morán (eds.): *Exemplum et Spolia. La reutilización arquitectónica en la transformación del paisaje urbano de las ciudades históricas*, Mèrida: Mytra 7, vol. II, pp. 647-652.

OLIVER, J. (2020b): “Cancell d’altar de Sant Feliu de Diana (Sant Jordi Desvalls)”, *Museu d’Art de Girona: catàleg 12 mesos 12 obres*, Girona, pp. 12-15.

OLIVER, J. i GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. (2020c): “Torre del Telègraf Òptic o del Llamp – Recollida de mostres per anàlisi arqueomètrica del material lapidi (Girona, Gironès)”, a J. Burch, R. Buxó, J. Frigola, M. Fuertes, S. Manzano i M. Mataró (eds.): *Quinzenes Jornades d’Arqueologia Comarques de Girona*, Castelló d’Empúries, pp. 255-258.

OLIVER, J. (2022, en premsa): “La implantación de una realidad constructiva en el *oppidum* de *kerunta (Sant Julià de Ramis, Girona): la construcció del temple”, *Small Towns: una realitat urbana en la Hispania romana*, Alacant: Museu Arqueològic d’Alacant.

OLMOS, P. (2009-2011): “Modulación y proporción en la arquitectura emporitana entre los siglos VI-II a. C.”, *Empúries*, 56, pp. 125-141

PALAHÍ, L. (1998): *Catedral de Santa Maria de Girona*, 2-20 febrer. (Memòria d’excavació).

PALAHÍ, L. (2012): “Gerunda. L’urbanisme i l’organització. Algunes reflexions sobre unes quantes certes i moltes intuïcions”, a D. Vivó, L. Palahí i J. M. Nolla (curs.): *Parva Gerunda*, Girona: Col·lecció Història de Girona, pp. 71-101.

PALAHÍ, L. (2013): *El suburbium de Gerunda. Evolució històrica del Pla de Girona en època romana*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Girona.

PALAHÍ, L. (2019a): “Les sales d’aparat i l’evolució del concepte de l’espai residencial”, a A. Costa, L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (eds.): *La vil·la romana del Pla de l’Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu*, Girona: Museu d’Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 165-188.

PALAHÍ, L. (2019b): “La vil·la de Sant Menna de Vilablareix”, a A. Costa, L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó (eds.): *La vil·la romana del Pla de l’Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu*, Girona: Museu d’Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie monogràfica 29), pp. 427-442.

PALAHÍ, L., NOLLA, J. M. i VIVÓ, D. (2016): "La vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Gironès)", *Tribuna d'Arqueologia 2013-2014*, Barcelona, pp. 38-59.

PALLÍ, L. (1972): *Estratigrafía del Paleogeno del Empordà y zonas limítrofes*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat Autònoma Barcelona.

PALLÍ, L. i ROQUÉ, C. (1996): "Els afloraments volcànics a les comarques gironines", *Revista de Girona*, 174, pp. 65-68.

PALLÍ, L., ROQUÉ, C. i BRUSI, D. (2002): *Geología de Girona. 9 itinerarios de campo. XII Simposio sobre la enseñanza de la geología*, Girona: Universitat de Girona.

PERA, J., CARRERAS, C., ROMANÍ, N., RODRIGO, E., PADRÓS, N. i DE SOLÀ, G. (2016): "El proceso de implantació territorial romana en el NE de la *Provincia Citerior*", a J. Pera i J. Vidal (coords.): *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania republicana*, Zaragoza: Libros Pórtico, pp. 167-201.

PERICOT, L. i OLIVA, M. (1952): "Excavaciones en el poblado del Castell (La Fosca, Palamós)", *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942-1948. Informes y memorias*, 27, Madrid, pp. 110-129 i làm. XVIII XXVI.

PESADO, F. (2010): "Quadratoriorum Notae Pompeianae. Sigle di cantiere e marche di cava nelle domus vesuviane", *Vesuviana*, 2, pp. 47-75.

PLA i CARGOL, J. (1962): *Gerona històrica*, Girona-Madrid.

PLADEVALL, A. (1994): "Arnau i Bertran de Mont-Rodon, dos grans bisbes gironins del segle XIV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, MCMXCIV, Girona, pp. 395-425.

PLANA, R. (1993): Paisatge i estructures rurals antigues al nord-est de català: territori de la ciutat romana de Gerunda, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7, Barcelona, pp. 99-117.

PONSICH, P. (1982): "Les tables d'autel a lobbes de la province ecclésiastique de Narbonne (X-XI siècles) et l'avènement de la sculpture monumentale en Roussillon", *Cahiers de Saint-Michel-de-Cuxa*, XIII, pp. 7-45.

PRATS, LI. (1990-1991): "El sarcòfag de Prosèrpina de l'església de Sant Feliu (Girona)", *Faventia*, 12-13, pp. 253-268.

PRINCIPAL, J. (2017): "Identidades religiosas en transición: espacios de culto y devoción en el Noreste de la *Citerior*, siglos II-I a.n.e.", a T. Tortosa i S. Ramallo, (eds.): *El tiempo final de los santuarios ibéricos en los procesos de impacto y consolidación del mundo romano* (Murcia 2015), Madrid: Anejos de Archivo Español de Arqueología, LXXIX, pp. 27-43.

PUJOL PUIGVEHÍ, A. (1989): La población preromana del extremo nordeste peninsular: génesis y desarrollo de la cultura ibèrica en las comarcas gerundenses, vol. II, Barcelona: CSIC-UAB.

PUIG, A. M. (1991): "Basílica de Santa Maria de Roses", a P. de Palol i A. Pladevall (eds.): *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconsense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, pp. 202-203.

RAKOB, R. (1993): *Simitthus I: die steinbrüche und die antike stadt*, Mainz i Rhein.

RAVOTTO, A. (2017): *La muralla de Barcino*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona.

RIEGL, A. (1980): *Problemas de estilo. Fundamentos para una historia de la ornamentación*, Barcelona: Gustavo Gili.

RIU, M. (1991): "L'Església catalana al segle X", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 23, Barcelona, pp. 161-189.

RIUS, J. (1928): "Cartes antigues de Sant Martí Sacosta", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXII, pp. 345-348

ROCAS, X., ROQUÉ, C. i PALLÍ, LI. (2002), "Els Clots de Sant Julià (Forallac, Baix Empordà): anàlisi geoarqueològica", *Estudis del Baix Empordà*, 21, Sant Feliu de Guíxols, pp. 17-86.

RODÀ, I. (1972): "Sant Julià de Ramis en los tiempos medievales y modernos", *Revista de Gerona*, 61, Girona, PP. 44-57.

RODÀ, I. (2005): "La difusión de los mármoles pireniacos de Hispania y la datación epigràfica de los inicios de explotación de las canteras, a *L'Aquitaine et l'Hispanie septentrional à l'époque julio-claudienne. Organisation et exploitation des espaces provinciaux*, IV e Colloque Aquitania (Saintes 2001), Bourdeaux: Aquitania suppl., 13, pp. 461-471.

RODÀ, I. (2007): "El sarcófago de la casta Susana dentro del conjunto cristiano de Gerona", *Akten des Symposiums des Sarkophag-Studien-Corpus* (Marburg 2001), vol. 2, Mainz: Philipp von Zabern, pp. 205-213.

RODÀ, I. i GUTIÉRREZ GARCIA-M, A. (2004): "Història i arqueologia" a Boada M. (dir.): *el Mèdol*, Girona: Fundació Abertis, pp. 49-85.

RÖDER, G. (1988): "Numidian marble and some of its specialities", a A. Hertz i M. Waelkens (eds.): *Classical marble: Geochemistry, Technology, Trade* (NATO ASI series E: Applied Sciences,153), Springer, Dordrecht, pp. 6-91.

RÖDER, G. (1993): "Die steinbrüche des Numidischen marmors von Chemtou", a F. Rakob (ed.): *Simitthus I: die steinbrüche und die antike stadt*, Mainz i Rhein, pp. 17-54.

RODRIGO, E., CARRERA, C., PERA, J. y GUITART, J. (2014): "La presencia romana en el NE de la Provincia Citerior en el siglo II A. C. Aproximación arqueológica a partir de los yacimientos de Can Tacó (Montmeló, Barcelona) y Puig Castellar (Biosca, Lleida)", a R. Mataloto, V. Mayoral Herrera i C. Roque, (coords.): *La gestación de los paisajes rurales entre la protohistoria y el periodo romano* (Alentejo 2012), Anejos de Archivo Español de Arqueología, LXX, Madrid, pp. 191- 209.

ROQUÉ, C. (2010), "Estudi petrològic d'elements lítics procedent de les excavacions de Sant Julià de Ramis", a J. Burch, J. M. Nolla i J. Sagrera (curs.): *Les defenses de l'oppidum de *Kerunta. Les excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, 4, Girona i Sant Julià de Ramis: Universitat de Girona (Documenta Universitaria), pp. 200-204.

ROQUÉ, C. i PALLÍ, L. (1994): "Geologia del Massís de les Gavarres", *Estudis del Baix Empordà*, 13, Sant Feliu de Guíxols, pp. 9-96.

ROQUÉ, C. i ROCAS, X. (2018), "La Formación Folgueroles (Bartoniense) como recurso lítico en época ibérica y romana", a A. Gutiérrez Garcia-M i P. Rouillard (eds.): *Lapidum natura restat: Canteras antiguas de la Península Ibérica en su contexto (cronología, técnicas y organización de la explotación)*, Madrid, pp. 162-171.

ROURA, G. (1985), "La sepultura de la comtessa Ermessenda", *Revista de Girona*, Girona, pp. 69-73.

ROURA, G. (1988): *Girona carolíngia: comtes, vescomtes i bisbes (785-1000)*, Girona: Diputació de Girona (Quaderns d'Història de Girona).

ROYO, H. (2015): *Mármoles de la cordillera pirenaica: afloramientos norpirenaicos y asociados al "Nappe des Marbres"*. Caracterización y uso en época romana. Tesis doctoral inédita. Universidad de Zaragoza.

ROYO, H., F. J. CEBOLLA, J. A. CUCHÍ i LAPUENTE, P. (2015): "Estudio arqueométrico de mármoles procedentes del teatro romano de Huesca", *Lucas Mallada*, 17, pp. 45-57.

RUIZ DE ARBULO, J. (1991): "Los inicios de la romanización en Occidente. Los casos de *Emporion* y *Tarraco*", *Athenaeum*, 79, pp. 459-493.

RUIZ DE ARBULO, J. (2009): "Arquitectura sacra y fundaciones urbanas en las Hispanias tardo-republicanas. Corrientes culturales, modelos edilicios y balance de novedades durante el siglo II a.C.", a P. Mateos, S. Celestino, A. Pizzo i T. Tortosa (eds.): *Santuarios, oppida y ciudades: arquitectura sacra en el origen y desarrollo urbano del Mediterráneo occidental* (Mérida 2006), Madrid: Anejos de Archivo Español de Arqueología, XLV, pp. 253-297.

SAGRERA, J. (2014): "L'edat del ferro i la cultura ibèrica", a *Girona a l'Abast*, XV, Girona, pp. 87-110.

SANMARTÍ, E., CASTANYER, P. i TREMOLEDA, J. (1990): "*Emporion*: un ejemplo de monumentalización precoz en la Hispania republicana (los santuarios helenísticos de su sector meridional)", a P. Zanker i W. Trimllich (eds.): *Stadtbild und Ideologie. Die Monumentalisierung hispanischer Städte zwischen Republik und Kaiserzeit*, München, pp. 117-144.

SANTAPAU, M. C. (2011): "Organización y gestión del territorio hispano", a J. A. Pintado, J. Cabrera i I. Rodà (eds.): *Hispania en las provincias occidentales del Imperio durante la Republica y el Alto Imperio: una perspectiva arqueològica*, Tarragona: Serie Documenta 11, pp. 453-464.

SHOE, L. T. (1965): *Etruscan and republican roman mouldings*, Roma: Memoirs of the American Academy in Rome 28.

SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. i ORDEIG, R. (2003): *Catalunya carolíngia. V. El comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona.

SOLER, B. (2003): "Algunas consideraciones sobre el empleo privado del mármol en *Cartagho Nova*", *Mastia*, 2, pp. 149-187.

SOLER, B. (2004): "El uso de rocas ornamentales en los programas decorativos de la *Cartago Nova* altoimperial: edilicia pública y evergetismo, a S. F. Ramallo (ed.): *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de occidente* (Murcia 2004), pp. 455-483.

SUREDA, M. (2006-2007): "Romà o romànic? Presències antiguitzants en l'escultura gironina del segle XI", *Lambard*, XIX, Barcelona, pp. 213-242.

SUREDA, M. (2008): *Els precedents de la catedral de Santa Maria de Girona. De la plaça religiosa del fòrum romà al conjunt arquitectònic de la seu romànica (segles I a. C. – XIV d. C.)*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Girona.

URIBE, P., MAGALLÓN, M^a. A., NAVARRO, M. i FANLO, J. (2016): "Nuevas marcas epigráficas procedentes de la presa de Muel (Zaragoza)", *SALDVIE*, 16, pp. 209-245.

VILA, F. (2010): *El bisbe de Girona Pere Roger (segle X-1051): mil·lenari del seu episcopat (1010-2010)*, Girona: Institut d'Estudis Gironins (Col·lecció de Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, 20).

VINCI, M. S. (2018): "*Notae lapidinarum*: preliminary considerations about the quarry marks form the provincial fòrum of *Tarraco*", a D. Matetic' Poljak i K. Marasovic' (eds.): *ASMOSIA XI. Interdisciplinary Studies of Ancient Stone*. Split: University of Split, pp. 699-710.

VIVO, J. (2007): "El procés de romanització a la banda nord-oriental de la Hispania Citerior", a *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat*, Girona, pp. 61-69.

VIVO, J. (2016): *Les societats ibèriques de la Hispània Citerior durant els primers anys de romanització (218-133 aC)*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Girona.

Vivó, D. (1996): "La amazonomaquia de Fidias en Ampurias", a J. Massó i P. Sada (eds.): *Actas III reunión sobre escultura romana en Hispania*, Tarragona, pp. 213-222.

Vivó, D. (1996-1997): "Un exemple de monumentalització escultòrica d'Empúries durant l'època augustea", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVI, Girona, pp. 469-480.

Vivó, D. i PALAHÍ, L. (2011): "El sector de llevant de la ciutat de Girona. Qüestions de topografia i noves dades", *Miscel·lània d'homenatge a Gabriel Roura*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LII, Girona, pp. 75-94.

9 TAULA DE FIGURES

Figura 1. Mapa de la zona de Girona en el qual s'han ubicat els poblats ibèrics documentats (extret de Sagrera 2014: 90, fig. 30).

Figura 2. Planta arqueològica de la muntanya de Sant Julià de Ramis (extret de Sagrera 2014: 99, fig. 35).

Figura 3. Planta arqueològica i perfil topogràfic de l'excavació de la zona de l'església amb la documentació de les estructures ibèriques i baixrepublicanes (modificat a partir de Burch *et alii.* 2001: figs. 20 i 46).

Figura 4. Fotografia àrea de la zona de l'excavació (Foto LAP-UdG / cortesia de J. Vivo).

Figura 5. Detall dels murs de contenció amb els tirants.

Figura 6. Detall del parament en aparell poligonal dels murs de contenció. Es pot observar com el material general és calcari però també s'inclou algun bloc de gres amb el que es va obrar l'aedes (Foto LAP-UdG).

Figura 7. Capitell toscà de l'aedes de mas Castell de Porqueres reutilitzat en la basílica paleocristiana.

Figura 8. Base àtica de l'aedes de mas Castell de Porqueres reutilitzada en la basílica paleocristiana (extret de Burch *et alii.* 1999: 28, fig. 12).

Figura 9. Tambors de columna de l'aedes de mas Castell (Porqueres) reutilitzats en l'arc triomfal del presbiteri de l'església de Santa Maria de Porqueres.

Figura 10. Dibuix del perfil del capitell i base del temple de Porqueres i la comparació amb el de Sant Julià de Ramis.

Figura 11. Tambor de columna. Església parroquial de Sant Andreu d'Estanyol, cementiri.

Figura 12. Detall d'un dels afloraments d'esquist de la muntanya de Sant Julià de Ramis amb intercalacions horitzontals de vetes de quars.

Figura 13. Bloc de calcària amb encoixinat del basament de la torre de guaita baixrepublicana.

Figura 14. Restitució del temple: vista tridimensional i de perfil.

Figura 15. Perfils dels podis conservats en l'antic territori dels indigets (en asterisc els no conservats in situ i amb part del seu alçat).

Figura 16. Planta del *castellum* amb enumeració dels àmbits (extret de Burch *et alii*. 2011: 20).

Figura 17. Situació geogràfica de Gerunda. **(17a)** Recinte urbà fundacional (extret de Burch 2000: 18, fig. 8). **(17b)** Vista de la implantació de la ciutat en una orografia accidentada (dibuix D. Vivó).

Figura 18. Planta de la Força Vella amb enumeració de les torres (extret de Canal *et alii*. 2003).

Figura 19. Planta amb indicació de les portes urbanes, amb la seva mesura de llum (modificat a partir de Nolla & Vivó 2012: 51).

Figura 20. Reconstrucció ideal de l'accés nord de Sobreportes. Observi's l'ús funerari generat a redós de la via (dibuix D. Vivó).

Figura 21. Propostes de restitució del monument arcuat.

Figura 21. Propostes de restitució del monument arcuat.

Figura 22. Torratxa de Vilablareix. Foto A. Guevara.

Figura 23. Monument funerari de Cal Temple d'Aiguaviva. Foto A. Guevara.

Figura 24. Planta ideal del fòrum romà de *Gerunda* on s'hi han ubicat les referències documentals citades en el text: 1) pòrtic de Pere Blidguer (1067); 2) pòrtic de la casa de Guillem de Vilafreser (1276); 3) escalinata del sector occidental de la plaça foral; 4) pòrtic; 5) Forell; 6) escalinata documentada a la Pl. dels Apòstols. (modificat de Canal *et alii*. 2015: 66, fig. 1).

Figura 25. Proposta de restitució del *castellum* de Sant Julià de Ramis. Fase tardoantiga i **(25a)** visigòtica (dibuixos J. Sagrera)

Figura 26. Planta i vista a vol d'ocell de la ciutat vers el 800-1000 (Nolla & Sagrera 2018: 56 i 57).

Figura 27. Planta i restitució (dibuix J. Sagrera) de la zona de l'antic fòrum romà a l'època carolíngia (segles IX-X). Explicació dels números (Canal *et alii*. 2008: 190-191, fig. 161):

1) casa que el comte de Barcelona, venia a Gotmar, bisbe de Girona, el 988. Aquest casal va ser el nucli originari del palau episcopal; 2) tram de la muralla romana que delimitava el tèmenos, 3) a finals del segle VIII o inicis del IX, l'antic temple romà fou convertit en l'església de Santa

Maria; 4) torre bastida en el segle V, comportant una puntual reforma en aquest indret. Precedia i defensava un portal de la muralla. Per accedir-hi calia travessar la torre a través de dues portes que s'obrien en els murs oriental i occidental; 5) grup de sitges; 6) cases documentades arqueològicament. S'arregleraven recolzades contra la muralla; 7) el precedent de l'actual torre Cornèlia (núm. 19); 8) Portal de la muralla; 9) el precedent de l'actual torre Júlia (núm. 20); 10) torre núm. 18 de la muralla carolíngia; 11) en la documentació del segle X, conegudes com les escales de Santa Maria; 12) trams porticats del fòrum romà que es conservaven al ser aprofitats per a bastir-hi noves estructures. Fins a finals segle XIII se'n conserven referències textuals; 13) cases recolzades a ambdues bandes de les escales de la Seu. A principis del segle XI el documents evocuen un sector plenament construït i edificat; 14) el Mercadell o Forell era el nom que rebia l'espai lliure que havia quedat després d'urbanitzar la gran plaça foral; 15) Portal i torres de Sobreportes (núm. 16 i 17). En el segle X funcionaven les velles torres baix imperials fortament reformades en època carolíngia; 16) l'antic Palau visigot i carolingi es transformà en època comtal en una illa de cases privades; 17) església de Santa Maria de Puellas, esmentada per primera vegada el 993; 18) església de Sant Genís, esmentada per primera vegada el 950; 19) carrerons avui dia desapareguts; 20) carreró que encara avui es reconeix amagat dins d'una finca privada; 21) en un document de l'any 950 s'esmentava com un carrer que venia de la muralla; 22) actual carrer de la Força, el principal eix viari de la ciutat; 23 i 24) carrers documentats durant les obres d'adequació de l'edifici de la Pia Almoïna (actual Col·legi d'Arquitectes de Catalunya); 25) illa de cases que s'aixecaven en el que és, ara, la plaça dels Apòstols. Es varen enderrocar a principis del segle XVI; 26) sinagoga jueva.

Figura 28. Planta de les excavacions del projecte Progress (extret de Sureda 2008, fig. 136a) i (28a) proposta de restitució de la església catedralícia de Santa Maria (dibuix J. Sagrera).

Figura 29. Tipologia dels perfils de les impostes-cornises de la catedral de Girona.

Figura 30. Mapa geològic de la zona de Girona, escala 1:25.000 (extret de l'ICGC 2003).

Figura 31. Esquema geològic del nord-est de Catalunya amb la indicació dels centres d'explotació dels gresos Fm. Folgueroles (extret de Roqué & Rocas 2018: 163, fig. 2): 1) els Clots de Sant Julià – Muntanya d'en Torró; 2) Quermany Petit; 3) Taialà - Sarrià de Dalt.

Figura 32. Situació dels centres d'explotació dels gresos Fm. Folgueroles a l'entorn de Gerunda.

Figura 33. Situació del centre d'exploració de Taialà, amb la indicació de les seves pedreres detectades.

Figura 34. Situació del centre d'exploració de Sarrià de Dalt de can Guilana, amb la enumeració de les pedreres detectades i els seus camins i passadissos.

Figura 35. Esquema del centre d'exploració de Sarrià de Dalt de can Guilana, amb la enumeració de les pedreres detectades i els seus camins i passadissos.

Figura 36. Detall paret vertical extraplomada, configurant una espluga (pedreres de Sarrià de Dalt, clot núm. 4). **(36a)** Exemple dels Clots de Sant Julià.

Figura 37. Detall de blocs abandonats a mig procés d'extreure (pedreres de Taialà, clot núm. 1).

Figura 38. Detall de blocs de moleres abandonats a mig procés d'extracció. Exemple del Clot de les Moleres (Sarrià de Dalt). **(38a)** Detall de blocs de moleres abandonats a mig procés d'extracció (pedreres de Sarrià de Dalt, clot núm. 5).

Figura 39. Detall dels blocs de gresos Fm. Folgueroles que formaven part de la plataforma de fonamentació del Trofeu (Foto A. Guevara).

Figura 40. Termes romanes de Caldes de Malavella. Detall dels pilars que suportaven el porticat de la *natatio*. **(40a)** Termes romanes de Caldes de Malavella. Detall dels pilars. **(40b)** Els blocs de gres Fm. Folgueroles apareixen barrejats a l'obra amb una altra roca arenosa i conglomerada de procedència local de tonalitat grisa (pedreres del Puig de les Moleres, Caldes de Malavella).

Figura 41. Fragment de *labrum* procedent del cardo B / insula 30 d'Empúries (Foto Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries).

Figura 42. Atri de la casa núm. 1 d'Empúries. Les lloses de l'*impluvium* foren manufacturades amb calcària nummulítica.

Figura 43. Fragment de placa epigràfica d'època tardo republicana, talla en calcària nummulítica, procedent d'Empúries (Foto Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries).

Figura 44. Detall d'un front d'exploració de les pedreres d'escòria volcànica de Domeny.

Figura 45. Banys Àrabs de Girona, sala de l'*apodyterium*. **(45a)** Detall de la llanterna de l'*apodyterium*. **(45b)** Detall de la volta de la sala del *tepidarium*.

Figura 46. Blocs de traquita identificats en la domus 2B d'Empúries.

Figura 47. Base àtica, tallada en traquita, descoberta en el reble d'un pont medieval de Castelló d'Empúries.

Figura 48. *Labrum* de Campan rosat de les Termes Públiques de la *insula* 30 d'Empúries.

Figura 49. Dibuixos de restitució de la decoració arquitectònica de la nau de l'església episcopal de Santa Maria. Aquesta estava formada per un seguit de columnes, arran de paret (sense ser totalment adossades), amb base àtica, tambors de columna i capitell. Seguidament, un seguit de diverses tipologies d'impostes-cornises (esculpides en el mateix bloc) coronarien el conjunt i donarien pas a l'arrencament dels arcs torals de la nau.

Figura 50. Alçat del costat nord de la Torre Carlemany amb la indicació del tipus de roca emprat.

Figura 51. Detall d'un relleu escultòric (segle XII) del claustre de la catedral de Girona, on s'hi veuen dos lapicides manufacturant carreus.

Figura 52. Esquema cronològic de les dinàmiques d'ús d'una roca a nivell constructiu i escultòric.

10 LÀMINES (I)

PRIMERA PART:

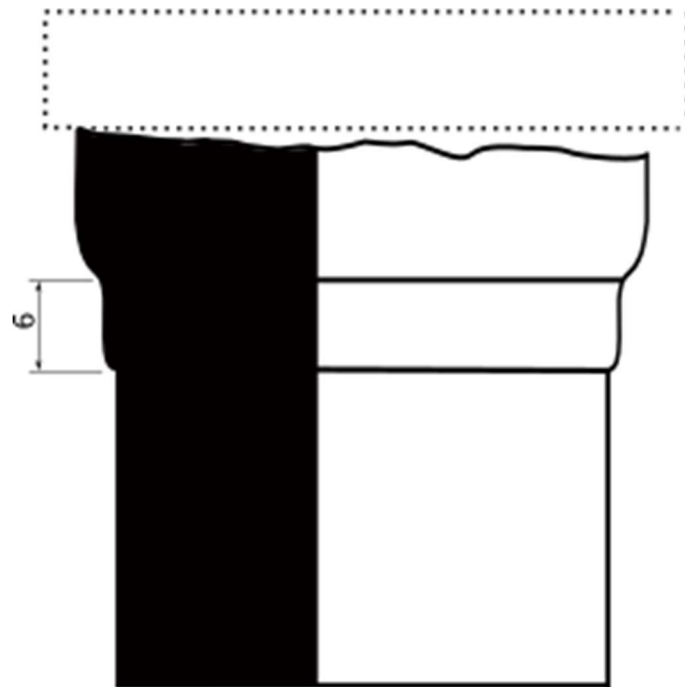
INVENTARI DE LES PRODUCCIONS LÍTIQUES DE LA CIUTAT DE GIRONA I ENTORN IMMEDIAT

Làm. 1-2

Foto LAP-UdG

Làm. 3

Làm. 4

Làm. 5

Làm. 6

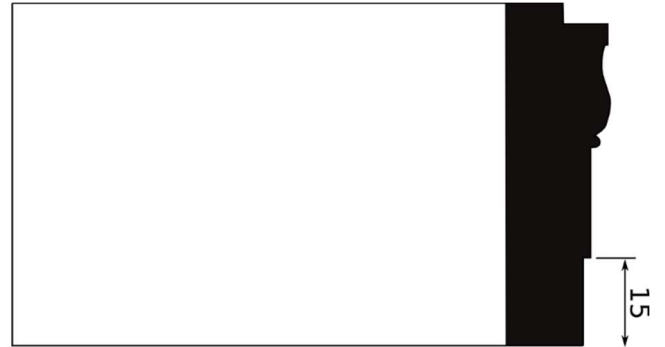

Foto LAP-UdG

Làm. 7

Foto LAP-UdG

Làm. 8

Foto LAP-UdG

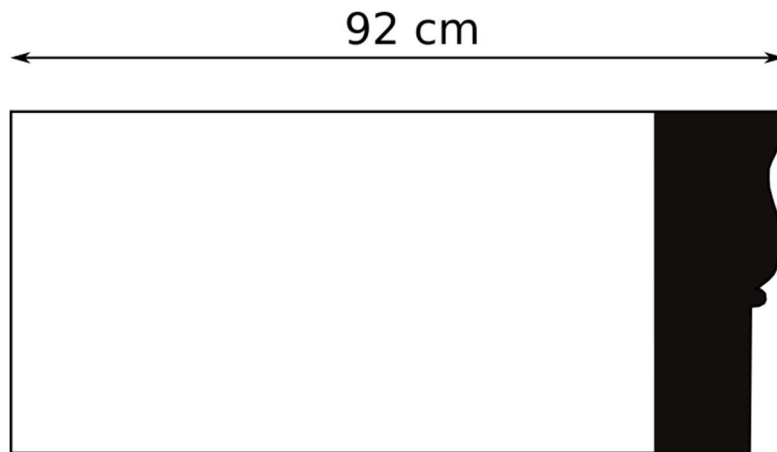
Làm. 9-10

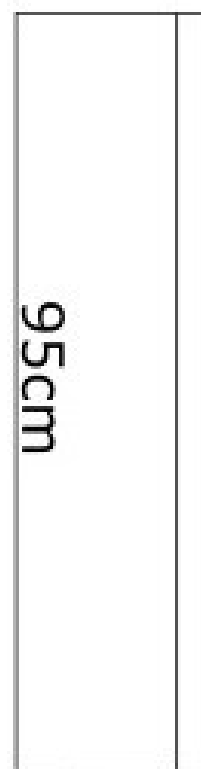
Làm. 11

Foto LAP-UdG

Làm. 12

Làm. 13

Làm. 14

Làm. 15

Làm. 16

Làm. 17

Làm. 18

Foto LAP-UdG

Làm. 19

Foto LAP-UdG

Foto LAP-UdG

Làm. 20

Làm. 21

Làm. 22

Foto LAP-UdG

Làm. 23

Foto LAP-UdG

Làm. 24

Làm. 25

Làm. 26

Foto LAP-UdG

Làm. 27

Làm. 28

Làm. 29. Pati de les Àligues.

Làm. 30. Pl. Sant Domènech

Làm. 30. Torre Gironella, costat nord.

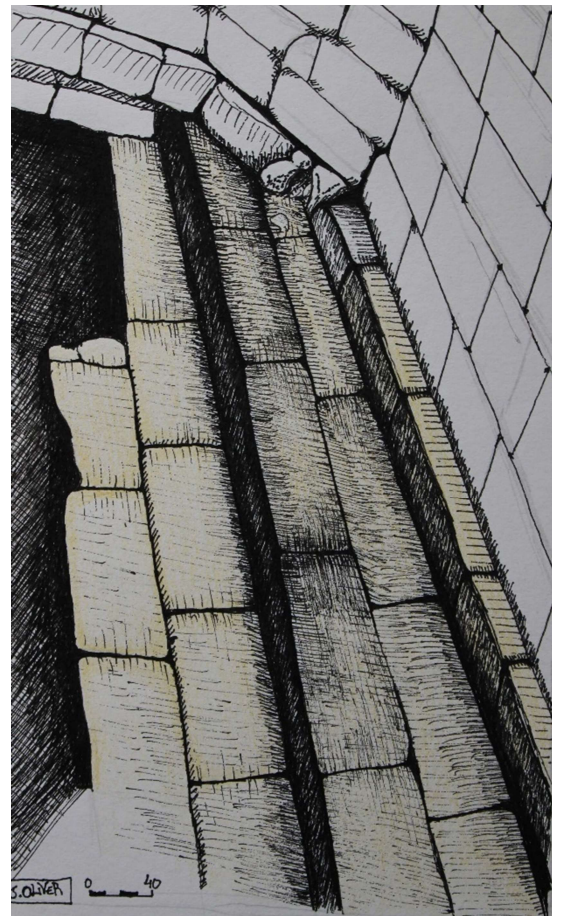
Làm. 30. Torre Gironella, costat oest. Detall tipologia de roques (gres Fm. Folgueroles i calcària nummulítica).

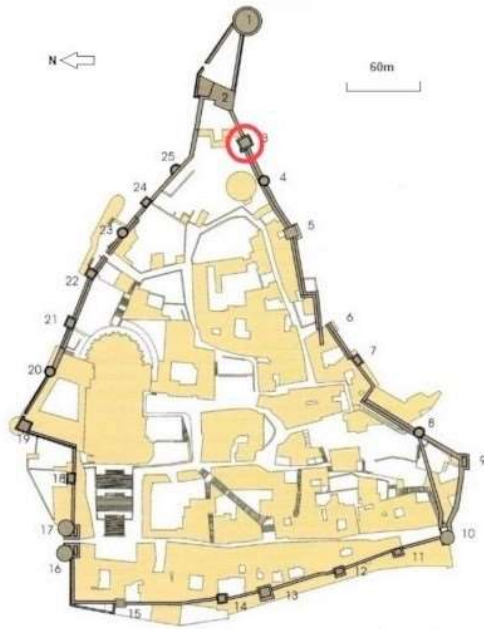
Làm. 32

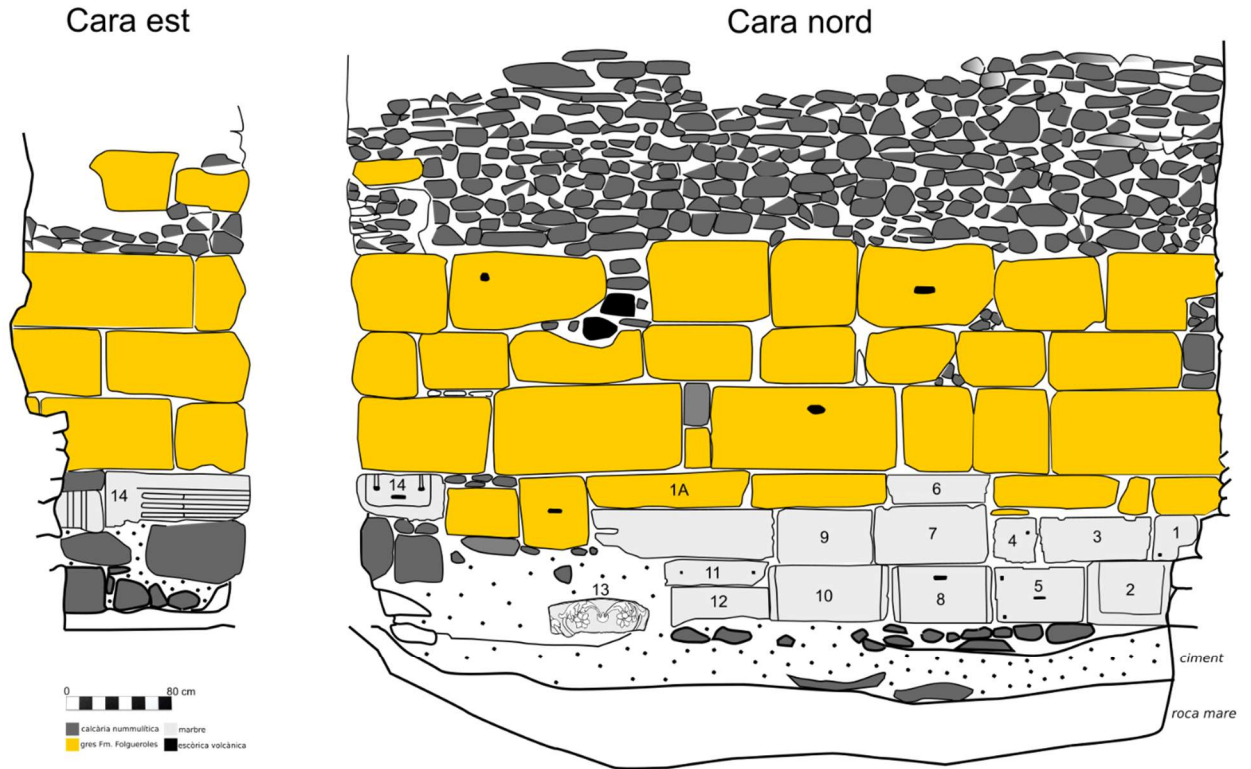

Foto extreta de MARQUÈS 1968: fig. 9.

Làm. 34

Làm. 34-1

Làm. 34-2

Làm. 34-3

Làm. 34-3

Làm. 34-4

Làm. 34-5

Làm. 34-6

Làm. 34-7

Làm. 34-8

Làm. 34-8

Làm. 34-9

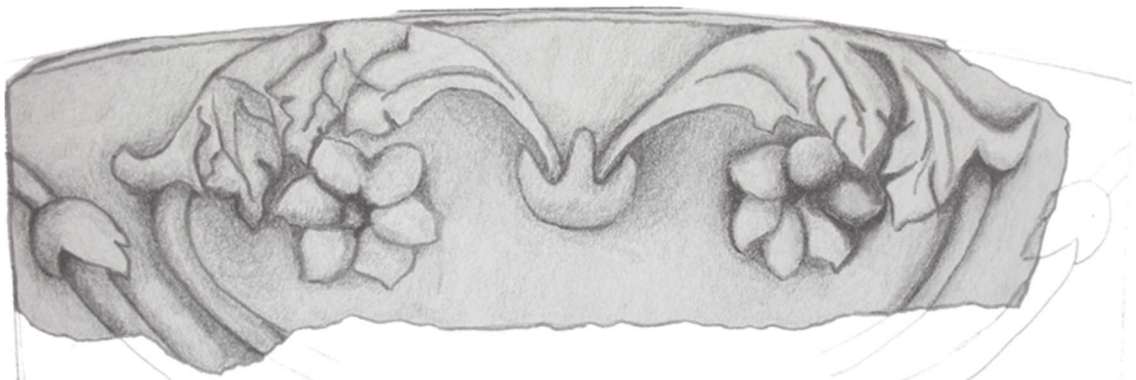
Làm. 34-10

Làm. 34-11 / 12

Làm. 34-13

Làm. 34-14

Làm. 34-14

Làm. 34-15

Làm. 36

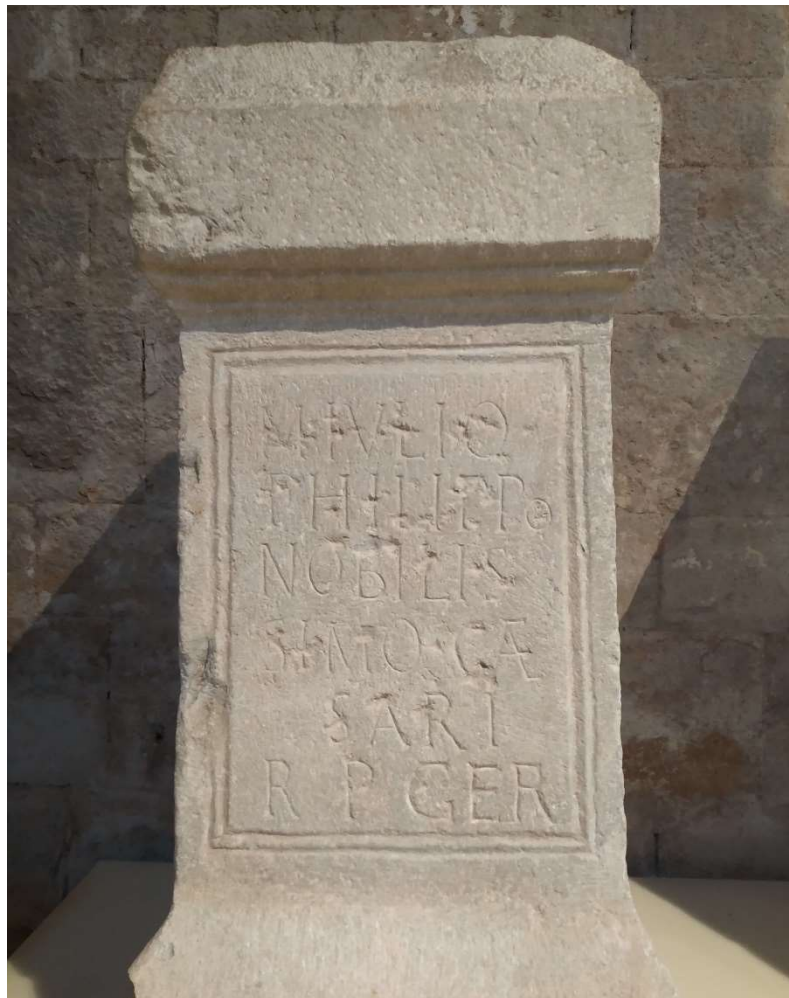
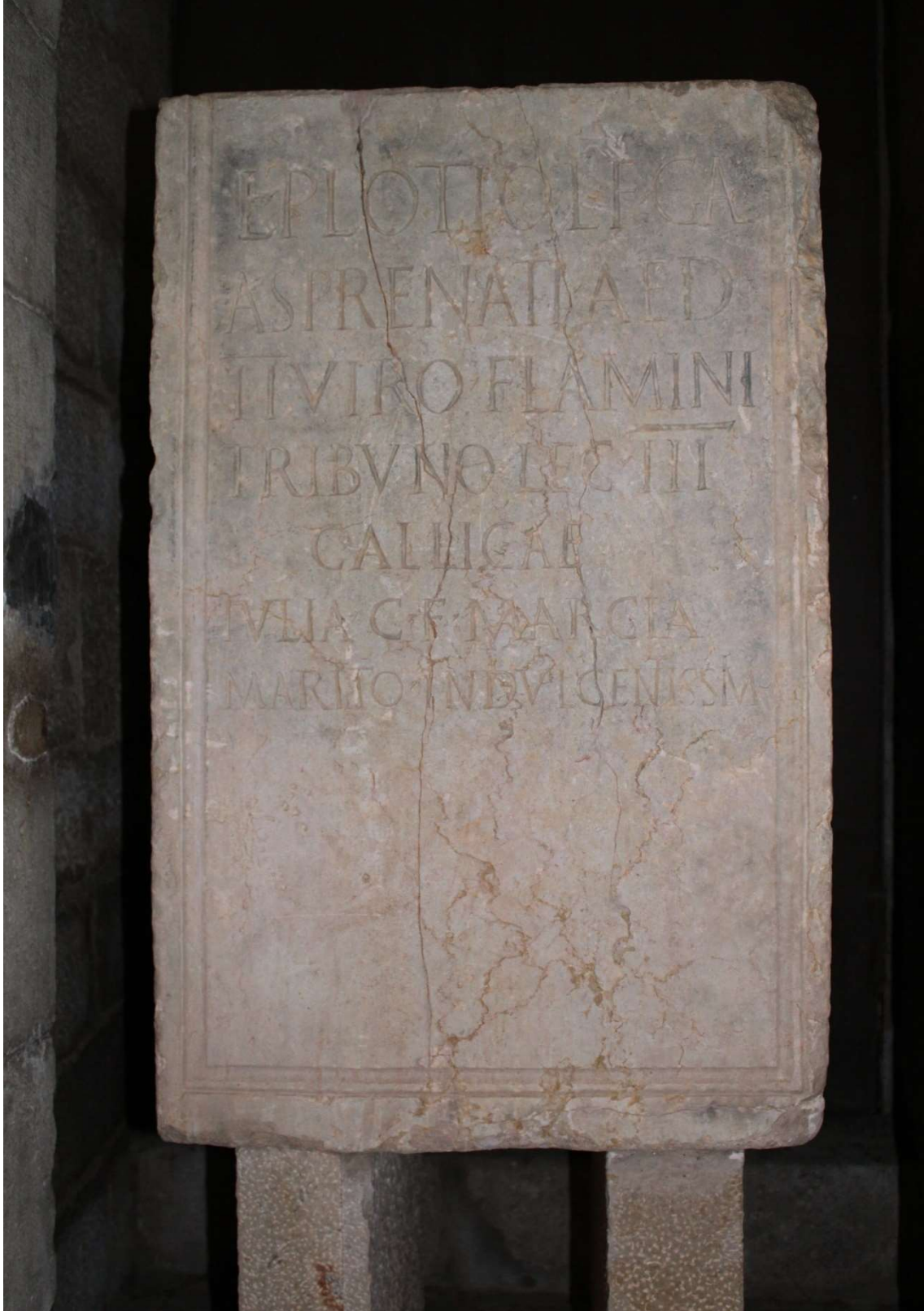

Foto A. Guevara

Làm. 37

Làm. 38

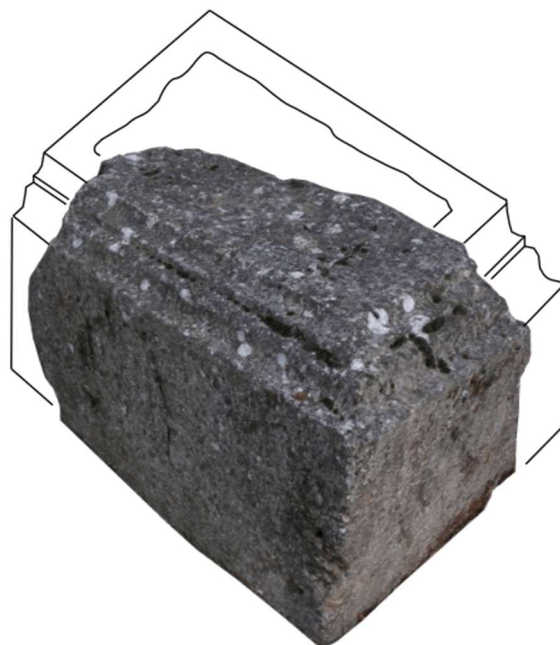

Làm. 39

Foto MAC-Girona

Làm. 40

Làm. 41

Làm. 42-43

Foto MAC-Girona

Làm. 44

Foto MAC-Girona

Làm. 45

Làm. 46

Làm. 47

Làm. 48

Làm. 49

Làm. 50

Làm. 51

Foto MAC-Girona

Làm. 52

Foto MAC-Girona

Làm. 53

Làm. 54

Làm. 55

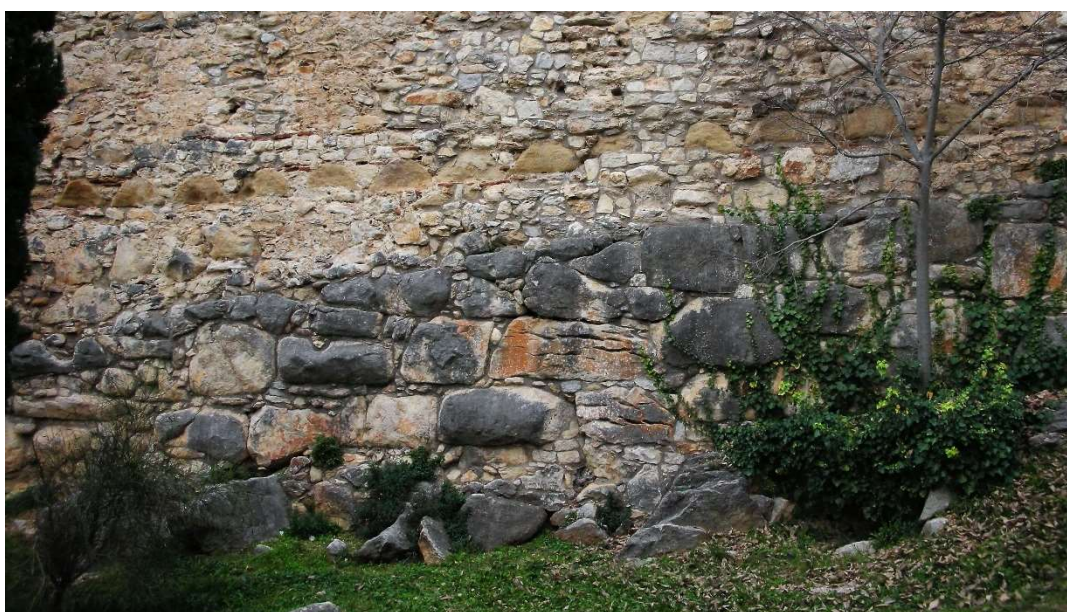

Foto extreta de SUREDA 2008: 164, fig. 24

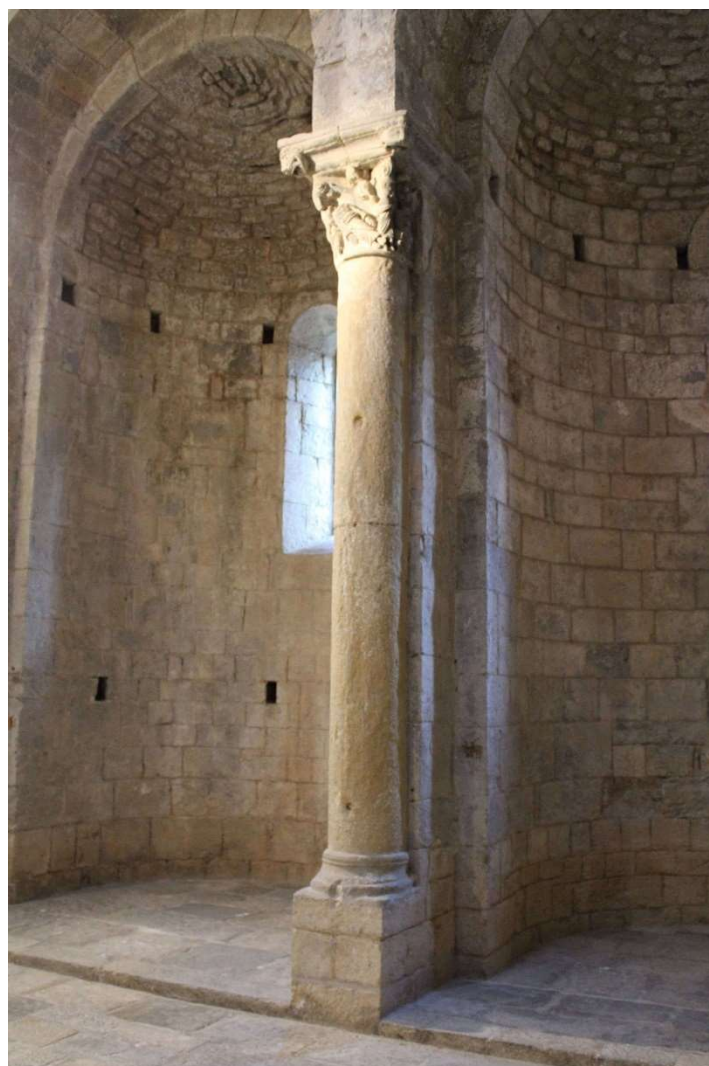
Làm. 56

Làm. 57

Làm. 58

Làm. 59

Làm. 60

Làm. 61

Làm. 62

Làm. 63

Làm. 64-1

Làm. 64-2

Làm. 64-3

Làm. 65-1

Foto L. Trias

Làm. 65-2

Foto L. Trias

Làm. 66

Làm. 67

Làm. 68

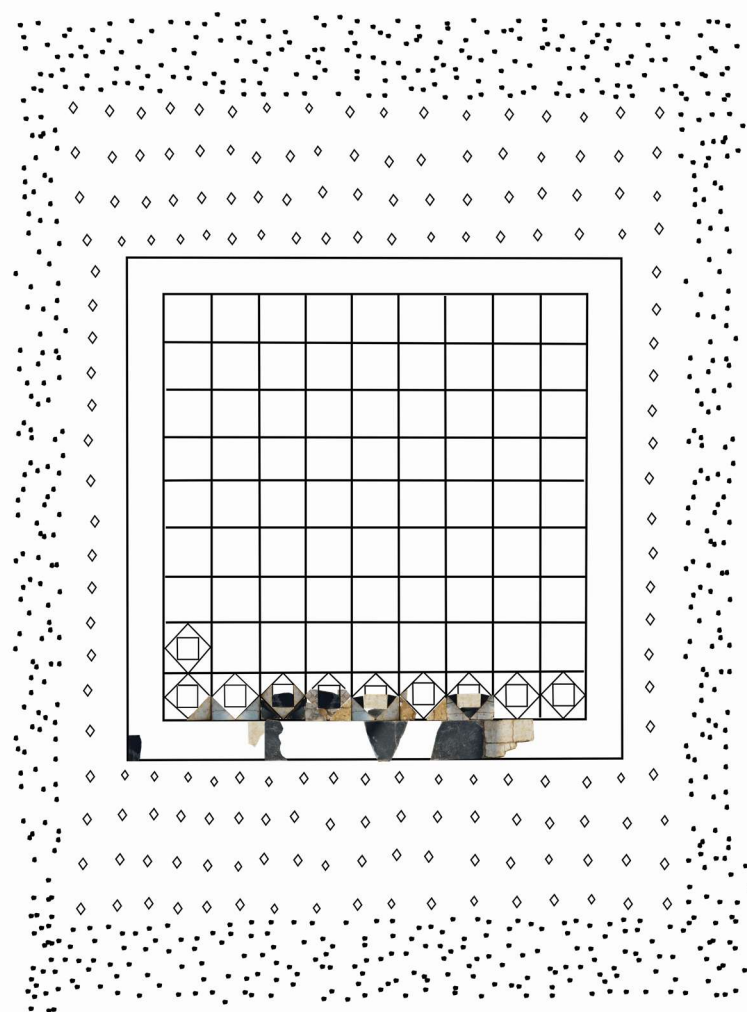

Làm. 69

Foto L. Palahí / A. Costa

Làm. 69

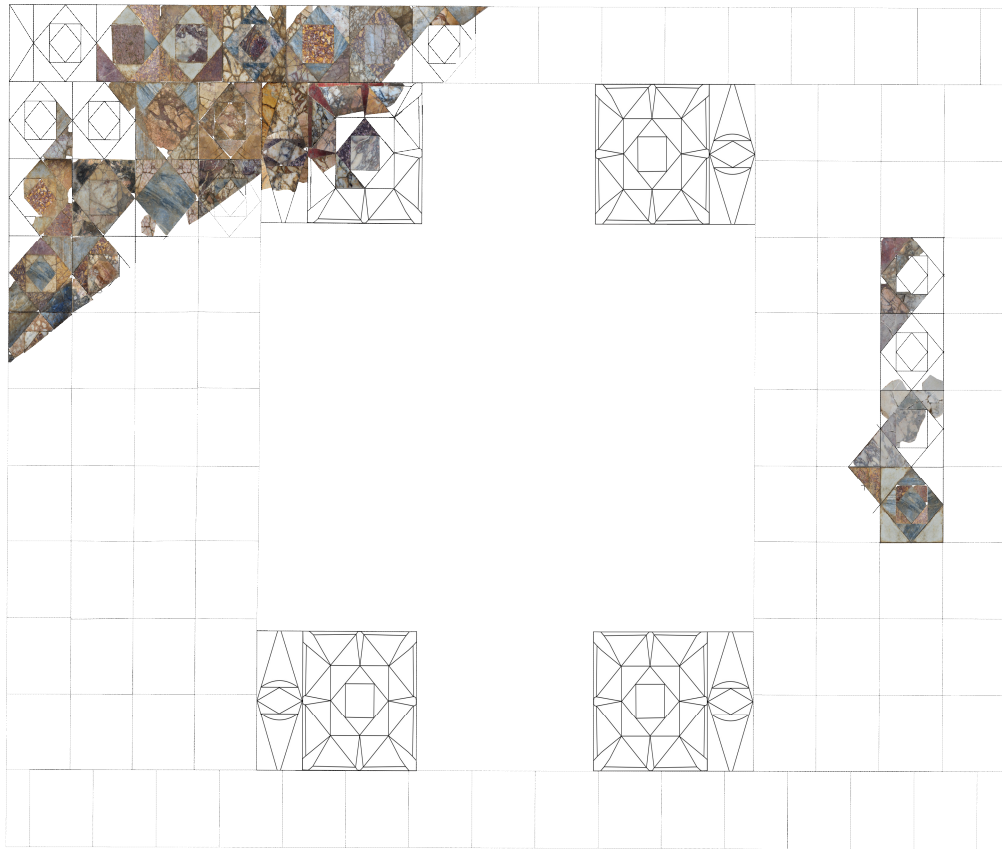

Làm. 70

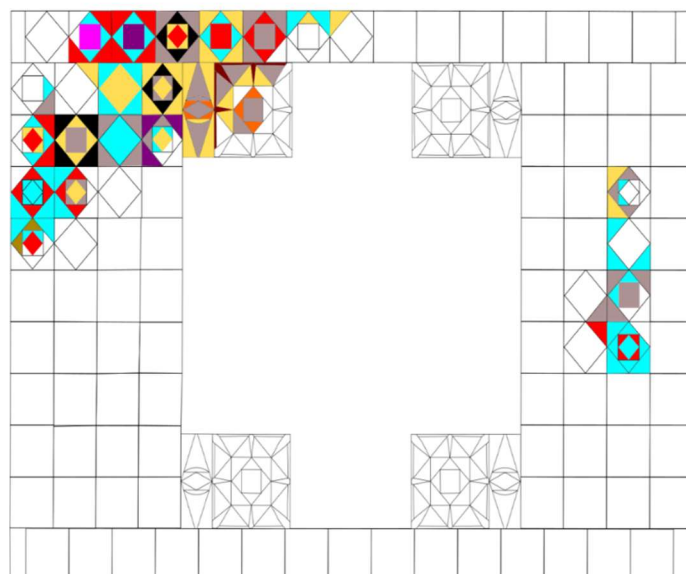

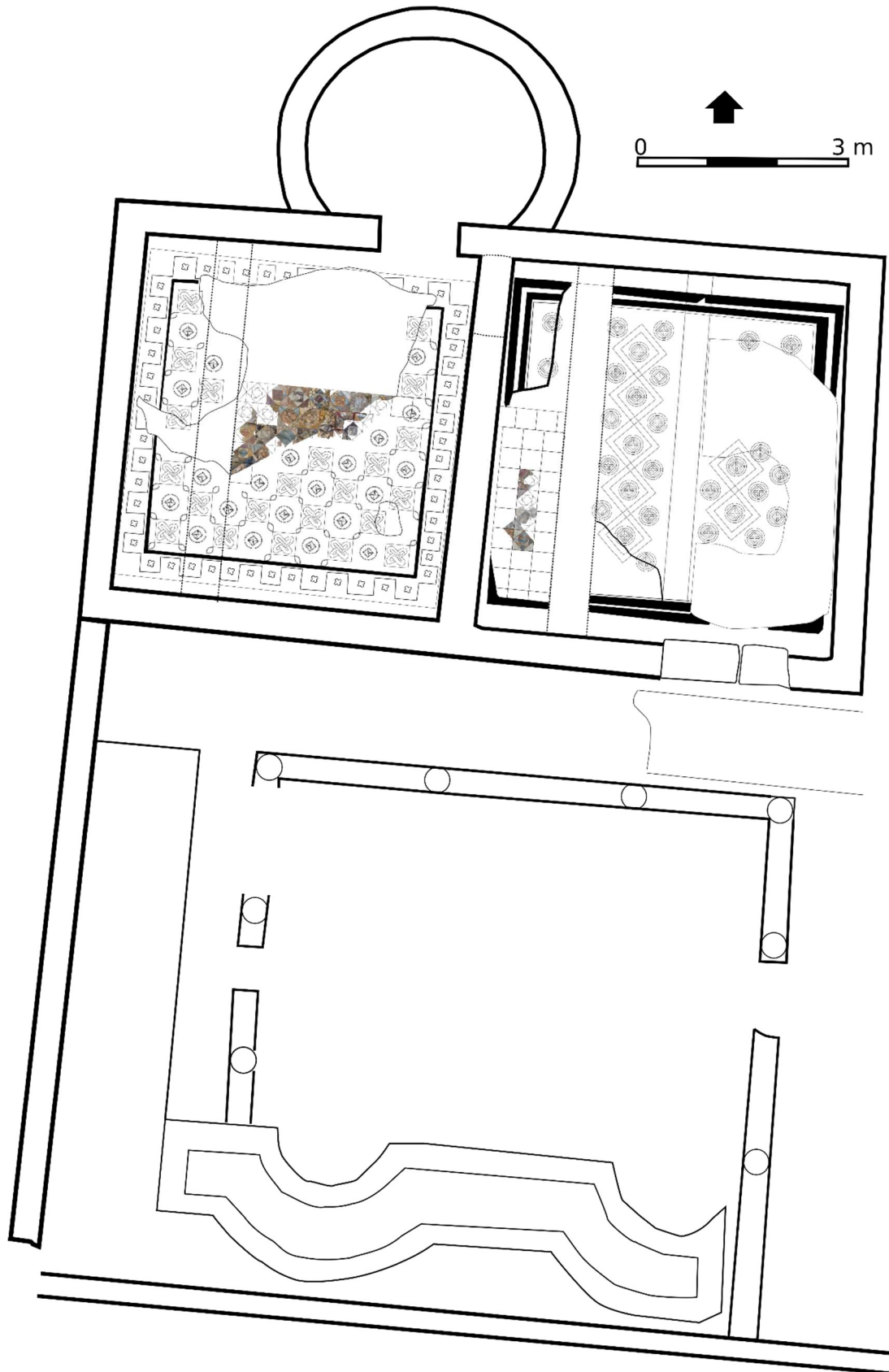
Foto cortesia A. Costa

■ Broccatello	■ Fior di pesco
■ Giallo antico	■ Rosso antico
■ Pavonazzetto	■ Caliza brechoide (imitación porfido rosso)
■ Saint B�at	■ Caliza de Lez
■ Africano	■ Campan

Làm. 71

Fotos cortesia A. Guevara

Làm. 72

Làm. 73 (pla general)

Làm. 73-3

Làm. 74

Làm. 75

Làm. 76

Làm. 77

Làm. 78

Làm. 79

Làm. 80

Foto cortesia de I. Costa (Arxiu Històric de Girona)

Làm. 81

Làm. 82

Làm. 83

Làm. 84

Foto cortesia L. Palahí

Làm. 85-1

Làm. 85-2

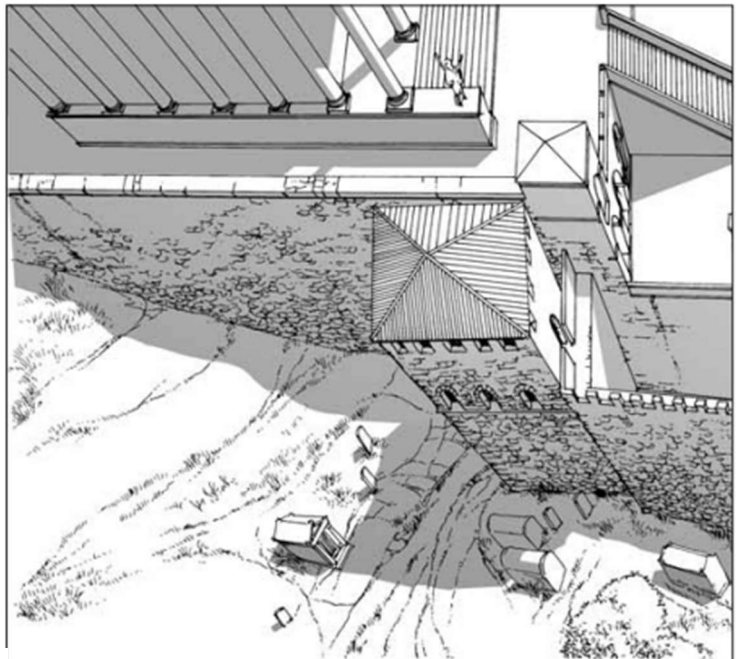
Làm. 86

Làm. 87

Foto LAP-UdG

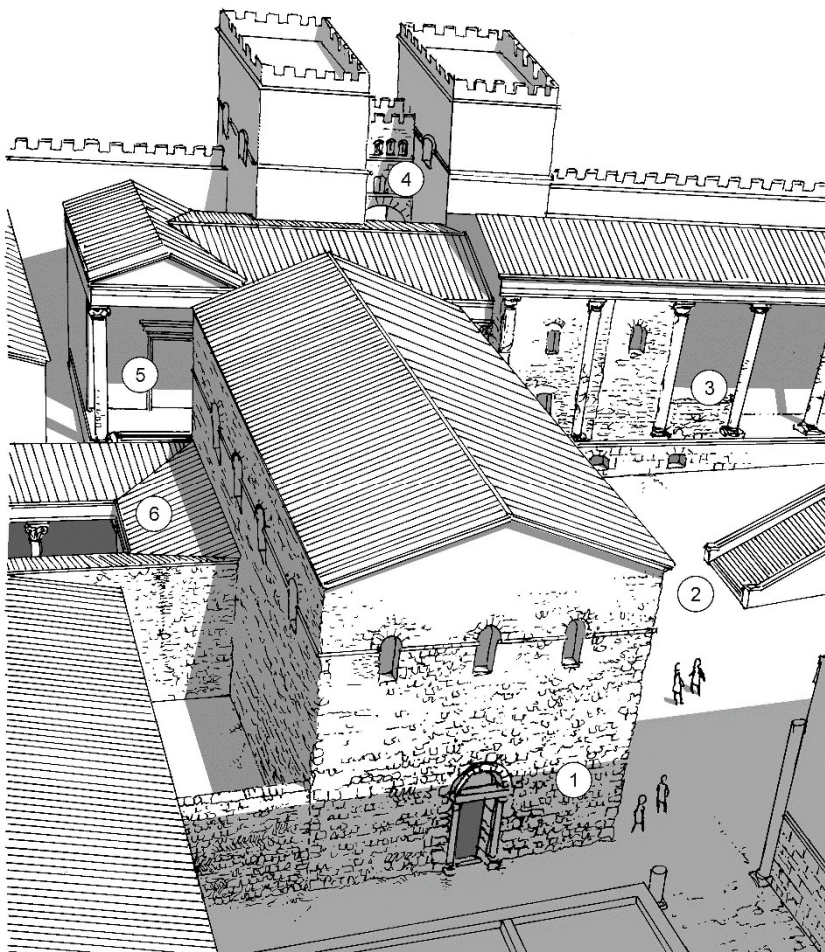

Dibuix J. Sagrera

Làm. 88

Foto LAP-UdG

Dibuix J. Sagrera

Làm. 89

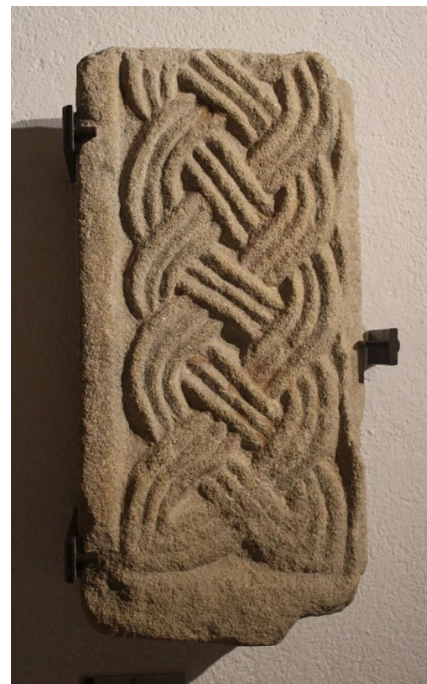
Foto LAP-UdG

Làm. 90

Foto Mda-Girona

Làm. 91

Làm. 92

4,79 m

Làm. 93

Làm. 94

Làm. 95

Làm. 96

Làm. 97

Làm. 98

Foto MdA-Girona

Làm. 99

Foto cortesia de J. M. Llorens

Làm. 100

Foto cortesia de J. M. Llorens

Làm. 101

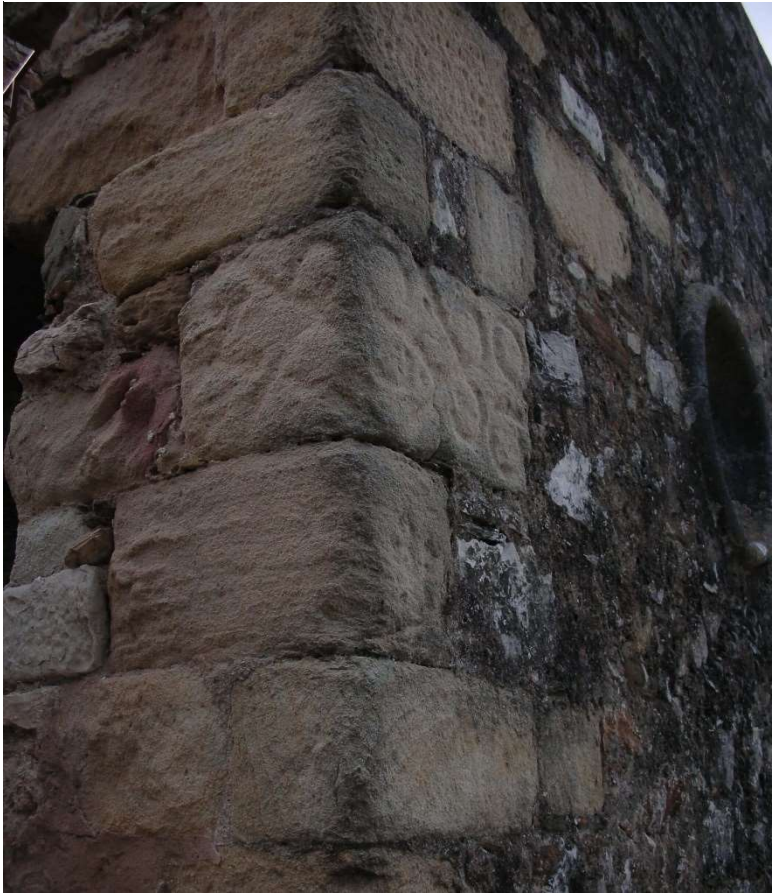

Foto cortesia de J. M. Llorens

Làm. 102

Làm. 103

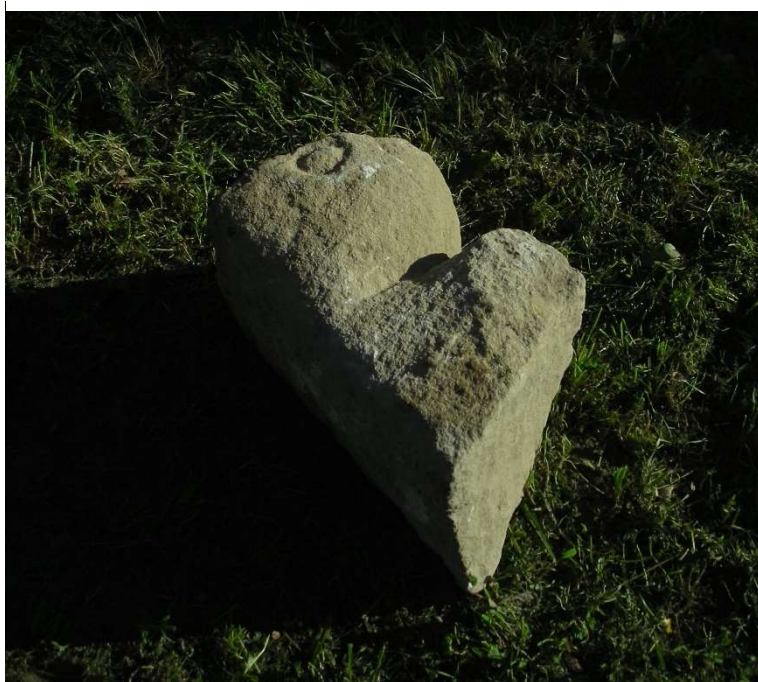
Làm. 104

Làm. 105

Làm. 106

Làm. 107

Làm. 108

Làm. 109

Làm. 110

Làm. 111

Làm. 112

Làm. 113

Làm. 114

Làm. 115. Porta i paraments *castrum* Gironella.

Làm. 115. Torre del Telègraf Òptic (torre núm. 3)

Làm. 115. Torre núm. 8.

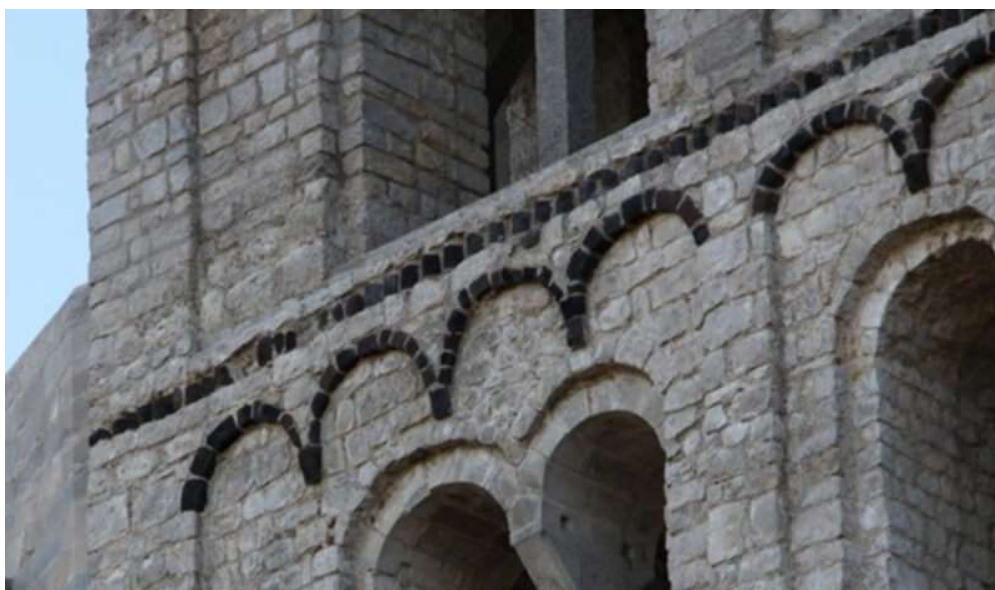

Làm. 115. Torre núm. 21.

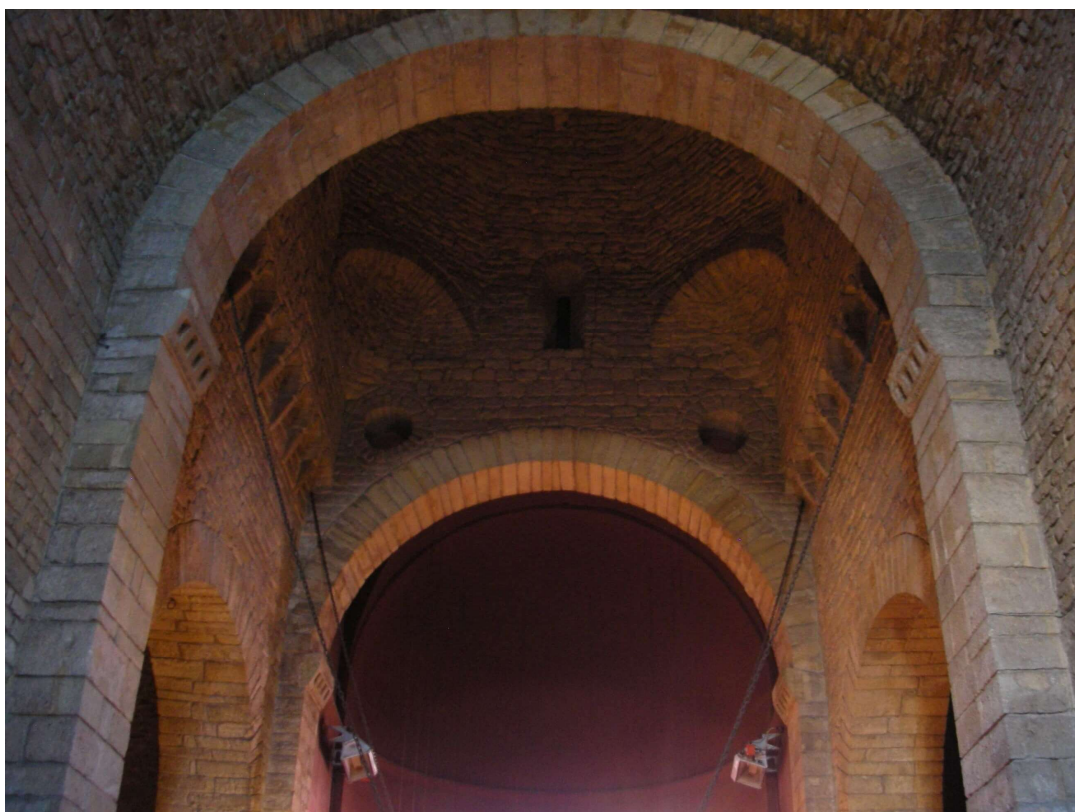

Làm. 116. Torre-campanar de Carlemany.

Làm. 117

Làm. 118

Làm. 118. Context de troballa bloc.

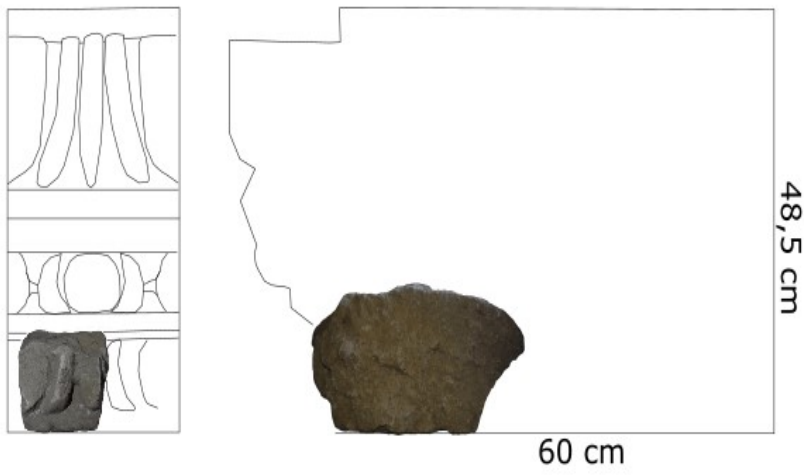

Foto cortesia J. M. Nolla

Làm. 119

Làm. 120

Làm. 121

Làm. 122

Làm. 123

Làm. 124

Làm. 125

Làm. 126

Làm. 127

Làm. 128

Làm. 129

Làm. 130

Làm. 131

Làm. 132

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 133

Làm. 134

Làm. 135

Làm. 136

Làm. 137

Làm. 138

Làm. 139

Làm. 140

Làm. 141

Làm. 142

Làm. 143

Làm. 144

Làm. 145

Làm. 146

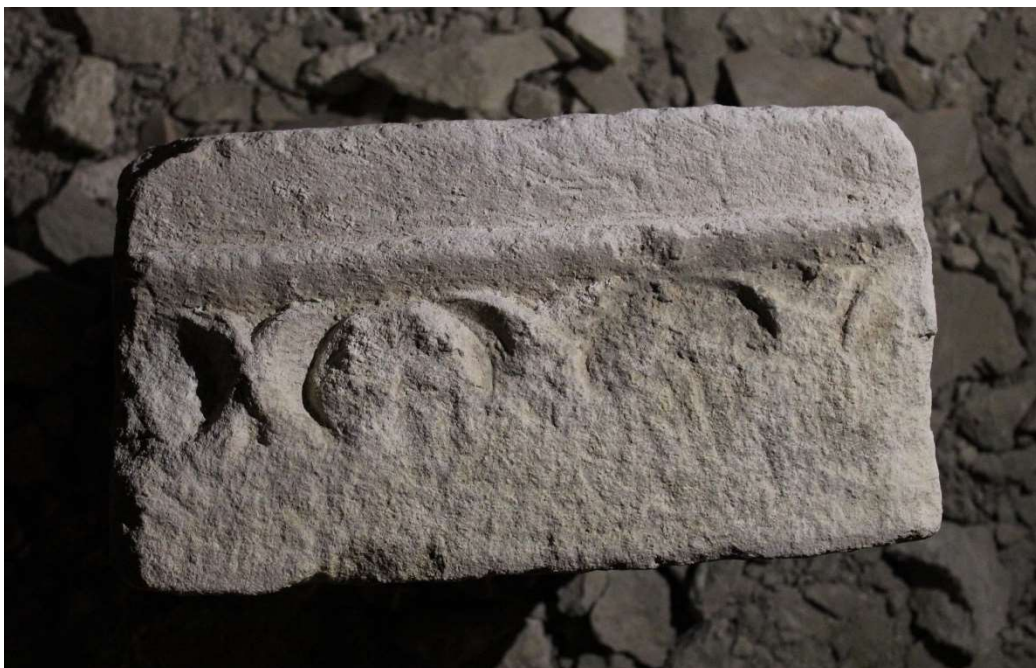
Làm. 147

Làm. 148

Làm. 149

Làm. 150

Làm. 151

Foto cortesia de la família Vicens

Làm. 152

Làm. 153

Làm. 153

Làm. 154

Làm. 155

Làm. 156

Làm. 157

Làm. 158

Làm. 158

Làm. 160

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 161

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 162

Làm. 163

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 164

Làm. 165

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 166

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 167

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 168

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 170

Foto Capítol de la Catedral de Girona

Làm. 171

Làm. 172

Làm. 173

Làm. 172 i 173

Làm. 174

Làm. 174

Làm. 174 (revers)

Làm. 175

Làm. 176

Làm. 177

Làm. 177

Foto MEV

Làm. 178

Làm. 179

Làm. 180

Làm. 181

Làm. 182

Foto cortesia de G. A. Torres

Làm. 183

Foto cortesia de G. A. Torres

Làm. 184

Làm. 185

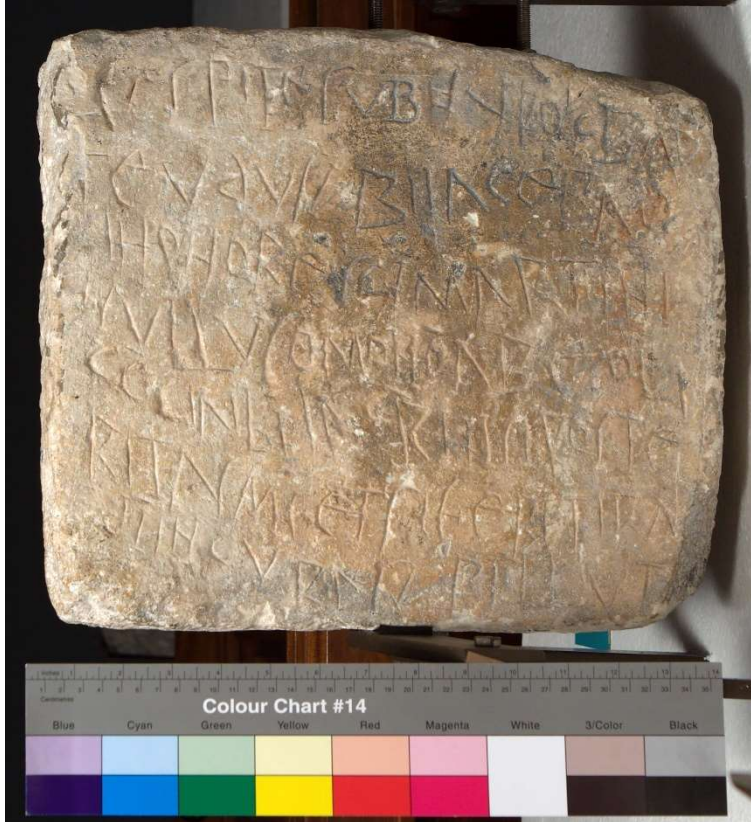
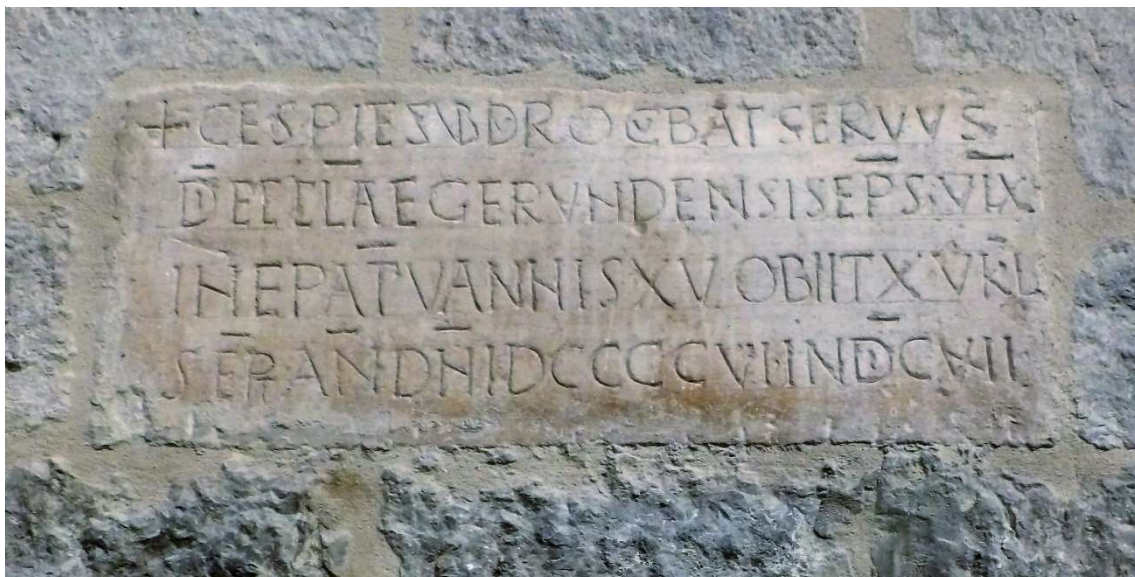

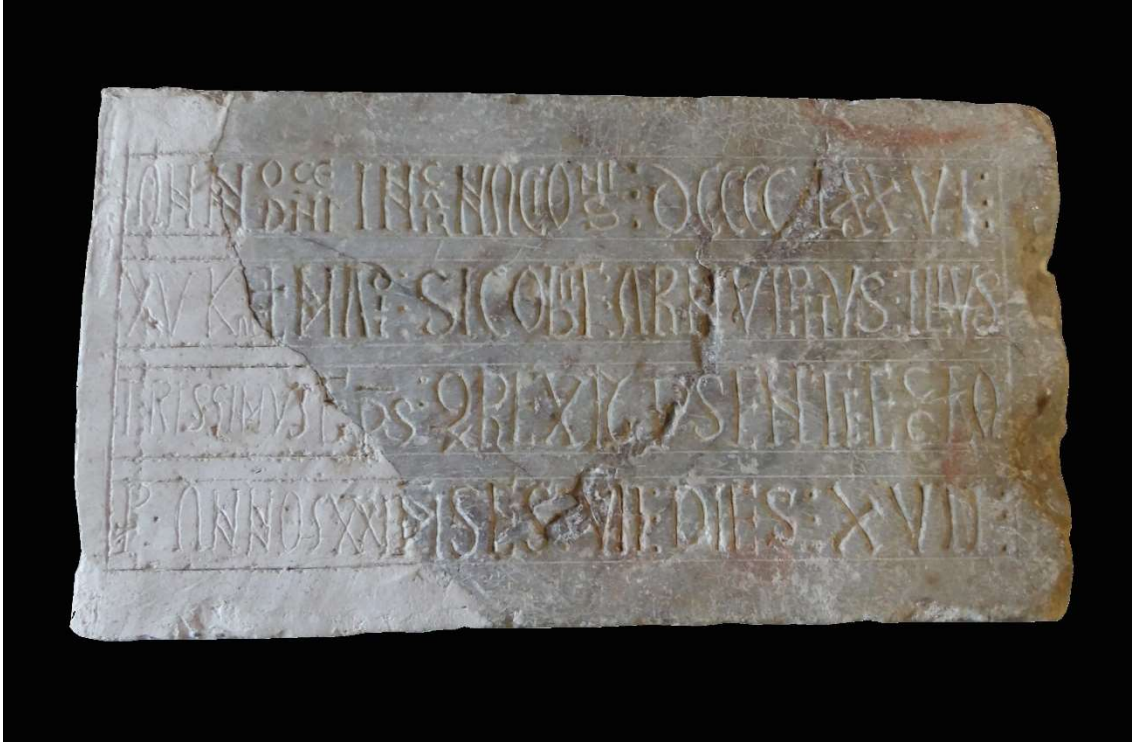
Foto MdA-Girona

Làm. 186

Làm. 187

Làm. 188

Foto Capítol de la Catedral de Girona

11 LÀMINES (II)

SEGONA PART:

INVENTARI DELS MATERIALS LAPIDIS DOCUMENTATS A LA CIUTAT DE GIRONA I ENTORN IMMEDIAT

Làm. 6. 2. 1. Mostres de les pedreres de Sarrià de Dalt

Làm. 6. 2.2. Mostra d'un marxapeu del Palau Episcopal (actual Museu d'Art de Girona) / Mostra núm. catàleg: 174

Làm. 6. 2. 3. Mostra núm. catàleg: 73-2

Làm. 6. 2. 4. Mostra dels Banys Àrabs de Girona

Làm. 6. 2. 5. Mostra *castellum* de Sant Julià de Ramis

Làm. 6. 2. 6. Mostra imposta catedral núm. catàleg: 120

Làm. 6. 2. 6. Mostra de Sant Daniel

Làm. 6. 2. 7. Fragment de llosa (presbiteri de la catedral de Girona).

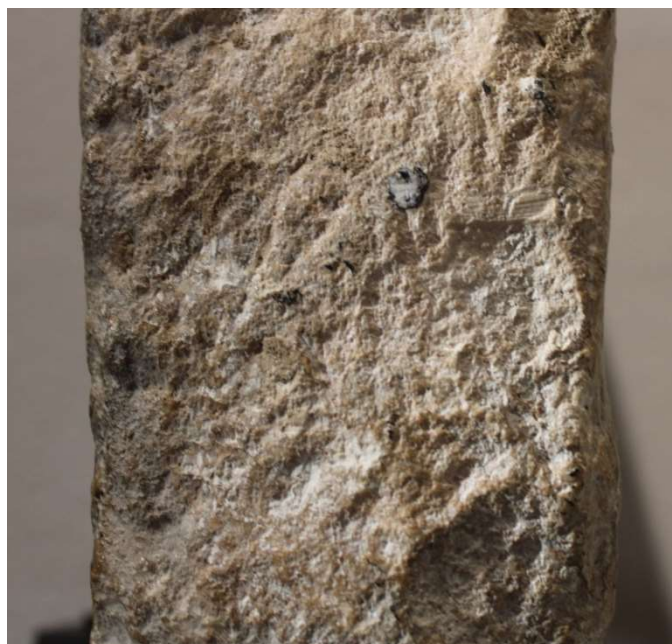

Làm. 6. 2. 8. Mostra núm. catàleg. 167

Làm. 6. 3. 1. Mostra núm. catàleg. 90 i 185

Làm. 6. 3. 2. Mostra núm. catàleg: 34, bloc núm. 7

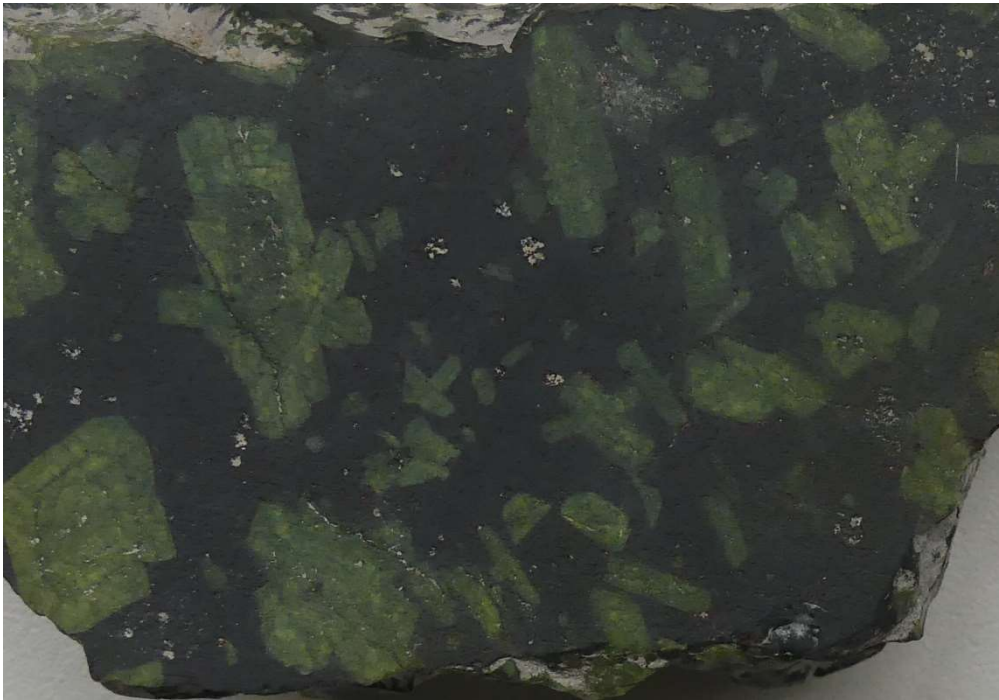

Foto ICAC-UEA

Làm. 6. 4. 1. Mostra núm. catàleg: 66

Làm. 6. 4. 2. Mostra núm. catàleg: 68

Làm. 6. 4. 3. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 4. 5. Mostra Termes Públiques *insula* 30 d'Empúries

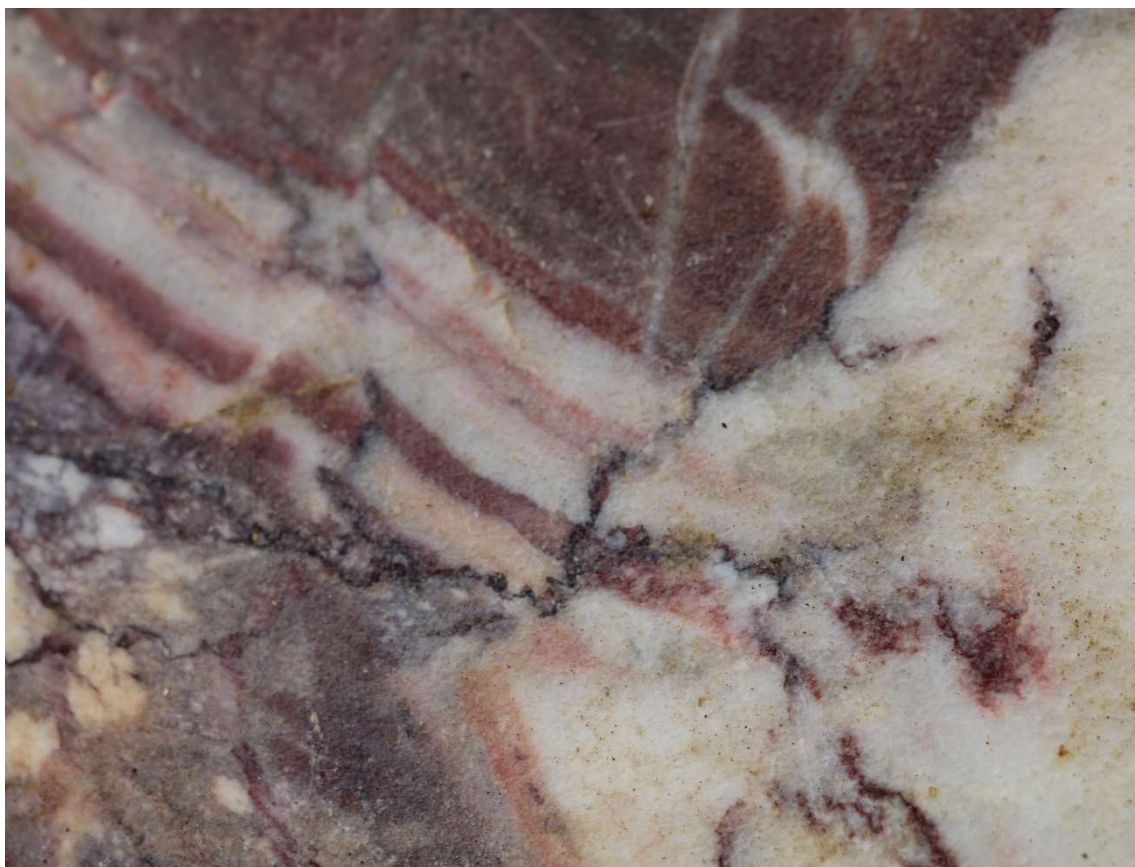
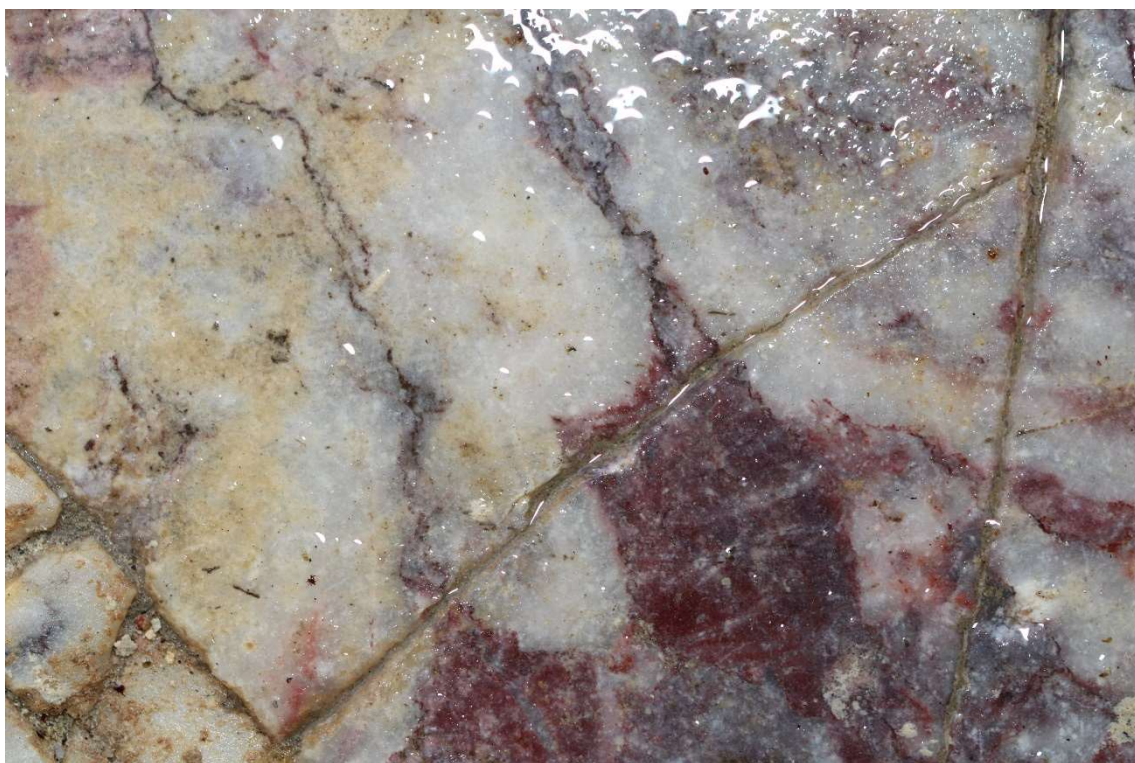
Làm. 6. 4. 4. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 4. 5. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 4. 6. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 4. 7. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 5. 1. Mostra Termes Públiques *insula* 30 d'Empúries

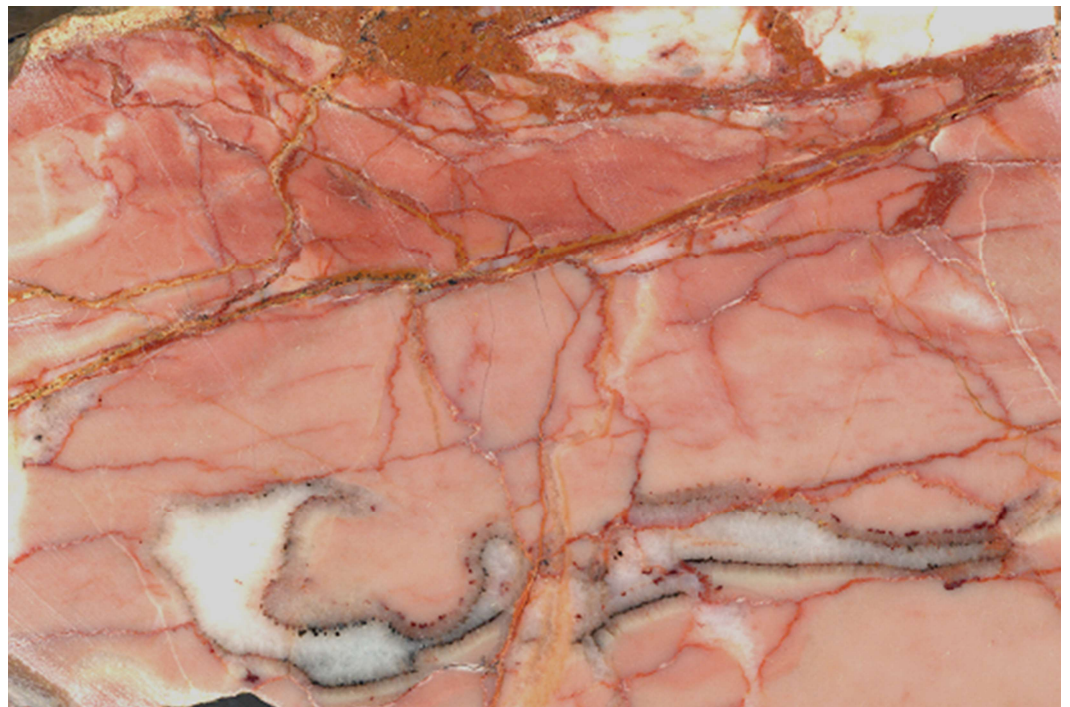

Làm. 6. 5. 1. Varietats *insula* 30 d'Empúries

Làm. 6.5.2.

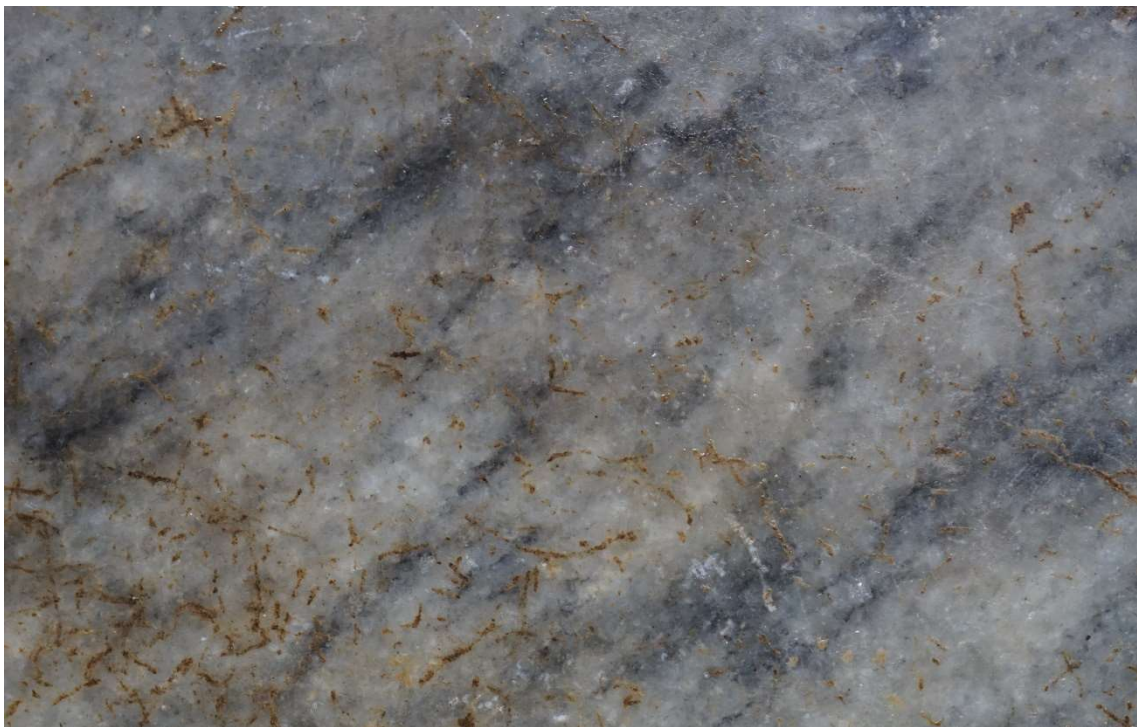

Fotos LEMLA-ICAC (ÀLVAREZ *et alii*. 2009a: 103, fig. 8; ÀLVAREZ *et alii*. 2009b: 15-16, fig. 4-6)

Làm. 6. 5. 3. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 6. 1. Mostres *insula* 30 d'Empúries

Làm. 6. 6. 1. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 6. 2. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Làm. 6. 6. 2. Mostra *labrum*, Termes Públiques d'Empúries

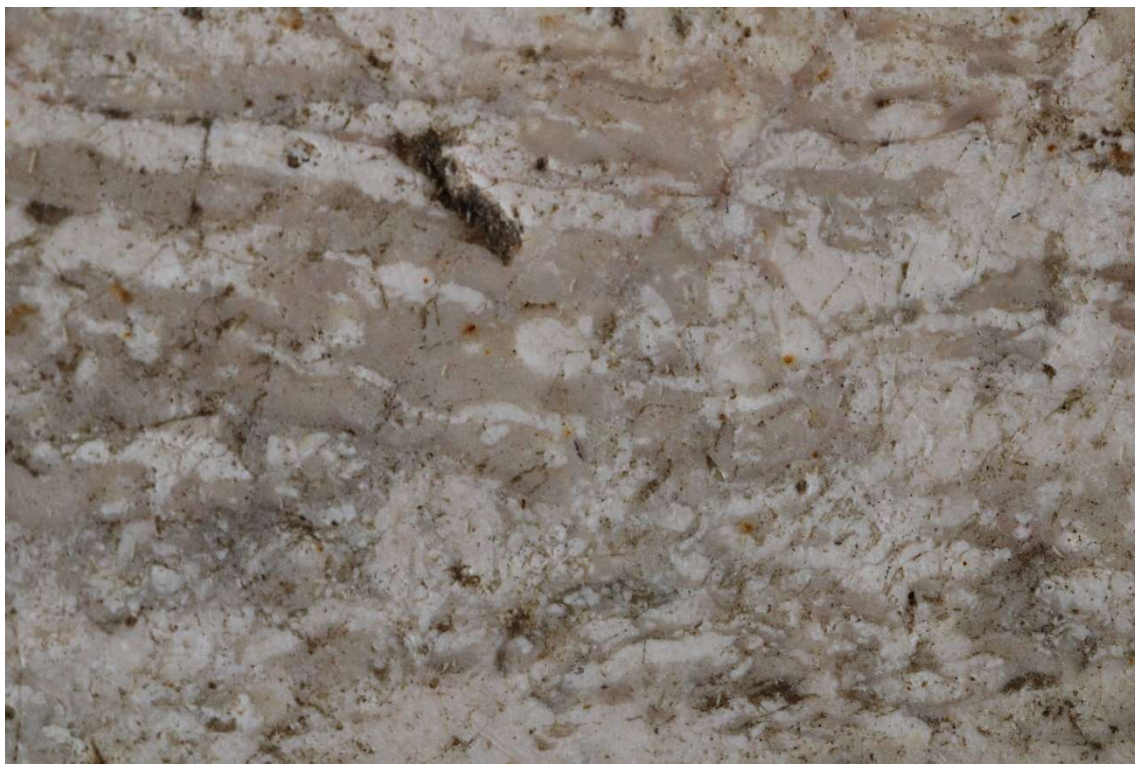
Làm. 6. 6. 2. Mostra placa, Termes Públiques d'Empúries

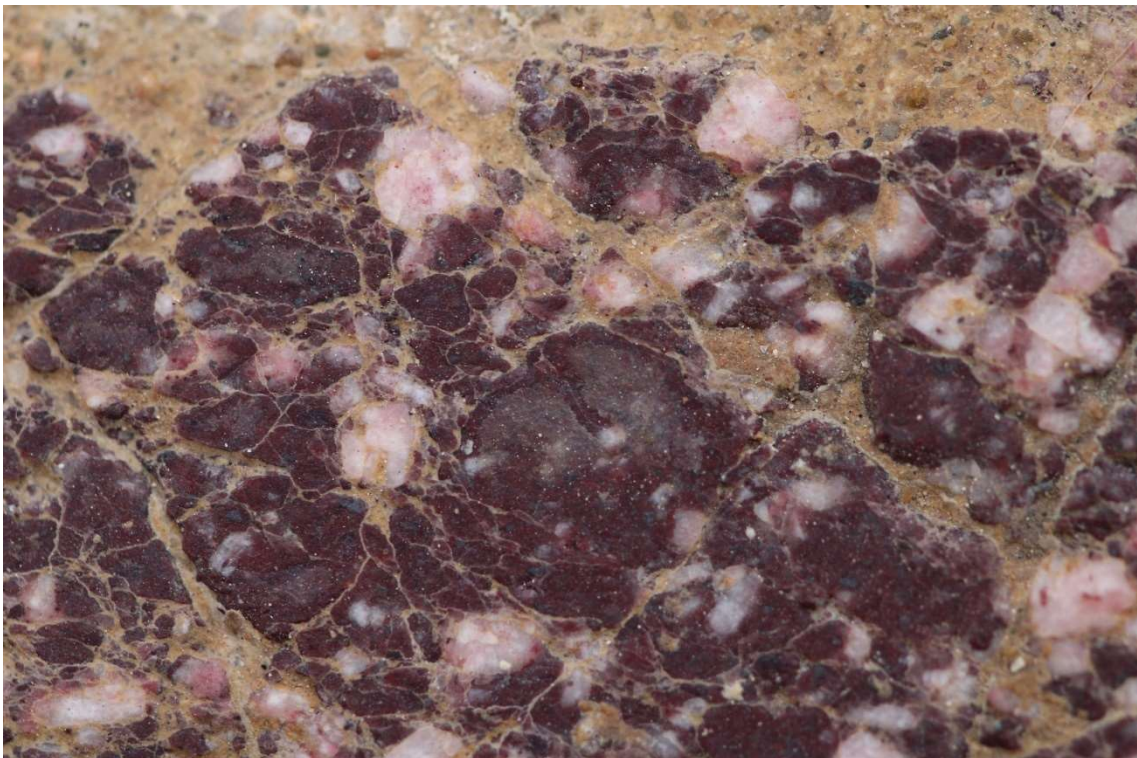
Làm. 6. 6. 3. Varietats *insula* 30 d'Empúries (peces de *sectilia*)

Làm. 6. 7. 1. Mostra núm. catàleg: 76

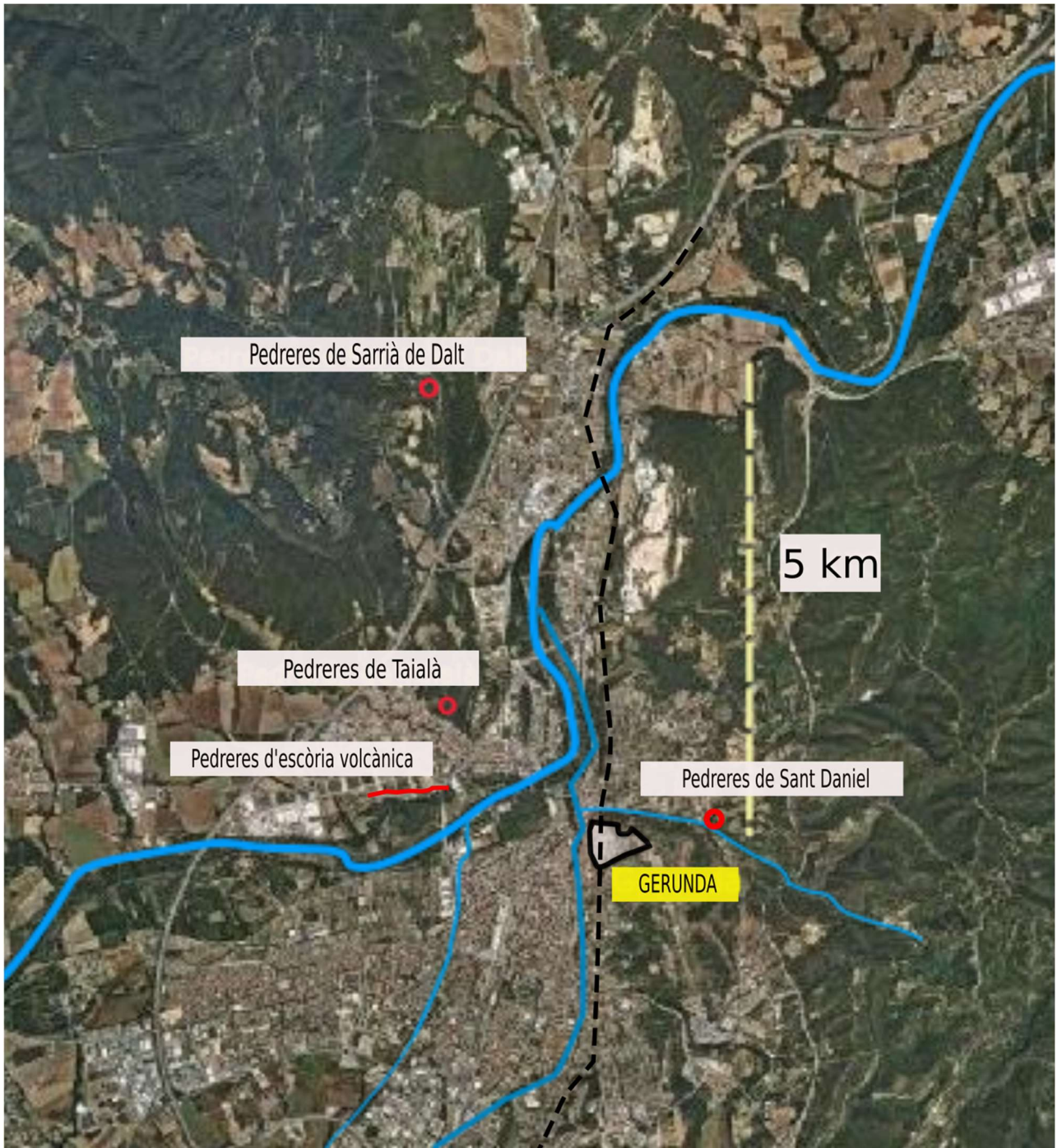

Làm. 6. 7. 2. Mostra *sectile* A8/15 (Pla de l'Horta). Núm. catàleg: 70

Ortofoto-esquema de les pedreres localitzades a l'entorn de Girona.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

L'APROVISIONAMENT I ÚS DE ROQUES CONSTRUCTIVES I ORNAMENTALS A LA CIUTAT DE GIRONA DES DE LA SEVA FUNDACIÓ
FINS A MITJAN SEGLE XI

Jordi Oliver Vert

UNIVERSITAT
ROVIRA i VIRGILI

